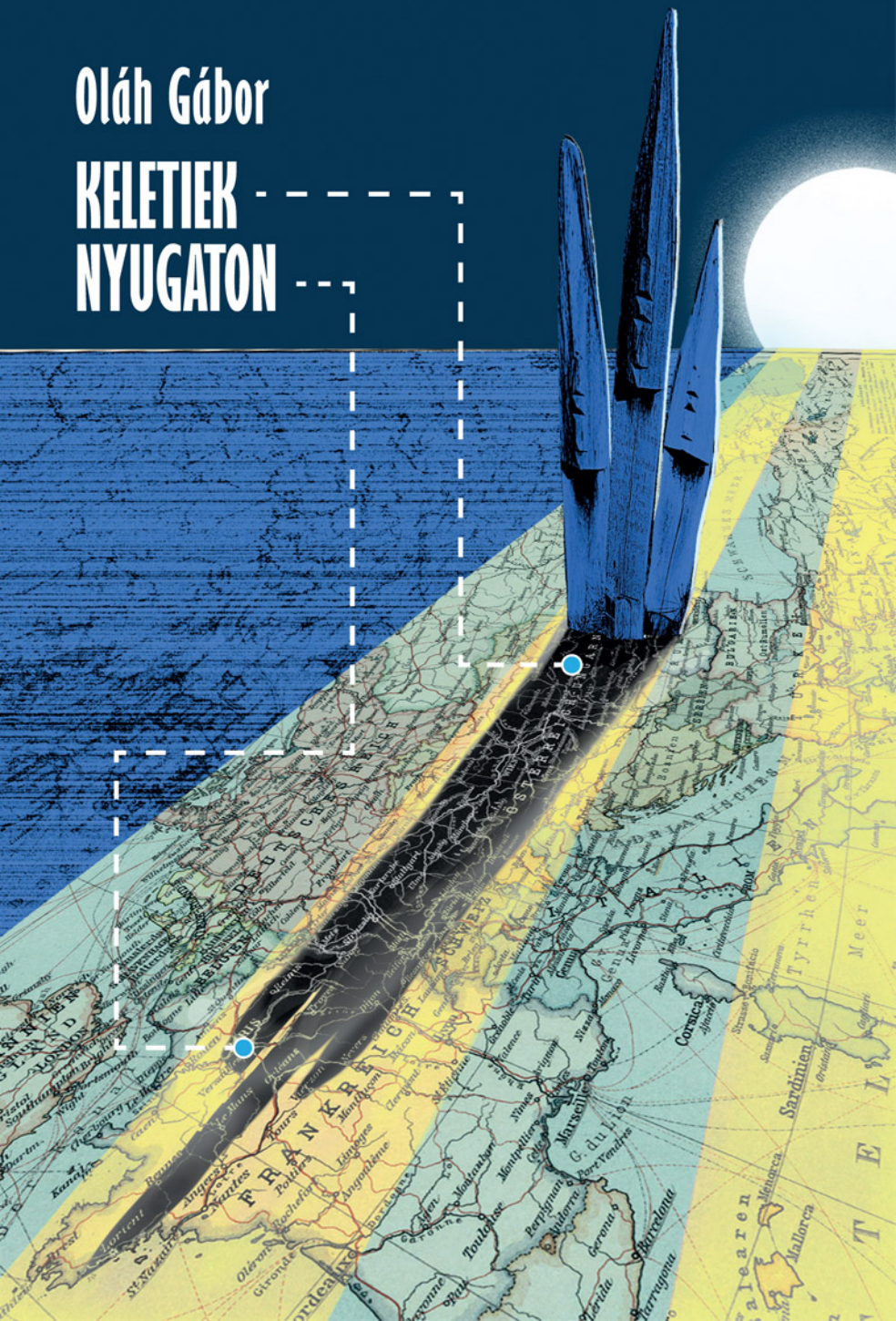

Oláh Gábor

KELETIEK NYUGATON

OLÁH GÁBOR: KELETIEK NYUGATON

Oláh Gábor:
Keletiek Nyugaton

2. kiadás

Utószó, jegyzetek:
Lakner Lajos

Szöveggondozás:
S. Csorba Ildikó

A kiadás előkészítésében közreműködtek:
Kerekesné Bíró Éva
Szabó Anna Viola

Borítóterv, grafikai munkák:
Kónya Ábel

Korrektúra:
Szekeres Krisztina

© Lakner Lajos, 2015
© Déri Múzeum, 2015

ISBN 978-615-5560-02-6
Felelős kiadó:
Angi János igazgató

Nyomdai munkálatok:
Kapitális Kft. Debrecen
Felelős vezető:
ifj. Kapusi József

Oláh Gábor

**KELETIEK
NYUGATON**

Nemrégiben megbántottam a sokat bántott, szegény Heine szellemét egy fordításommal,* amelyben az Atyaisten lelkének köd-alakját röpködtetem a vén Blocksberg fölött és vendéglő udvarán etetem a költőt magát. Hiteles híradások szerint Heine megfordult, sőt forgott sírjában, a párizsi montmartre-i temetőben, a Moulin Rouge mellett. Ez bántotta az én hirtelen jó szívemet, s eltökéltem, hogy bocsánatot kérek a nagy romantikustól, elzarándokolok Párizsba. Régóta kuporgatom gáborfilléreimet a nyugati nagy útra s ez a szerencsés véletlen töprengéseimet a tett merész sudarába szökkentette. Debrecen pora félig úgyis elhantolt már; parlagon hagyott lelkem úgy sóvárogta az Életet, mint a zsoldárbeli szarvas a szép híves patakot. Heine megbántott szelleme hívott, a rejtelmes, ismeretlen Párizs csábított, homokos Debrecen taszított. Mennem kellett.

I.

Balsorsom megint erdélyi útítársamat akasztotta mellém trombitásnak. Én vagyok a hadsereg, Bodor Aladár teletüdös kürtösöm, aki sorompóknál és városi kapuknál középkori módra bejelenti megérkezésünket. Egy hatalmas zászló az egész ember, Magyarország hármasszínével; az arca piros, a gallérja fehér (ha fehér), a köpönyege zöld. Nem szól egy szót sem, mégis tudja mindenki, hogy – oroszok vagyunk; mert Salzburtól Párizsig és vissza, muszkáknak néztek Aladár révén bennünket.

Budapesten találkoztunk; megetettünk, megittattunk, mint az okos alföldi paraszt nagy utak előtt. Óh, kedves Budapest, emlékezetes városom vagy te nekem. Benned voltam először szerelmes a tanítványom anyjába; benned arattam első irodalmi sikeremet; benned húztam ki három telet fűtetlen szobában; a te Váci utcádon zörgött végig velem a mentők kocsija egy szép márciusi napon; neked adtam szűzi ifjúságomat s te tanári diplomát adtál érte cserébe. Azzal, amit odaadtam, mindent elvesztettem; ezzel, amit kaptam, semmit se nyertem. Emlékezetes városom vagy te nekem, Budapest.

A régi időkben, regék tavaszából kirémlett még egy pár pesti alak most is jövetelünkre. Láttam Titán Lacit*, az örült fűzfapoétát, akit az én humoros Pattantyús barátom Aiszkhülosszal szokott összehasonlítani, hogy kicsaljon a nyomorulttól egy-egy koronát. Hozzánk csapódott Baja tiszteletes úr is, hogy százötven forintjával bizonytságot tegyen kultur voltáról. Ő lett harmadik tárunk francia tudása révén. Mikor a Vasárnapi Újságtól fölvettem előre egy versem vérdíját, összeakadtam a kis piros képű Crescensszel is,* aki harmadik Bokrétánkat* megdicsérte a Pester Lloydban, Kern-magyaroknak magasztosítván bennünket. Biztatott, hogy váljak ki az ötös handabandából, mert rajtam csak kolonc a többi; az egyéniség magában nagy stb. Azt mondtam neki: jó. Láttam az új Vörösmarty-szobrot; úgy el van dugva, mint én Debrecenbe. Vörösmarty csizmája nagy; gondolkoztam: miért? Ok nélkül nem faragták ilyenek a taliánok. Rájöttem, hogy a képzeletét próbálták vele szimbolizálni; ez a csizma hétmérföldest lépő csizma; Csongor és Tünde ebben született meg.

Este tanácsokkal látott el bennünket egy Párizsban járt hajrámagyar; különösen az asszonyokat illetőleg voltak megfogadható tanácsai. A budai sváb Albekkert* tizenketten szidtuk egyszerre, mert németül gajdoltatott zengő ércembereivel és visszaszívta a tucát halpapríkást.

Unalmamban axiómákat faragtam: Az élet útja fölfelé visz, mert a végén mindannyian bukunk. A halál a legnagyobb gavallér: mindent végkielégít. Ha az angol a rideg ész, a francia a szépet

kedvelés, a német a meditálás nemzete: akkor a magyart a bravúrok nemzetének lehetne mondani. Vagy, nem tiszta bravúr az őshazából kiválás, az új hazaszerzés, a szentgallenli portyázás, Bizánc kapujának a döngetése, Hunyadi törökverése, az ősi alkotmány gavalléros eladása s ezer esztendőn át a magyaroknak Árpádtól Petőfi Sándorig jutása?

A miniszterek útján zakatoltunk Bécs felé. Útközben kiszállottunk Pozsonyban. Ha félig német is ez a város, legalább kiemelkedett a porból, emeletes házai vannak. Engemet bosszant az alacsonyosság, az egy szintre szabott sátoztáborhely. Solness mesternek* vagyok az ínsa: tornyokat akarok rakni, míg kezem biztos és fejem ép. Ha le kell zuhanni a magasból, vigasztal az esésnek nagysága is. Pozsony tele van királyképekkel, erkélyekkel, lelencgyermekkel és egy szál kitonban pattogó hetérákkal. Tehát lojális, németes, szabadszerelmű és modern város. Van gyönyörű Dunája, hatalmas romvára, Mária Terézia-szobra és kedves ligetje. A Duna bűvár Kundot, a vár régi királyi székhelyet, Mária Terézia a szegény Fadruszt, a liget pedig Reviczky Gyulát juttatta eszünkbe. Az emberek emlékezetét a természet őrzi meg legjobban. Állottunk az alatt a hatalmas nyárfa alatt, amelybe Reviczkynek egy kis verse van betáblázva. Vers, tábla, fa, minden egyszerű; milyen nagyot haladtunk az óta! Megdőlt a Reviczky híres mondása: „A világ csak hangulat”.* Mert bizony nemcsak hangulat. Az élet: dráma, vagyis örök mozgás, örök cselekvés; minden élőnek járnia kell, jár az óra, jár az emberek szája, ránk jár az élet rúdja, felettünk az idő eljár; járunk a szeretőnk ablaka alatt és járunk a temetőbe, ma még a magunk lábán, holnap a Szent Mihály lován. Aladárrel együtt azon jártattuk az eszünket, hogy ma kell élnünk a magyar nyelv reneszánszát. Soha annyi új összetétel, annyi fogalomelváltozás, annyi törekvés színre észeneiségre, sőt plaszticitásra, annyi tömörítés, annyi rejtett forrásból merítés, olyan tarkaság, zagyvaság, mint manapság, nem bolygatta a magyar csendet Kazinczyék óta. Ma nem óvatoskodunk, mint Reviczkyék; a szavak ma szinte gránitkövekként döngetik ki a gondolatokat; máskor elsírják, mint a panaszos asszonyok,

elkáromkodják, mint a bosszús katonák, ellehelik, mint a finom nők, vagy a fuvalom. Ma nem ember, akinek maga csinálta nyelve nincs. S ennél gyönyörűbb forradalmat nem ismerek; mert ez igazán az emberi lélek művészi forradalma.

Felöttünk ősi nyárfákat zúgatott a Bécs felől vágató szél. Haj, magyarok, nekünk holnapra be kell vennünk Bécs várát! Élesre azt a szablyát, felporozni azt a gyújtócsövet, csizmaszárbá azt a kést, lóvékonyának azt a sarkantyút, le a szemre azt a kucsmát, mert Bécs ellen megyünk. Vak Bottyán, Bezerédj, Béri Balog Ádám lelke zökkent belénk s a Rózsa vendéglő sivatag szobájában olyan harci látomásaink kerekedtek, hogy Aladár meg Miska összeverekedtek. De egy bús szalámi kibékítette őket. Míg ott csámcsogtak egy gyékényen, én a Rákóczi-kor szalonnát falatozó kurucait láttam bennük.

Mi sodor bennünket, magyarokat, örökké Nyugat felé? Micsoda titkos áramlat visz bennünket is, három szürke porszemet, a szentgalleri magyarok útján? Kell lenni valami rejtélyes hatalomnak, amely az Ural vidékéről betaszít bennünket Európa gyomrába, szívébe, fejébe; s addig-addig nyom nyugat iránt, hogy egyszer az Atlanti-óceánba hullunk. Nekem úgy rémlik, a Pusztának, meg a Városnak mindhalálig való viaskodása ez. A puszta megindul, mert feldélibábollik előtte a Város, a titokzatos, a tüneményes, a márvány; csalja, csalogatja, mint a világszép asszony a szegény pásztorfiút. Mindig előtte lebeg, de sohasem ölelheti át; s ebben a kárhozatos üdvösségben elszárad a délibábkergető. Hiszen nekünk, magyaroknak, igazi nagy városunk nincs is, talán nem is lesz; ha valaha lesz, nem magyar lesz.

Bécset nem vettük be, Bécs vett be bennünket. Mikor tizenkét órát eléltünk benne, láttuk, hogy Budapest ennek a császárvárosnak népszerű kiadása. A Duna-partot azonban Budapest mintázza Bécsnek, meg egész Európának. De hol van a magyar Ring, a magyar Szent István-templom, az a tömérdék lovas szobor, amit a mi szégyenünkre Bécs tomboltat az utcáin? A Szent István-templom olyanforma hatással szakadt a lelkemre, mint a Dante hármas költeménye. Misztikum, isteni félhomály, a határtalanságból

átszűrődő zene, megfoghatatlan színek játéka, az égbe iramló gót oszlopok: elkábították az én szegény paraszt fejemet. Ha itt sincs Isten, hol az Isten?... Bodor Aladár keserű búgással üstökös-csillagozott velem végig a Ringen: soha, soha nem hódíthatjuk meg ezt a várost magunknak! Soha magyar szót nem ültethetünk a zöldlombos erkélyű Rathaus csarnokába, sem a Graben aszfaltjába, sem a Hoftheater színpadjára. Nekünk itt mindörökké végünk. Vajon Bécs alatt portyázó Sándor Ferkóéknak* jutott-e eszükbe a nagy vigalomkor, hogy néhány pápaszemes ivadékuk majd könnyezve keresi nyomdokukat kétszáz év múltán, a Burg alatt, meg odalent a nem magyar Duna-parton? Óh, rettenetes Bécs, te sima udvarnok Wien, hányszor küldtél ránk gyászt, jégesőt és piros halált! Hányszor rengetted kezeden a nehezen haló magyar Hydra levágott száz fejét! Mennyi átkot raktunk rád imetten, álomban – és mind hogy lepergett rólad! Mennyi aranyunkat, verejtékünket beseptert hombárodba háromszáz esztendő alatt! Dicsőség teneked, nagy Átkozott! Ha te nem ülnél a nyakunkon, ezóta a tunyaság ölt volna meg bennünket.

Az eget csöndesen síró fellegek feküdték átal. A szentelt víz bekergetett bennünket a komor Burg kapuja alá. Itt darvadoztunk, szegett szárnyú madarak, sokáig. Álmok játszottak velünk, Árpád és Háy János ivadékaival. Mi lenne, ha Bodor Aladárt császárrá ütné valami vak végezet? Először is a szemközt pózoló Mária Teréziát leszállítaná királyi talapzatáról, elküldené oda, ahonnan jött és Zrínyi Ilonát ültetné helyébe. Ez egy. Baja Miskát fölkenne a Szent István-templom főpapjává; papoknak az istene úgyis mindegy, fő a földi megdicsőülés, az élet koronáinak általa. Én meg az udvari színház igazgatója lennék s mindig a magam darabjait játszatom. Azután még örületesebb szárnycsapásokkal vágtuk, a de jó volna lehetetlent. A magyar ember a „ha” szóból született, én mindig úgy látom. Bizony, bizony föltételes mondat a mi egész létünk.

Végig loholtunk a nem szép Duna-parton. Annyira böcsméreltük, hogy a kegyetlen bécsi szél majd belehányt bennünket a Dunába. Aladár diadalútja megkezdődött; itt már káromkodva csodálták kihágás számba menő termetét. Magyar bakák német

szolgálókat ölelgettek; a szívem repdesett örömeiben: mégis hódolatunk! Éjjel bécsi szeletekről álmodtunk; a tiszteletes úr iszonyúan hortyogott tőle. Én szelíden oldalba döföttem.

II.

Vonaton nem igen szeretek fecsegni; az egymást hajrázó kerek muzsikája hangtalan álmodozásba ringat. A vérem lüktetése szinte belekapcsolódik a vasgép gőzhajtójába, úgy, hogy a rohanó kocsisor részének érzem magamat. A munkában lihegő test pedig nem pazarolja a szót. Két társamat más anyagból gyúrták, elhúzódtak a beszédesek fája alá. Tirolai turisták jöttek-mentek az összekötő dobogón, feleségestől, gyermekestől, pirosan, egészségesen, vidáman, mint a szabad természet csontos fiai. Ezek az erős leányok erős anyákká lesznek, erős fiákat szülnek, erős nemzedék magvát vetik el. Ha én belügyminiszter volnék, a völgyet felvinném a hegyre. Nagyon hozzászoktunk az alacsonyághoz úgyis.

Linz tájékán jelenti Mihály barát, hogy arrább egy kocsi-val, valami kedves beszédű német asszonyka esett az Aladár hálójába. Na, már kezdi! – gondoltam magamban. Ez az Aladár rettentő hatással van az asszonyokra. Hatalmas tagozatja, tüzes vízben forgó szeme, izgató zöngésű, mondhatnám kéjes hangja: megzavarja a társaságába vetődött lélek harmóniáját és rendesen bámulatra, vagy gyűlöletre ragadja. Asszonyoknál gyűlölet és szerelem oly rokon, mint egy pár cipő; csak éppen az egyik bal lábas, a másik jobb lábas. Ők vagy gyűlölve szeretnek, vagy szeretve gyűlölnek. De a mi édes német asszonyunk nem volt ilyen gyárilag készült asszony. Maga is tollat forgat, úgy ismeri Nietzschét, Schopenhauert, Haeckelt, hogy mi csak gyalogosan botorkáltunk utána. Linztől Salzburgig annyira összebarátkozott Aladárral, hogy útját megváltoztatva, kész volt bennünket követni.

Itt a szerelem!

Salzburgban kiszállunk, az asszonyka utánunk ugrik, nem megy Münchenbe. Hozzánk szegődik, mosolyog ránk és kérdi: hova megyünk? (Mikor azt mondom: ránk, hozzánk, csak írói

többest használok; ezt így értsd nyájas olvasó: Rá, t. i. Aladárra, Hozzá, t. i. Aladárhoz.) A dolog kezd kényesen érdekessé lenni. Miska mosolyog, mint a vadalma, Aladár meg akar szökní (látszólag), én epikus nyugalommal várom a továbbfejlést. Egy kereskedő legény kaján vigyorgással gavallérságra inti legnagyobb társamat. Ez már bosszantott engemet is. Kocsira kaptunk és bevágtattunk, tudom is én, melyik fogadóba. Az asszony jön velünk. Lerázzuk a port, megyünk ebédelni – az asszony jön velünk. Eszünk, ő is eszik; hallgatunk, ő nem hallgat. Utoljára Aladár is nekimelegszik s nagyszerű vitát kavartanak a gyermekek nemi felvilágosításáról. A szellemes kis asszony idézi Ellen Keyt, cáfolja, forgatja szókimondón, álszemérem nélkül, de mindig kedvesen, finoman. Ej, hiszen ez több kettőnél! Én bennem eddig állt az ütő, most megkondultam. Azt akartam neki mondani, hogy a gyermektelen asszonyokból lennének a legjobb anyák s azt találtam mondani, hogy az anyátlan gyermekekből lesznek a legjobb asszonyok. Volt kacagás. Egy kis kutya az asztal alól rám ugatott. A német kutya megérzi, ha vét az ember a grammatika ellen.

Ebéd után a Mönchsbergen andalogtunk. A kilátótoronyból vizsgáltuk a magános tiroli hegyeket és a Schlossberggről idekomorodó várat. Milyen hamar átgyúrja az embert a környezet! A német szó, a tiroli népviselet, a hegyet nyergelő vár, fenyves erdők, folyó, hidak és sarkunkban egy örök beszélőgép asszonyka félnap alatt osztrákformákká lágyítottak bennünket. Elfelejtettem, hogy nyolcvanötezer könyv vár otthon reám,⁸ hogy bizonytalan az egész jövőm, hogy Bécs lassanként elnyeli hazámat; csak azt éreztem, hogy fölöttem kék az ég, üde levegő csapkodja orcámat, mosolygó jámborok vesznek körül és befedez a felséges Császár kegyelme. Óh, nyomorúságok nyomorúsága: te vagy, Ember! Te hencegő, te vas, te jellemes, te megalkuvó, te nádszál, te sok húhó semmiért. Az vessen rád követ, aki különbet tud alkotni nálad.

A szabadgondolkodású hölgy le nem szakadt a nyakunkról egész nap. Milyen nyűgös három embernek is egy asszony! Hát még egynek három. Ezért házasodjam én meg, hogy cérnás skatulyába zárják a szabadságomat? Hogy kábulásig darálja fülembé

krajcáros lap-szellemességű mondókáit egy csinos üresség? Hogy pénzt kérjen tőlem sáfrányra, fahéjra, mikor éppen a hetedik csilagkörben vágat a fantáziám? Hogy mosolyogva hajlongó családi gépet csináljon belőlem egy hozománnyal szentelt veszedelem? Hogy vitázzak nálam ostobábbal s meghajoljak nálam kisebb előtt? Nem én, ha utolsó hímje volnék is a Földnek. Társuljon, aki társalanságát nem bírja; én mégis Ibsennel tartok: akkor legerősebb az ember, mikor egyedül áll.* Pedig szeretem a nőt, ahogy ember szeretni tudja; de csak addig, míg messze van tőlem, míg fölöttem áll; mikor leszáll hozzám és kisebbé lesz nálam, megutálom, hogy embernek születtem.

Halálra fáradtan vergődtünk haza. Aladár a tömérdek beszédétől már félszegre görbült, mint a megsérült léggömb. Vigasztalanul vitte magával bolygóját, aki már nem is gondolkozott, csak beszélt. Vacsoránál egy magyar család felüditett bennünket Királyhágón-túli szavával. Ittunk magyarul és beszéltünk németesen. A kis német asszonykát bekísértük szobájába; Aladár összecsókolta kezét kisujja hegyétől a könyöke bütykéig. Az asszonyka (kicsi volt, nem is szép) majd sírva fakadt gyönyörűségében. Párja nézett rá és bűgött, mint egy megvadult galamb. Annyira hangosan voltunk, hogy a szomszéd vendég nem bírt aludni; ránk üzent, hogy tompítsuk jókedvünk hegyes szarvát. Még egy sóhaj, egy forró pillantás – elváltunk a csalatkozott, szellemes kis asszonytól; csak Aladárból zokogott fel még egy hétig az emlékezet.

Mentünk tovább, nyugat felé.

Istennek legkisebbik szolgáját, Mihály barátot nagyon bántotta az Aladár asszonyi sikere, vagy valami más, szóval nekitámadott kegyetlenül, hogy őt semmibe sem veszi, csak úgy foghegyről beszél vele, róla. Éppen a kedves Zelli-tó partján szaladt velünk a gőzös; gyönyörű havasok, mint óriás cukorsüvegek bámultak be az ablakunkon; zengő patakok futottak versenyt izzásig hevült kerekünkkel; kolompос tehenek báméskodtak a fekete, füstös csodára; az Istennek, akit én hiszek, magának az örök Természetnek a lelke ült a legparányibb fűszálakon is, hajnali harmat alakjában; a Föld mosolygott, mint a szépet álmódott szerelmes lány; bűzavi-

rágszínben kékellett a mennybolt nagy, kerek szemcsillaga, mint egy második isten ránk vigyázó szeme; reggel volt, üde, tiszta, tizenhat éves fiatalságú reggel – és egy pap, meg egy tanár keserves nekirugaszkodással marta egymást mellettem. Szavakat szórtak egymás szemébe, poros, útszéli szavakat, bár Aladár vasalt cylinder volt Mihályhoz, a szalmakalaphoz képest. A finom német utasok csodálkozva néztek ránk, temperamentumos magyarokra.

Soha nem tudom megmagyarázni, miért legcsatározóbb, legellenségeskedőbb emberek a papok. Ők, a hivatalos Istennek szelídlelkű szolgálói, az erények fekete ruhás foglalatjai miért oly nyersek, oly pártoskodók, oly egymást kanálvízbe fojtani tudók? Én nem tudom, csak látom. Ha nem volnának „fölszentelt”, emberfölöttinek jelölt emberek: nem szólnék semmit. Én is görgettem az átkok és viaskodások kövét. De ők tanítóink volnának, példaadóink volnának szebb és igazabb életre. És hányszor emberebbek nálunknál, lefelé? Milyen mindakoporsóig gyűlölködők! Milyen vasárnapi hitűek! Milyen hazug színjátszás az ő magasztos csírából fakadt hivatásuk! Mit, hivatás? Hivatal, hivatal, megfizetett és sokszor meg nem érdemelt hivatal. Becsület a sokasággal nem futó néhányinak.

Keletet nyugattól a tisztátalanság is elüti. Szégyellem leírni, hogy körülbelül a Lajta folyó a nagy határ. Azon túl nyugatra úri az élet, keletre szennyes az élet. Nem éppen az emberek miatt, sokszor a földrajzi viszonyok is döntők. Ahol hegy van, víz is van, a víz pedig a leghatalmasabb utcaseprő. A keleti síkságokat befújja porral-szennyyel a szél; az alföldi városok olyanok, mint a homokban fürdő szárnyasok, mentől többet tisztálkodnak, annál piszkosabbak.

Innsbruck úri város, modern város. Júliusban úgy tele van turistával, mint a magyar keserűséggel. Annyi sugár szép lány virágozza be az utcáit, hogy az ember a tízezer szűz legendáját álmodja át. Arcbőrük finom-fehér, mint a lelkes márvány; csöp-pentett vérszínű rózsák úsznak tejében. Olyanokat sóhajtottunk utánok, hogy kabátunkról a gombok lepereregtek. Tiroli viseletükben a férfiak is daliásak, regényhősformák; szabadság és egészség apjok és nagyapjok. Mi keleties idomtalansággal ríttunk ki közülök. Aladárt az ilyesmi nem bántja; esernyő alakú, rémséges

csalmáját* szemére vágja, megzöldült malaclopóját vállára kavarítja, külső zsebét telerakja kenyérrel, sajttal és félliteres tejesüvegekkel, úgy, hogy mozgó vásárcsarnok az egész ember. Rohan, mint a Rostand gémlábú sasai,* rohanat közben kinyújtja hatalmas vörös nyakát és kémleli zöld szemeivel a legolcsóbb kocsmát, a legnevezetesebb szobrokat és a legcsinosabb lányokat. Szimatja jó; csak nem kémleli töredelmektől sem magát, sem filigránabb társait. Baja Misi mindig fél kilométerrel baktatott utánunk.

Tirol a szabadság hazája; mégis elárulták szegény Hofer Andrást és szobrot emeltek annak örömére, hogy Ausztria zsebébe dugta őket. Mentsen meg bennünket a magyarok istene az ilyen szabadságtól. Wahrmond tanárt* is szélnek eresztették, mert volt bátorsága kimondani, hogy a vallásfelekezetek mesterséges korlátai akadályozzák az emberiséget haladásában. Szegény Wahrmond sokat tanult, mégsem tanulta meg azt, hogy a Világot egy nagy hármasság hatalom igazgatja: Pap, Katona, Pénz; aki ezekkel ujjat húz, menthetetlenül elveszett.

Innsbrucknak az udvari templomát nagyon megszerettem, mert vallást és nemzeti érzést egyesít, akárcsak a XVI. század magyar énekmondói. Miksa császár síremlékét bent a templom közepén huszonnyolc vasszobor állja körül, gyönyörű néma gárdája a halhatatlanságnak. Aki Rákóczi fejedelmünket eldugta Kassa város templompincéjébe, megérdemelne huszonöt botot, de keserveset. Milyen ízetlen, szépről nem is álmodó, fakó lelkű teremtesek vagyunk mi, magyarok! Hogy verjük mégis a mellünket, hogy követelünk magunknak polcot és jövedőt Ferenc Józseftől és az öreg istentől! Van bennünk valami a csizmadia inas, a félreismert lángész és a köpködő kapás modorából. Rosszul fércelt kabátjai, kapta nélkül csinált bocskorai vagyunk Európának. Nem csoda, ha jóízűeket nevetnek rajtunk.

Az Inn folyó bal partján hallgatja a fák beszédét Walther von der Vogelweide, a középkor legnagyobb dalosa. Nem hiába Vogelweide, a madarak, elegáns kis pintyőkék, hűségi esküt is esküdtek neki, hogy soha mástól nem kérnek tanácsot ritmusra, zeneiségre vonatkozólag, csak tőle, a hallgatag bronztól. Lábai

alatt, sziklakövek közül örökös forrás buzog, kedves szimbólumaképpen az örökifjú költészetnek, a dalnak. Walther épen a lant húrjába kap, mint a mi Csokonaink. Sokat kóborgottak mind a ketten, de Vitéz Mihálynak nem akadt II. Frigyes, aki szerény birtokot adjon neki azért, hogy a lelkét rímekbe tördelte. Miért volt olyan bolond? Lehetett volna mesterember is, vagy hivatalnok. Szeretlek, Walther, mert ezeket tántorítottál el, hogy nem hallgattak istennek, sőt a pápának sem a szavára. Ez az, a pápának! Aki ma is fent ül még kopott trónján, fehér árnyéka egy hajdani vashatalomnak és azt hiszi, hogy ő forgatja a vele forgó világot.

III.

Az Arlberg havasai közt, mesébe való völgy ölében vágat velünk a vas Behemót. Alattunk mélyen egy égszínkék patak táncolja fiatalsága táncát, hófehér habgyöngyöket öltözve magára. Hoszszú, hosszú alagutakon dübörgünk, csattogunk át; Svájc kapuja ívellik fölöttünk, a nagy pallérnak, a Természetnek osztályozhatatlan stílusú alkotása. A röpülés megint vitára ajzotta két társam nyelvét; német módra határvonalat húztak trágárság és pikantéria, tanárság és papi hivatal közt. Ide már egy ugrás volt nekik a Biblia. Nekimentek ennek a nagy Könyvnek és elkezdtek forgatni, zilálni leveleit, mint az olvasni nem tudó gyermek Petőfi költeményes kötetét. Megbízható-e a Biblia régiségtani szempontból? Ez volt a kérdés. That is the question.

Mihály pap: A Biblia, öhö, nemcsak a világteremtésről ad tiszta és megbízható képet, kérlek alássan, hanem az Ararát-hegy magasságából a vízőzön függőleges nagyságát is ki lehet számítani, akinek csöpp esze és húsz uja van! (Fölteszi cvikkerét.)

Aladár tanár (leveszi cvikkerét): Lássuk csak, lássuk csak. Ez képtelenség. Ki írta a Bibliát? Állítólag az evangélisták. Kik voltak az evangélisták? Együgyű halászok, vámpénzszedők, satöbbi. Tanultak ezek az emberek geographiát, földmérést, gömbháromszögtant,* vagy csak planimetriát* is? Szó sincs róla.

Na, már most, aki nem tanult valamit, nem is tudhatja azt, amit nem tanult. Ugyebár? Ergo, képtelenség, hogy ezek a halász, mardász, kanász emberek csak sejtették volna is az Ararát-hegy tényleges, (erősen ismétli még egyszer) tényleges magasságát!

Mihály pap (mérges, eszébe jut egy professzorának a tanítása): Kérlek alássan, ez nem keresztyéni beszéd! A Biblia fölötté áll minden kicsinyes kritikának. A Biblia isteni kijelentésen alapuló könyv, s mint ilyen, szent. Azért tehát az Ararátnak, még ha tényleg nem olyan magas volna is, mint amilyennek a Biblia mondja, olyan magasnak kellett lennie, mint az írásban áll. Ámen.

Aladár tanár: Lássuk csak. Ez mese. A földrétegből lehet az özönvíz magasságához vetni, de az Ararátnak semmi köze...

Mihály pap (dühös): Eh, az Ararátnak igenis van köze!

Aladár: Nincs köze!

Mihály: Van köze! Azt a kutya szentséges mivoltát a...

Aladár (kacag): Hahahaha!

Mihály (mégében sír és kezdi elől a bizonyítását).

Jó, hogy ekkorra delet mutatott a nap s megérkeztünk Bregenzbe. Az egész kis város fel van lobogózva; ünnepet ülő dalárok dobszó mellett marsolnak a forró utcákon. A bodeni tó partján mozsárágyúk dörögnek; szentül meg vagyunk győződve, hogy a mi tiszteletünkre. A haragos zöldszínű tó, a zászlós gályák, az emberektől nyüzsgő móló, a távol kéjébe vesző hegyek sebesült lelkű Baja Mihályt is megvigasztalják; jóllakik és versbe kezd egy hajó faránál; egy hétig dolgozott rajta, de máig sem fejezte be, mert a Boden szóra nem lelt magyar rímet; ajánlottam neki az „ódon” jelzőt, de udvariasságból el kellett volna fordítani a Bódennek való összecsengésért: óden-nek, ezt pedig Mihály pap sem bírja ki.

A „Karl König” begyesen hasította a színes hullámokat, vitt bennünket Constanzt felé. A Noé bárkája nem volt gazdagabb szállítmányban, mint ez a hajó. Emberek, állatok és emberállatok boldog vegyülésben hencseregtek rajta. Nem rossz szemű író az, aki minden emberben állatot lát. Csakugyan vannak lófejű, kutyafejű, majomfejű férfiak és macskafejű, jércefejű, disznófejű asszonyok. Aladár olyan volt, mint egy rettenetes, villódzó szemű kandúr; Mi-

hályt kövér tokás hízónak láttam s olyan furcsa volt szimatoló orrán a szemüveg! Árnyékomat a nap a hajófedélzetre vetette; nézem, nézem, hát olyan szomorú kutyafejem van, mint annak a rendje. Az egész hajó tele van színes, szürke és fekete ruhákba öltöztetett állatokkal! Jönnek, mennek, kávéat isznak, szivaroznak és nevetgélnek. Olyan kedvem kerekedett, hogy majd elkezdtem – isten bocsáss – ugatni és csóváltam volna azt, ami nincs.

Ott állt a vízen a Zeppelin léghajójának sajátságos fészke. Istenem, aki megtanít bennünket repülni, az lesz a mi második Apánk. Nekünk a teremtővel szárnyatlan kötésünk van, talán valamelyik arkangyal féltette tőlünk hatalmát, azért kopasztottak meg evezőnktől. És mit csinál a kijátszott csúszó-mászó ember? Addig fúr-farag, töri-marja az öklét, a fejét, míg egyszer csak nyélbe üti a repülőgépet. Azt mondják, már Zeppelin meg is csinálta, csak még nem tud vele bánni. A bicikli milyen tökéletes szer, mégis órákba kerül, míg meg tudjuk ülni. Hát még a levegő hajója! Mennyi izgalom, mennyi újság, mennyi meglepetés vár ránk odafent, a felhők alatt! Lehet, hogy érzéseinknek súlypontja váratlanul átesik máshová; idegrendszerünk finomabb összeköttetésekkel végzi munkáját; másnak látjuk a földet, az eget; másképpen félünk, másképpen szeretünk. Hiszen a rögtől elszakadásban már egy föltételezett magasabb rendű élet lappang; a tizenkilencedik század embere felhőkarcoló palotákban lakik, a huszadiké a felhők fölébe kerül. Míg az ősember ott él-hal a porban. Vajon mi lesz a végső tökéletességünk? Ezt, ezt szeretném megálmodni a titkok nyílásának éjszakáján. Mert én Petőfi sóhajtasát visszájára sóhajtom. Mért nem születtem ezer évvel később?*

A nagy vizek bölcsességre tanítják az embert. A bodeni tavon tettem meg a fiúknak egyre szilárdulóbb vallomásoamat, hitemet, hogy a legaltruistább korszakoknak is Egyének az istenei. Az életnek nincs semmi értelme, az bizonyos; mert magunkon kívül nem tudunk felfogni semmit. Vakok, süketek-ostobák, szárnyatlannok vagyunk, bizonyos percekre fölhúzott gépek; ha lejárt a szerkezetünk, végünk van. A tömegek ezt nem tudják, nem is hiszik; élnek az életért, a császárért, az istenért. De vannak látásra teremtetett

lelkek, akik megértik a mi szomorú végzetünket s ez a sötét tudás emberföltretekké hatalmasítja őket. Nem életért, nem császárért, nem istenért élnek, hanem a tagadásért; azért a kis ellentmondásért, hogy pillanatra meghazudtolják a legegyszerűbb, legegyszerűbb igazságot: por és hamu vagyunk. Ők, haláltudattal a szívükben, megindulnak a halhatatlanságra. Jól tudják, hogy el kell múlniuk és nem akarnak elmúlni. Ez az, amit én tragikumnak hiszek. Minden nagy Egyén határtalan szomorúságot visz magában. Olyanok, mint a vasszobrok volnának, ha egyszer megindulnának talapatukról. Lehetetlen, hogy csordultig ne legyen szívök gúnynyal: a hatalmas kakasviadalok, békakirályságok láttára. Szomorúságuk lassanként fölébe emeli őket az átlagembereknek és érzik formátalan nagyságukat. Ez a lángész gőgje, melynél keserűbb gőg nincs. Minden tudás: egy jajkiáltás, egy szívrandulás. Ha ők tudják a legnagyobbat, a semmiségünket, milyen kín lehet az életük. A tömeg rendesen tanácstalanul áll velök szemben; bámulja, nem érti és gyűlöli őket, mert nyugtalanítók. Elszigetelődnek és akaratlanul is vezetnek; mert az emberállatban ösztönszerű az előrehaladás, legelől pedig mindig a legsietőbbek állnak s ezek az Egyének hétmérföldes léptűek. Mi a hasznuk emberi szempontból? A siettetés, a serkentés. Egyébként ők is tollatlan kétlábú állatok.

Constanztban megint gőzösre szálltunk. Itt láttam egy érdekes bot-embert, aki úgy dolgozott a botjával, mint a bogár a csápjával. Csápolta is vele összevissza, kedélyesen, bolondul, szakadatlan. Botján nyújtotta át a jegyet a kalauznak, botjával tette be az ajtót, vette le kalapiját, bökte meg előtte ülő hitvestársát, hogy rá figyeljen; botjával kormányozta fiát, vette ki zsebkendőjét, törülte meg orrát. Végül szájába fogta a botot és szívta, mint a szivart. Mindezt ingyen lehetett látni.

Schaffhausent nem felejttem el, míg élek. Itt értettem meg a Heine csodálatos költészetét. Holdvilágos éjszaka loholtunk ki felé a Rajna vízeséséhez. Ott vágatott mellettünk, utcák során, házak lábánál, udvarokon keresztül a legromantikusabb folyó. Nem nagy fantázia kell hozzá, hogy az ember sellőket lásson táncoló hullámaiban. A város végén egyet kanyarodik és lerohan

a mélybe. Mint a népvándorlás zuhataga, omlott, harsogott alá, előre a félelmetes Rajna. Valamikor egész sziklagát vetett sarkat elébe; ezt átmarta, áttörte, legörgette, úgy, hogy csak két konok óriás kő maradt a talpán. Ezek még állanak sokáig, dacosan; vágja, paskolja őket a bőgő áradat, olthatatlan haraggal. Fent az ormon fekete várkastély áll, csak az ablakai pirosnak heinei rejtelmességgel. A teli hold ezüstösre fátyoloz minden kiemelkedőt és vak gyászba merít minden mélységet. Fény és árnyék soha nem sejtett harmóniában olvad össze. Én nem tudom, mi lelt ma engem, hogy olyan bús vagyok... Valami régi rege cseng vissza, amit nem tudok kivetni az eszemből.* Heine, Loreley, aranyhaj, ezüsthárfa, babonás hangok – csupa romantika körültem minden! Aladár ver föl mély álmaimból duruzsoló hangjával.

– Vajon hány lóerejű esése van itt a víznek?

Szép a Rajna, de még szebb a kis Brast Klárika. Istenem, hát már itt végig kell élnünk a Goethe, Heine világát? Koszorút a fejemre, tizuszt a kezembe, evoe Bache!* Hiszen még fiatal vagyok! Az Oroszlán fogadó remek hely, de mit érne Klárika nélkül? Bugyelláris pénz nélkül, rózsafa virág nélkül. Óh, ti debreceni lányok, nem is képzelitek, mi az a keresetlen báj, kacagó üdeség, bogárszem, kárhozatba vivő karok és rendek! Svájc nevetett ránk egészséges bűbájával. Klárika jött, Klárika ment, jókedvünk jött, bánatunk ment. Aladár, az ős Kaján, dürrögött, mint a fajdkakas. Baja Misi elfelejtette Máté evangéliumát, el a tízparancsolatot és koszorúba fonódtak karjai. Én átkoztam az őseimet, hogy ilyen messziről szépnék teremtetek s egyengettem rokkant derekamat. Csodálatos forradalom támadt a lelkünkben, pedig szép leányt láttunk is, ettünk is már. De Klárika más volt, új volt, svájci volt, tizennyolc éves volt. Mit csinál három hím egy galambért! A poklok mélységes fenekére imádkoztuk egymást. Klárika fénylett, Klárika állott, mint Komárom vára. Búcsúzáskor összeölegettük; meg is csókoltam egy gimnazista csókkal. Mindhárman verset írtunk hozzá, németet, rímeset, rémeset. Miska erdők zöld lombjának nevezte, ravasz Aladár szép cicának, akit szeretne agyoncsókolni. Nem merem ideírni az egészét, csak ezt a hazai vonatkozású

sorát: „Ein Kuss dauert dort (in Ungarnlande) Viertelstunden, ist feurig und toll, wie der Rhein, voll Feuer und Wollust und Macht!“* Ilyenekkel akarta rálehelni nagy lelkét.

Legjobb az én versem, mert keresztrímekben van írva:

Ach, mein Herz ist so läufig
Wie der Rheinfall zu Schaffhausen.
Ich weine Thränen häufig,
Und fängt an mein Blut brausen.

Ach Klärchen, liebe Klärchen,
Zu dir flieht Sehnsucht, Seufzen,
Ich träum' uralten Märchen,
Und geb' dir Küsse – dreizehn.*

És én nem tudnék németül!

A kis Klárika szomorú volt, mikor búcsúzóra kezét fogtunk vele. De elmosolyodott, amint megérezte 30-30 centime-ünk lágy nyomását. Adieu, adieu!

IV.

Zürichbe esős délután érkeztünk. A Limmat folyó partján ütöttünk tábor, a negyedik emeleten. Magasabb szempontokból tisztábban látjuk az életet, azért törekedtünk mindig magasra. Unalmunkban becsapódtunk egy cukrászboltba; Aladár, mint legjobb német, rendelt Strudelt*. A kisasszony annyira megijedt tőlünk, vad keleti-ektől, hogy elejtette a tányért és sütemény helyett pálinkát hozott. Zöldet, sokat, tudom is én mit. Összenézünk: itt félreértés van a dologban. Megmutattuk ujjunk finom hegyével, hogy nekünk nem ilyen, hanem amolyan kell. A kisasszony bocsánatot kért és rétest adott. Mi cukrot kértünk és kezét adtunk neki. Mosolyogva bevallotta, hogy oroszoknak nézett bennünket, azért adott pálinkát. Majd elkáromkodtam magamat. Ránézek társaimra – Aladár az oka mindennek! Csakugyan, ez az ember vadregényes öltözetében,

hatalmas nyakával, gordonka hangjával olyan, mint egy száműzött muszka baritonista. Eddig germán típusnak láttam, most az egész úton azt károgtam fülébe: Szláv! Szláv! Ilyen esős nyári délután Zürich a hársillat városa. Engemet anélkül is bolondítanak az illatok, most lihegő orrcimpával ittam a földszintre vert parfümöt. Zene, szín és illat – ezek ragadnak engemet a hetedik égbe. Azért is imádom a színházat, az én templomomat, mert annak zene, szín és illat a szentháromsága. Milyen jól esik tiszta városban még ázni is. Zürich a Zwingli, Pestalozzi és a Tisztaság városa.* Erős hitű, gyermeket szerető, virágos. A nagy Münster mellett áll az ecclesia militans*-nak tipikus katonája; kardra támaszkodik, Bibliát fog a kezében, talán a kappeli-síkságra* néz, mert ezt olvasom ki szeméből: „A testet megölhetitek, de a lelket nem”*. Poéta vagy, Zwingli, mert a poéták hitét vallottad; nekünk is ez az egyetlen vigasztalásunk. A Pestalozzi tér gyönyörű virágos. Elevenzöld fűszőnyegre tarka virágcsíkok vannak kirakva vörös georginákból, lecsüngő fejú fuksziákból, piros pelargóniákból, kék vaníliaiból. Középen áll az öreg Pestalozzi, egy kis mezítlábos gyereket fog kézen s hozzáhajol. Minek mondom, hogy szeretem a virágot és a gyermeket? Mind a kettő nőkre viszi gondolatomat, s mikor egy szép leányban előre meglátom az anyát, úgy tetszik: kövérlábú kis gyermekek játszanak virágos mezőn. Hát Pestalozzit hogyan becsülném! Kócos, maszatos gyermekeknek ezt a derék szárazdajkáját! Szinte látom, hogy futkos ingujjra vetkőzve a padok közt. Megemelem szobra előtt kalapomat, felsóhajtok hozzá: Kolléga... Merthogy voltam, én is voltam valaha...

Ahogy szállt, szállt az este, Aladár egyre nyugtalanabb lett. El-elsodorított mellőlünk s nagy idő múltán bukkant megint ránk. Lassan kifacsartuk belőle a titkot: levelet várt a salzburgi német asszonytól. Jézus! Én már Brast Klárit is elfelejtettem s ő még Salzburgban jár. Utána vetettük a gyeplőt: menj, menj, hová a Történet viszen.* Baja tiszteletes úr karon fogott és vallomásokat tett. Hogy ő mennyire szereti ezt a rossz Aladárt, hogy próbálta, mint Isten szolgálja, megtéríteni, mert – kérlek alássan – az az ember furcsa ember, labirint lelkű, magahitt, fondorlatos, nem oda vágó,

ahova néző. Milyen kár érte, hogy nem imádkozik, hanem káromkodik; világi verseket ír, nem szent himnuszokat; zöld gallért hord, nem fekete kaisert; asszonyokat szeret, nem leányokat. Milyen kár! Űrgette-forgatta nemes bánkódásának nyársán, mint a jó Géresi Kálmán a sütnivaló szalonnát. Meg is sütötte, meg is pörkölte, zsíráját is vette, kenyérre kente, meg is ette szegény Aladárt. Nekem, furcsa módon, az iskolai dolgozatjavítás jutott eszembe, a legkínosabb valami, amit ép elmével ember végezhet. Először mérgelődtem, azután elálmosodtam a Mihály karján; szakadatlan duruzsoló fakó hangja elringatott-elrengetett, mint édesanyám énekszava kis gyermekkoromban...

Mentünk tovább, nyugat felé.

Már a baseli vonaton érdekes izgatottság fogott el bennünket: közeledik a francia határ! Valami furcsa ösztön mozgatja az embert, hogy próbáljon az idegenhez idomulni. Próbáltunk mi is. Aladár a kocsiajtóra szegezett Avis-ból* kezdi tanulni a francia nyelvet; majd leveti cipőjét, előveszi Rozsnyay Két óra alatt franciául című gyorsforralóját és főzi rajta fejét, emlékezetét. Baja Misi egy ötvenhét esztendőös szótárból francia szavakat magol: bicska, szoba, ágy, szobalány, papucs stb. Én egy szegletbe rogyva azon gondolkodom: hogy a fenébe kérek franciául forralt tejet? Németül semmit nem perget úgy a nyelvem, mint az „abgekochte Milch”-et;* de franciául! franciául! Elhatároztam, hogy pantomimiával, kéz-, arc-, szemjátékkal fejezem ki óhajtásomat. Először tehénfejést mímellek a kezemmel, azután egy égő gyufát tartok tejesüvegünk alá és magamra mutatok, ivást markírozok; ez azt teszi: „forralt tejet kérek”.

Mühlhausennél egy Quasimodo-fejű kis emberszörny szállt a kocsinkba. Vízfeje húsos volt; bedagadt szeme, mint két üveg-golyó pislogott ránk. Keze, lába félben maradt, de vastagra hízott és formátlanul lengett ide-oda. Iszonyú leverő hatással volt rám. Azért gyönyörűbb fejekkel édesítettem képzeletemet. Minden arcra kiül a szellem, bizonyos; sugárzást, vonalakat kap a belső forrongásoktól. Shakespeare-nek a fejét nem ismerem, de boltozatos homlokát és lobogó mély szemeit szinte látom. Goethe görögös feje

maga a klasszikus férfiszépség; csak a márvány nyugalom és döb-
bent a fekete nap-szem. Schiller hosszú, sovány arca németesen
szentimentális; homloka theoria, szeme dithyramb, szája elégia.
Beethoven gyilkos szeme, vas homloka, ferde álla együttvéve: egy
Napóleon-gyászinduló. Arany János kutató tatárszeme, zömök
végű orra, hatalmas állkapcsa: mint a szántóvető paraszt fejé-
hez; csak kinyílt, négyszögletes homlokán játszik valami úri fény.
Petőfinek égreszőkő haja: fekete láng; szeme lélek-villámlás; sza-
tírszája egy isten gögjétől és egy bakháns szenvedélyétől vonaglik.
Szégyen, nem szégyen: sokszor elnézem a magam fejét is tükörben;
zöld szem, vastag száj, rövid áll – mit jelent ez? Semmit. Mindig
átkozom a sorsomat, hogy ilyen nyavalyás, pénteki arcúnak terem-
tett.* Talán jobban kellett volna szüleimnek szeretniök egymást,
belőlem is lett volna valami.

Petit-Croix határállomás. Francia zászlók lengenek az épü-
leteken, lámpások a vendéglők homlokán; paprikanadrágos és
rettentő vállrojtos katonák ugrálnak föl vonatunkra ettől kezdve;
szabadságról jönnek. Valami furcsa láz csap meg bennünket. El-
szavalom a fiúknak egy pár új versemet; Mihály kimegy a má-
sik kocsiba, hogy megénekelje a rajnai vízesést, Aladár hűmget,
verstémákat jegyez föl noteszébe. Hosszú az út és unalmas; nekem
kapóra jön: felizgatott fantáziámmal a jövőmről álmodok. Színpad
és dicsőség, színpad és hatalom – mindig csak ez incseleg a lelkem-
mel. Nem csoda, hogy névtelen vagyok, hiszen még semmit nem
áldoztam fel híremért. Pedig a Hír is asszony, meg kell hódítani
gyöngyökkel, könnyekkel.

A nagy francia síkságban betakarja vágató vaskígyónkat az
Éj. De fekete palástjának ragyogó piros, zöld díszei vannak: a távol
morajló Párizs eregeti rakétáit az égre. Párizs vigad. Párizs ünnepel.
Micsoda nap van ma? Quatorze Juillet! Július 14., a Bastille lerom-
bolásának napja. Soha jobbkor nem érkezhettünk volna. Olyan izga-
tottság fog el bennünket, mint a vőlegényt nászéjszakáján. A forra-
dalom láza fut keresztül rajtunk s beleordítom a dübörgő éjszakába:
„Á la lanterne les aristocrates!”* A csattogó kerek utánam viharoz-
zák tízszer, százszor; a szél elkapja s berohan vele a Városba, piros

heroldjaként az érkező Rettenetnek. Baja Mihály majd megbolondul jókedvében, Aladár bűg, mint egy dunai hajókürt, tompán és félelmetesen. Kelet rohan nyugat ellen, hogy lerombolja, vagy örökre beleszakadjon. A vasszörnyeteg bevágat a Gare de l'Est villanylámpás udvarába, nagyot fúj, egyet zökken és megáll.

Párizsban vagyunk!

Éjjel tíz óra múlt. Sodor bennünket az emberáradat, ismerős sehol. Sürgönyünk delet jelzett, mi éjszakára érkeztünk, párizsi barátaink nem várnak. Hajrá, neki a zsibongó Bábelnek! Előttünk a Sébastopolba szakadó Boulevard de Strasbourg, piros, zöld lámpásaival és fekete-tarka néparadatával. Egész Párizs fent van, kinn az utcákon, rigolézik,* vigad, táncol. Háromszínű kis papírzászló lobog az urak szalmakalapján, kokárda a nők mellén; bolondos jókedv és ölelkező testvériség mindenütt. A villamos kocsikat beszüntették; utcák közepén, és keresztezési tereken cigányzene, síp, dob, sőt harmonika mellett táncol Párizs fiatalsága. Vénusznak egész festett gárdája talpon, ezer fogással vívja csatáját a nemzeti hadsereg kósza katonái ellen. Itt édes a győzelem, édes a megadás. Lobogók, színes lampionok hímezik az éjszaka sötét bársonyát; vakító ragyogással forognak az örülésig muzsikáló forgókomédiák; lovakon, disznókon, elefántokon, szörnyeken lovagol a Quartier Latin pajkos diáksága és lenge-ruhájú éjjeli pillangója. Csupa gyermekes bolondság az éj és az élet, mintha nem volna holnap és nyomorúság. A világ királynője, Párizs, vigad.

Hát mi, szegény keletiek!

Mint a cirkusz fényes porondjára kicsapódott új ló, először megtorpan, azután fülelve szétvizslat, majd reszketve megkezdí mutatványát – ilyenforma érzések közt marsolunk mi is végig három nagy boulevard-on. Baja Misi tót szalmakalapban, egy múlt századbéli öreg szatyorral, kampós kupecbottal; Aladár világhírű megzöldült havelock-jában*, üstalakú gyászkalapjában; én esernyővel és fekete kufferemmel, tömérdek bánatommal – loholunk, loholunk örült tempóban. Hogy hová? Azt még a jó Isten sem tudja. Párizs csakhamar észrevesz bennünket. Aladár maga egy élő felkiáltójel, Miska egy nagy gömb-pont, magam sovány kérdőjel – hát

hogyne olvasnák ki rögtön tartalmunkat? Először is nekimegyünk mindenkinek, mert az utakon nincs egy embernyi üres hely. Száraz lábbal nehezebb itt gázolni, mint Mózeséknek a Vörös-tengeren át. Aladár három lófejjel magaslik ki az apró franciák közül; Gulliver a törpék között! Pajkos rémülettel szaladnak szét előle a szembejövők s pattognak az élcek, mint a pattogatott tengeri. Rendőröket interjúvolunk, de nem értünk szavukból semmit. Mulatnak rajtunk még az özvegyek és árvák is. Szállást nem kapunk. Éjfélkor a Pantheont körülforogjuk háromszor is, mint a bűgő csigák. Lakás nincs sehol! A kétórai tagozott menet, a tizenkét órai éhség, bűneinknél nehezebb kufferem úgy elárvítanak, hogy káromkodni szeretnék, és majd sírva fakadok. Egy óraker ebédelünk, kettőkor szállást fogadunk Párizs legrémesebb zughotelében. Józan lélekkel nincs isten, aki bevigyen bele, de most összefolyt előttem valóság és földöntúltság, élet és halál, azt tesz velem, amit akarnak. Sue Jenő* regényei borzongattak még egy kicsit; a pokolsötét, szűk labirintfolyosók, a reves ágy, a hóhér szín takaró, a nagy tolvajjáró ablakok, különös neszek rémítenek egy darabig, azután elfelejtem a létemet és behullok valami nagy feketeségbe. Aluszom első éjszakámat Párizsban borzalmas karjaiban.

V.

Másnap már, álmos, fáradt fővel, szürkén látó szemmel megkezdődött a csiszolás. Nagy, bárdolatlan vaskövek löködték a Világ műhelyébe, formátlanságukból ki kell alakítani őket, durva szögleteiknek eleven vonalat kell adni, kristályosodniuk kell, hogy az élet fénye sugártörésekkel ragyogásba hozza őket. Hátha még kapósak is lesznek valaha?

A vágató automobilról először csak elsuhanó képzavar minden, a Louvre hatalmas udvara, a Concordia tér, az Elysiumi mezők, az Étoile tér, amelyből tizenkét küllő-út sugárzik széjjel. Vezető két társunk beszél, magasztal, gáncsol, mutogat; bolondság volna hallgatni rájuk, mert úgysem a más szemével nézem a dolgokat. Először az Opera tér bábeli kocsizűrzavara, embertorlata

lepett meg. Ez már Párizs, az embersűrűs, gigászi vadon, ahogy Ady Endre mondta. * Egy iszonyatos szívnek érzem a dörömbölését, lüktetését, mintha Európa testéből minden vér ide rohanna össze, s innen rohanna szét.

Még július 14-dike mindenfelé, egy hétig szakadatlan. Sodor bennünket az áradat a Montmartre rengetegébe. Ott a tobogán, a párizsiak kedves játékbolondsága. Mozgó dobogó ragadja fölfelé a sikongó lányokat, hogy azután három-négy emelet magasságból lesiklőzzanak egy meredek csatornán. Aladár feláldozta magyar büszkeségét és meghurcoltatta magát a tobogánon; mikor lepottyant a végállomáson, egy zsákkal együtt, senki sem mondta volna róla, hogy állami tanár. Csábítottak engemet is, de még ekkor zöld voltam, konok a debreceni portól, nem mentem, sőt méltatlankodtam: mit! Sámson szerzője* a tobogánon? Azóta, bezzeg, sok mindent bejártam, megéltem.

A Clichy boulevard tele komédiákkal, mulatókkal. Egyik helyt a Pokol-Mennysország, óriási két száj, amely benyeli a pénzes halandókat; Lucifer és Szent Péter a kapus. Másik helyt halotti gyásszal bevont kapu előtt halotti szolga áll; odabent, síri zöldfényű gyertyák mellett, fekete koporsókon lovagolva isszák az élet poharát halállal mókázó emberek. Amott forog a Vörös Malom vörös vitorlája! Bíborszín lámpások csillagozzák vitorlája szárnyát, úgy pislog bele az éjszakába, mint egy forgó nagy Ördögszem. Körös-körül az élet zúg, kacag, vihorász; cseng az arany, cseng az arany és hull a vér. Aki nem érti Ady költészetét, jöjjön ide, megérti. Párizs, Báj, Mámor, Asszony: ez az új idők költőjének négybe szakadt műsája; de itt találkozik, civakodik és lelkesül mind a négy. Soha nem hittem, hogy ilyen könnyen kizökkenjek magamból; huszonnégy óra sincs – és párizsi vagyok. Kívül még komor, konok, paraszt, de belül már forrongó, ujjongó úr. Párizs az a város, ahol senki nem idegen. A szabadság, a művészet, a könnyelműség testvérekké avatja a négereket a japánokkal, az oroszokat a törökökkel, a magyarokat a zuávokkal. Kicsiben meg van az egy akol, egy pásztor. Akinek pénze van és örülni tud, azt szereti Párizs. Akinek pénze nincs, és mégis örül: még jobban szereti Párizs. Minket még jobban szeretett.

Este bementünk a Moulin Rouge-ba. Valami revüt adtak, amelyben szellemesen kigúnyolják Zolát, Richepint, a rendőrséget, a nők választójogát. Mind a négy forrón aktuális téma. A kiállítás pazar, ragyogó, tündéri, vakmerő; egyik színben tiszta meztelen lány alakította a Sphinx-et, egy oszlop talapzatán. Legjobban megragadott egy sajátos táncdráma: fekete ruhás munkás és fekete ruhás utcalány játszott. A lány piros rózsát fog a szájában és odaadja testét a durva hímnek; az kiéli és eldobja magától. Férfi sorsa, asszony sorsa: az élet nagy kettőse volt ez, az örök szerelem-tánc, a danse macabre,* amit járunk valahányan, keservesen és kacagón. Miért fáj hát az élet? Mert az fáj bennünk, bizonyos. Azért fáj talán, hogy parányi formák vagyunk neki, mi emberek, és nem fér bennünk, egyre zörömböl-dörömböl, kótog, lármáz, míg tíz, húsz, harminc vagy hetven esztendő alatt kiszabadul belőlünk. Miért nem szabott bennünket nagyobbra az irgalmatlan Mester? Vagy miért nem osztott belénk annyi életet, csak kölyökéletet, aki megférne bennünk, nem zsugorogna, nem fájna, s nem akaróznék ki örökké? Miért? Miért? Kérdeni sem jó; hiszen ha a csillagképeket jól össze tudnánk rakni, azokból is ilyen szavak villannának elő: Miért? Miért?

Lassankint, napok múlva, hetek múlva, kezd kibontakozni előttünk Párizs, a világ királynője. Vagy másképpen, Zola nyelvén, az a hatalmas üst, melyben a jövőendő forr s melynek tüzeit tudósok és művészek folyton szítják, folyton táplálják. Roppant tarka anyaga van; hiszen szállója a világnak. Az utcán, a Sorbonne mellett, a felszedett burkolat fakockáiból zajos gyermekek barikádot és körbástyát raknak, azután pokoli ordítózással összebombázzák. Eszembe jut a kis képről a nagy kép: a forradalom. Danton, Marat, Robespierre unokái ezek a kis fekete ruhás gamin-ek.* – A Szent Mihály-úton, kávéházak előtt szokott estente föltűnni a Quartier Latin vándor epikusa, aki Pasteur költőjének mondja magát, mert veszettségből Pasteurék gyógyították ki félig s hálából a bolond szerencsétlen hátára varrta nevét; ott hordja, mint számár a keresztet. Arca fekete festékkel ki van mázolva, mint a magyar regösöké; azt szokta hajtogatni: „Büszke az anyám, hogy engem szülhetett”.

Szegény anyja, ha tudta volna! Dehogy szülte, dehogy szülte volna. Költő és veszettség – hm. Nem is olyan halálosan komikus. Ma nem bitang, hanem veszett a nevünk. – A Tuileriák kertjében egy pápaszemes, iszákos, gacsos, rozsdáshangú isten bogarát szokták bámulni. Párizs proletár verebeit magához kaparta, elnevezte őket és idomítja, eteti cézári göggel. Ha elkiáltja magát: Mademoiselle Clara! rögtön kezére repül egy kis nőstény veréb s elveszi a kenyérmorzsát belőle. Egy bátor, okos nagy verebet Monsieur Garibaldi-nak keresztelt; akárhogy ijeszti, ez nem fél; de ha azt ordítja neki: Aux armes! Fegyverre!, akkor Garibaldi, mint a kilőtt golyó suhan föl a levegőbe. Egy kis betyár verebet pedig Monsieur Kujon-nak nevezett el a vén Párizs rossza. – A Pont des Arts-on tébolyog az antiszemitizmusnak egy néma rajongója; iratokat árul, hogy verjük ki a zsidókat Párizsból. Fekete kabátján fehér kereszt ragyog, az üdvhadseregéből való, Párizs neveti. Párizs mindent nevet; nevetett a forradalomban is, mikor egy-egy márkiznak szép szőke feje lehullt. – Egy esti sétánkon keserves meglepetést vágott fejünkhöz a véletlen. Valami hazája vesztett vén zsidó meghallotta magyar beszédünket, ránk kiáltott: „Gazemberek a magyarok!” Elhúlt az egész társaság. Rettentő Aladár loholt a bolygó héber nyomán, valami sötét zugban le akarta ütni. De nem nyúlt hozzá, csak szidta, gyalázta cipőszakadtáig. Engem érdekelt a kifejlés, de a vén Shylock* egyszer eltűnt. Shakespeare-nek egy keserves átka forogott fejemben: „Dögvész szakadjon szélhűdött pofádra!”* – Párizs leánya kecses és szelíd, számító, furfangos. Kékszínű Trilby-kabátjában* lebegve lépked, tollas kalapja csak úgy reng fölötte. Ki van festve az arca, a szeme, a szája. Baja Mihálynak, esős estén, egy ilyen kis kokott felajánlotta esernyőjét. Mihály szívesen fogadta s alábujt. (Az esernyőnek, tudniillik.) Mennek, mendegélnek; a lány fecseg, Mihály hallgat, mosolyog: très bien!* Megérkeznek hazáig, a kapunál Mihály megköszöni a szívességet és faképnél hagyja Ámor szegény katonácskáját. Annak leesett az álla s mondott valamit franciául. Azután ment, új vadat verni.

A várost magát fiatalabbnak, fehérebbnek képzeltem. Az első napokban feketén, komoran nehezült rám. Nem láttam még ekkor

a fáktól az erdőt. De a lelkét már akkor is éreztem. A Szajnája gyilkos folyó, de elringatója a megfáradottnak. Szenet és holttesteket görget a kikötőbe, ahogy Verlaine mondja. A Pantheon a jövő századok tudását vetette képzeletembe: roppant dombos fej, óriás koponya és kis, zömök test. Mire megvénül az Ember, ilyen lesz; elkopik a keze, lába, csenevész a gerince, mellkasa, csak feje nagy, csak homloka boltozatos; ing-lóg a nyomorult nyakon, mint óriás tők az indáján. Az Eiffel-toronyból lenéztem a nagy Bábelre, olyan kedves volt az egész, mint egy óriás játékszere.

Óh, Párizs! Te rettenetes Malom! A világ minden művésze, tehetsége beléd ömlik; te elnyeled óriási, ásító századdal Európa legszebb termését, századról századra; összeörlöd a csontokat, a húst, az agyvelőt s ez az összemorzsoltság tömeg, mint valami piros lángliszt ömlik ki tartóidba, ahonnan éhes kis országok népei szedik zsákjukba, sütik meg és eszik lelküknek édes vagy keserű táplálékául. Párizs, te roppant Vörös Malom! Világhatárig morajló zúgásodat meghallottam én is remete házamban, felkötöttem sarumat, felőveztem vágyódásaim szárnyát és eljöttem hozzád. Boszorkányos gyorsasággal forgó köveid megszedítenek, rohanó gépszíjaid elsodrassal fenyegetnek; a vaskezü nagy Molnár kutató szemével belém lát és kinyújtja rám polip-ujjait, hogy belevágjon a Világ malmának garatjába. Egyéniségem ijedten röpköd körültem, mint egy halálra rémült madár; lábaim legyökereznek és szememre a harsogó életnek szürkésfekete fátyola hull... Nem tudom már, mi történik velem; elvakít az óriás kerekek forgása, megsiketít az őrlőkövek pokoli harsogása, elernyedten vonaglok a vörös molnár kezében – s hazámra, termő talajomra gondolok. Ha már kovásza leszek a Világ kenyérének, te vedd piciny hasznomat, messzeség ködébe veszett piciny, de édes hazám!

VI.

A Bernardin hotelben ütöttünk sátozt, a Quartier Latin közepén. Ez a hotel furcsa, sőt romantikus kis szálló volt. Udvara annyi, mint egy kéménykürtő; folyosói sötétebbek, mint a kibérelt lel-

kiismeret; lakói: kiismerhetetlen urak, bohémek, macskák és denvérek. Volt azonkívül egy paralitikus örültje is, aki szomorú délutánokon kísérteties üvöltéssel jajgatta el érthetetlen Mene-Tekel-Faresz*-ét: „Máji, Máji, Máji!” Ki tudja, milyen tragédiának három felvonását jelenti ez a hármas jaj? Nekem roppant tetszett a környezet; fantáziám kékes lángját serényül lobogtatta. Ilyen helyen könnyű verset írni.

Delelő tanyánk a Saint Germain út híres diákvendéglője, a Chartrain, ahol egy frank huszonöt centime-ért levest, sültet, főzeléket, tésztát és desszertet, hozzá még fél liter bort is kap az ember. Elhültem, jobban, mintha Toldi Miklósnak látnám rettenetes pajzsát. Aladár a bort tejjre változtatta, huszadik századi antikrisztus-módra és itta délben, este, vidám kánai menyegzőinken. Asztaltársunk és vezetőnk, Loránd úr*, a szatírfejű, aki gyermekmódra görgette el kecses aranyait; tele van hiúsággal, drámatárggyal és hihetetlen álmokkal. Négy szavából Kamcsatkában is rá lehetne ismerni, ez a négy szó: ronda, zokog, undok, csorda. Hú csatlósa a kis Mezei*, aki a Pesti Hírlapban „hazánk kiváló fiatal szociológusá”-nak keresztelte el magát. Ők ketten még jól csengenek, mint a használatlan pénz; hancúroznak, mint két siheder macskafiú. Ha nincs frankjok, nincs frakkjok sem, siralomba temetkeznek, szürke kabátban járnak és teasüteményen élnek; ha pénzük van, táncolnak a Szent Mihály úton, feketébe öltözködnek, és nyolcfogásos vacsorát esznek.

A francia pincérek hihetetlen ügyességét bámultam. Két ember negyven vendéget, négy-négy fogással, csak úgy emlékeztetből, automobil-gyorsasággal szolgál ki. Mi hárman soha egy értelmes mondatot ki nem nyögtünk s már az utolsó betűnél előttünk volt, amit gondoltunk. Baja tiszteletes úr egyszer olyanra szomjúhozott, ami nagyon hideg és nagyon édes; villásbajuszú pincérünk megértette, hozta a fagylaltot. Egy kicsit konfidensek is aztán a mőszejők; rigoléznek, imitálnak bennünket; s ha Aladár elfelejti a tíz centime borraivalót, utánaszaladnak a Danton-szoborig is. Körültünk, mellettünk minden nemzetbeli diákok a szeretőjükkal; ez olyan rendes itt, mint kalapon a karima. Mi, magyarok, voltunk

csak az élehetetlenek; bús hím-özvegyiségben aggregénykedtük át július, augusztus vérforraló napjait. Szégyen reánk!

Délután cukrászboltot és állókávéházat jártunk. A mi Ragueneau-nk* egy jajjal fogant, szomorúsájú kis asszonyka volt; mikor öten megrohantuk az állományát, mindig kétségbeesve pislogott fürgé ujjainkra: vajon nem eszünk-e többet, mint amennyit fizetünk. Egyszer lesetett bennünket a cselédjével; bosszúságunkban megettük minden süteményét, kiittuk minden vizét és soha felé nem mentünk többet. Az állókávéházban öt krajcárért lehetett két findzsa kávé inni, állva. Az üzlet nagyszerűen ment; Loránd úr oda volt érte. Mi többiek azonban kereszteset vetettünk rá.

Nem csodálom, hogy a párizsi nő szinte divatmintának állt a Világ kirakatában; hiszen itt van előtte a kellemnek, a leg-tisztább nőiségnek örök példája: a milói Vénusz. Honnan jöttél te nagy néma Szépség, te görög nyugalom, te tiszta harmónia? Isten-nő voltál, vagy csak hárfás leány? Hova lett két márvány karod? Ahogy a rossz nyelvek mondják: elkoptak az ölelésben. Honnan vetted ezt a tiltakozva csalogató állást, ezt az örvös galambnyakat, ezeket a habotvető hónaljkat, két fehér halmát a Szerelmenek? Úgy tetszik nekem, te öröktől fogva talpazaton álltál, mindig szintje fölött a keserű életnek; valami bálványa voltál az emberiségnek, mindig táncolták körülte a nagy piros táncot, mindig imádtak zsoltárokkal, szép hegedűszóban. Istennel volt rokon, aki csodás fejedet megálmodta és édes hajlású derekadat márványba kötötte. Bíborral öltöztetik fel körülte a falakat, mint a királyok körül! Ha rád süt a kíváncsi, szerelmes nap, ragyogó havason előzőnlő hajnalok, piros vérrel rózsázott elefántcsont szobrok, bengáli tűzfényben fürdő porcellán paloták, ezüst felhőkön nyíló alkonyati rózsák, szerelmek, szerelmek úsznak a képzeletemben, fehér vi-torlakkal, rózsaszín zászlókkal. Olyan vagy te, mint a napba öltözött Asszony; tekintetedből galambok szállanak, uralkodói gúny-nyal szegett ajkadon csöpp tündér kacag, márványkebleden lakik a Vágy; csípőd az Élet zenéjét rengik s láthatatlan karjaid mindenkit felölelnek. Mindenkit, Heinétől Oláh Gáborig; csak egy ször-nyű tábornok nem: a szépségedet taglaló, koncoló, téged soha nem

látott szikár filológusok táborát. Ezek táblát akasztanak rád, megszámoznak, mint az állatokat, elraktároznak az idők és szépségek kikunyorált fiókjaiba. De lelkedet nem látják; nem érzik, nem értik, hogy te vagy a Minden, akitől jöttünk és akihez megtérünk. Sokáig néztelek, lelkeimmel néztelek, addig néztelek, míg szempillád megmoccant, szemed rám sütött; csigás ajkadon valami szó lebbent át, de azt már nem értettem. Nem értettem. A görög aorisztoszokat rég elfelejtettem én.

A szép emberről azt mondjuk, olyan, mint egy szobor. A szép szoborról azt mondjuk: olyan, mintha élne. Párizsban van sok szoborszép embere, leginkább a munkásrendből; és van néhány élő szobra. Ott ül a Pantheon előtt örök gondolkodásba törötten a Rodin Panseur-je, ez a nagy meztelen bronzférfi, akinek a fejét térdéig húzzák a gondolatok. Az értelmi funkció fizikai érzéktése. Előrs ama nagy századok hőseiből, akik úgy rémленnek elébünk, mint egy-egy óriás Fej. A Louvre udvarán szónokol Gambetta, ez a görög nevű zsidó ember,* akinek egész szobra mintha lángot vetne. Parancsolásra kifeszült karjának ezeréves mintáját később fölfedeztem a Louvre egyiptomi termében, egy csolnakot igazgató ősemlék alakján. A Comédie Française előtt búsong a szegény Musset fehérmárvány alakja; az egész ember egy megkövült szomorúfűz. Egy szép nő hajlik fölébe, maga Párizs; talán a nagy sötét ígéret sóhajtja költője fülébe: „Semmi sem tesz nagyobbakká bennünket, mint a nagy fájdalom”.* A luxemburgi kertben, örökké daloló források fölött, áll romantikus keretben a romantikus Delacroix mellszobra; így szemre nem több mint egy Quartier Latin-beli félzüllött lángészjelölt; nyakkendőjét vállára csapja a bohém szél. A szakállas vén Idő ölbe kapja a Geniust, hogy pálmájával megkoszorúzza, elérje a Delacroix le nem hajló fejét; lent Apolló úr tapsol neki ércapsokat. A Saint Germain úton, forrongó építkezések limlomja között, lázít a mennydörgő fekete Danton, ez a tömör kiáltás, ez az állatok közt embernek maradt ember. Ma már az autók túlbömbölik a basszusát. Sokkal csendesebb, regényesebb hely jutott a fiatal, tüzes Desmoulins-nek a Palais Royal udvarán. Palais Royal, Palais Royal! Mik történtek valaha tebenned! Ma csak

Desmoulinst-t látom, amint székre ugrik, hogy felhívja Párizst a nagy bokrétázásra: tűzzön mindenki zöld gallyat a kalapja mellé! Az egész szobor él, kiált, mozog; nekem legjobban tetszik Párizsban. Ez az ember szeretett volna lenni Petőfi... Az udvar szökőkútja hangosan lövelli föl a csöndben fehértajtékos vizét; milyen furcsa volna ez a szökőkút, ha piros vérsugárt szikráztatna az ég felé!

Szeretem a holt királyokat. Kimentünk azért Versailles-ba, XIV. Lajos élve temetkező helyére. Aranyozott világos falak, ezreket érő gobelinek, pici kis szobák, hatalmas termek, három személyre szabott ágyak – rövid örömeknek, hosszú kínoknak ejedelmi tanyái! Ezeken a szobákon suhogott végig Dubarry aszszonyság krinolinja; itt vergődött, búzlótt valahol a csontig rothadó „nagyon szeretett” Lajos; itt tébolygott a magát nem lelő Marie Antoinette, örölt és vajat köpült a guillotine előtt. Napóleon sarka csikorgott később ezeken a köveken; ma csak haldokló márvány alakja őrzi a régi házat. Vernet harmincméteres csataképei Magenta, Solferino dicsőségét hirdetik vásári mázolásokban. A régi rokokó álmok, fehér szonettek, fête galante-ok,* édeskés menüettek világa elszállt, kirepült a nyitott ablakon. Szerelmi sóhajok, halál-nyöszörgések helyett angol cipők kopogása, német ruhák suhogása, barbár nyelvek zenéje öli a haldokló Csendet. Az egész versailles-i palotának legszebb ékessége az a gyönyörű, fiatal olasz asszony, aki fehér csipkés fekete selyemruhájában úgy hullámszik előttem, mint a babonásszemű, démoni Wangel Hilda*. A nagy festett tábornokok, közkatonák, sőt maga Napóleon is, utána vetik fellobogó szemüket; s a haldoklók arcán is visszamosolyog még egyszer az Élet, a Szerelem. Versailles-ban jár, kísért örökké a szerelem.

A hatalmas park még szebb, mint a palota, pedig beteges, elhanyagolt, örök özvegyhez méltón. Kedves bűvő-bokorhelyeket őriz azért szárnyai alatt; árnyas, boltozatos fasorai olyanok, mint-ha a teremtető isten egyenesen gót stílusban akarta volna fölépítenni őket. Az utakat márvány istenasszonyok és hősök állják végig; örökké hallgatag tanúi sok kényes órának, sok királyi háborodásnak, sok felséges művészi pillanatnak. Derülten kékellik le ránk az ég; egy pár csipkefelhő fodrozza csak franciás arcát. A gazdag

Nap aranyos porszemekkel hinti tele a csöndes tavakat, amelyek közepén megkövült, bronz görög istenek pózolnak utolsó órájukig nagyszerű néma képleteket. Bent az erdő mélyén francia zenekar fújja Bizet-nek, meg nem tudom kinek a darabjait; vagy ezer idegen hallgatja nem igen néma áhítattal. Előttem éppen egy szelíd, szemérmes arcú, fiatal, üde miss ül; szemüveg komolykodik kedves, fitos orrán s mély odaadással kíséri a zenét az ölébe kiterített kottajegyeken. Ilyen az angol mindenütt; a Louvre-ban, az Eiffel-toronyban, a színházban, az utcán, az ágyban.

Baja Misivel meg vagyunk akadva. Magyarországot személyesíti, mindig mérföldekre marad tőlünk, haladó új magyaroktól. Örökké szűköl, hogy ráunt a francia eledelre, töltött káposzta és pörkölt az álma. Szeretne hazamenni, nem fogja a hely, mert neki iszonyú buták és csúnyák a párizsi papok; a Notre-Dame-ban még kálvinista istentiszteletet sem tartanak. Nem ér itt az élet semmit. Jó katonája lenne Franciaországnak, mert kevés benne a fegyelmezettség.

Micsoda műkatonák ezek a párizsi paprikanadrágosok!

VII.

Párizs!

Lassanként kezdek megismerni és kezdek megirigyelni. Irigylem gyönyörű márványszobraidat, szökökutaidat; kitelne belőlük mocsaras kis hazámnak minden városára kettő-három. Irigylem képtáraidat, múzeumaidat; be tudnám velük ékesíteni Magyarország minden pusztá templomfalát. Irigylem hatalmas és mégis kecses épületeidet; mesebeli várost varázsolnék belőlük a hortobágyi és kunsági pusztákon. Irigylem vidám, munkás, gyermekes népedet; meg tudnám velük építeni a magyar holnapot. Irigylem rettentő Napóleonodat, aki két világ minden gazdagságát meg-rabolta, hogy felékesítse vele szeszélyes és szellemes, kecses és erős ideálját, a világ leghíresebb asszonyát, az ő szép Párizsát. Óh, ha fiadnak születhettem volna, ha kedves, tökéletes nyelved zenéjét lüktetné a vérem: akkor igazán lett volna belőlem valaki.

Így paraszt a hazám, a vérem, a környezetem; porba és butaságba fojtanak kegyelmes isteneim. Barbár, keleti betörő vagyok csak szépséged palotájába.

Tied a múlt, tied a jelen, Párizs. S talán, talán a miénk a jövő... Miénk – az oroszoké.

Párizs-Bakony, embersűrűs gigászi vadon, jól tud rejteni. Rejti a jövőt, nagy forradalmak csíráját; rejti a bűnt, a szégyent és a hazátlanságot. Rejtegeti barna hajú, csigás hajú Ady Endrét is, akit jobbról arcul csapott, balról megcsókolt a hazája. Szegény Ady Endre, dalolója Párizsnak, a Bajnak, a Mámornak, az Asszonynak, hát olyan nagyot vétettél volna, hogy megfeketedtél a kiátkozásra? Dehogy. Hiszen ma már mindenki tenyerén hord, van neved, iskolád, aranyad. Csak a véred, a véred aknáz alád, öli, teperi testedet, a jövőd. Sokat szenvedtél; krisztustalan római zsoldos, aki legalább nem szán. Nem vagy te sem pacsirta-álcás sirály, sem zsoldáros Lázár a dúsak palotája előtt, sem nagyálmodó új Pán, sem fénytollú sármánymadár, sem bizzar szomorú fiú, hanem vagy az ember, az örökké bántott, örökké bántó, siránkozó, dühöngő, mámorozó és dalolható ember. Beleestél a bűnök csávjába, fetrengesz, jajgatsz, keresed az istent, mert az embereket elvesztetted. Alig van zenéje dalaidnak; magadban való mormolások, fájdalmas felkiáltások, hangtalan gondolatok azok. Ásol furcsa lelkednek fekete-kék mélységébe és bányászol sok semmi törmeléket, csúnyaságot meg tiszta aranyat. Paraszt szemek csak a sarat látják, az aranyat élelmes kalmárok csenik el tőled. Kövekké faragod a csikorgó magyar szavakat és meghajigálsz vele véreidet, az eget; sok éppen a fejedre esik belőle, betörik a koponyád, véres az orcád, de te dalolsz, mert előtted a kancsó, mögötted az Asszony. Van benned sok nőies vonás, affektálás; szeretsz sírni, rágalmazni, féltékenykedni, szeretni, mint az asszonyok; kényes vagy, ideges vagy, parfümös vagy, bolondos vagy, mint az asszonyok. Szereted a pénzt, a bókot, mint az asszonyok. Magadon keresztül látod fajod sorsát: a magyar tudna előre menni, ha nekibúsulná magát, de irigységből megrágjuk egymás szívét; csak akkor merünk, csak akkor vagyunk, ha marnak. Kálvinista vagy, prédikátori sokszor a szavad,

ha zengők, ha nagyok. Elillant évek szőlőhegyén botorkálsz mámorosan; neked az örömek piros hajók lelked kék óceánján, akiknek kormányosa a halál; neked az élet: utcák leánya; neked a szó: ópium, pogány titkokat szívsz belőle. Neked a hópelyhek picic melódiák, gazdátlan álmok, fagyott angyszárnnyak. A te ablakodon piros hajnalok hosszú sorban és részegen kopognak be. Neked ős, trágár dalokat dúdolnak a szelek. A te szíved úgy csendül, úgy kong, mint a tűzharang. Te a dérittasan szállingózó vörhenyes faleveleket aranyaknak látod. Dühödt, lázongó szívverésedet golgotai bazaltra vésed s írott kövedet dobod a mélybe, hogy késői, bűnös, bús szemek megértsenek. Beevez lelkedbe piros-fekete glóriával a feje körül Léda, keresztül holttengerén az ifjúságnak. Te égő keresztet csókolsz rá, száddal öntözöd ős szemeit. Férfikarod Máriától Veronikáig* ívellik, mert bús vagy, a halál rokona vagy, mint minden boldogtalan a világon. Azért téged soha nem szeretnek az Élet tiszavirág-emberei; mindig lesz egy kis táborod, külön, feketén, büszkén, azok utánóznak, úgy jajgatnak, ahogy te jajgattál, de nem úgy szenvedtek, ahogy te szenvedtél. Ady Endre, akárhogy, de te furcsa ember vagy.

Összejöttünk. Pap is volt köztünk, hát kísértett az erkölcs és erkölcstelenség roppant fabáb szelleme. Mi az erkölcs? Ha zárt ajtók mögött csókolózunk. Mi az erkölcstelenség? Ha nyílt utcán csókolózunk. Párizsban nyílt utcán úgy csengenek a csókok, mint Debrecenben zárt ajtók mögött. Persze, Párizs erkölcstelén, Debrecen puritán. Óh, lehullott leánypárták, titkos bitangságok, elfojtott ördögtüzek: ti tudnátok igazat mondani! A francia így gondolkodik: az élet a szerelem; mit szégyelljem, dugdossam a szerelmet, ha volt orcám születni, élni? Mi nagyon egyházasan fogjuk fel az életet; a francia játszik vele. Neki minden játék; a szerelem a legkedvesebb és legrafináltabb játéka. Nekem, szomorú magyarnak, élethalál kérdés, amelybe csakúgy belehalok, mint Ibsen hősei az igazság keresésébe. Milyen sivár is az én erkölcsös életem! Mit érek vele? Bolondabb vagyok az utcai kutyánál. Huszonnyolc esztendő t éltem és nem csókoltam soha szerelemből és nem csókolt senki szerelemből. Gyáva voltam, becsületes voltam, nem mertem csókolni.

Rám kiáltott esztétikai érzéseim óre, hogy csúf vagyok! Az ajkam vastag, Ízléstelen; csókolni pedig csak a legszebbet akartam. Verjen meg az öreg isten minden esztétikai érzést, minden gyávaságot! Az élet elszáll fölöttem s, én nem tudom, miért is éltem? Huszonnyolc esztendő – és nulla csók!

Ha öt fiatalember összekerül, asszonyra, szerelemre, érzé-
kiségre, bujaságra, nemi rejtelmekre fordul a beszéd kereke. Külö-
nösen nálunk, erkölcsös magyaroknál. Pap is volt köztünk, tanár
is, erkölcsöknek kimondott őrei, mégis benyitottunk a nemi élet
legtizenharmadikabb szobájába is. Rettentő titkai vannak a világ-
városok szerelmi életének! Én csak most kezdem sejteni. De nem
állunk rosszabbul, mint a görögök Perikles korában. Azokban
az arany időkben! Mindig ismert az ember minden ocsmányságot
és minden angyaliságot. E kettő keverékéből mázolja össze ma is
a szerelmet. A szüzesség, asszonyi részről, mindig nagy csalogató,
sőt házassági képesítő; s a mának asszonyai remekül aknázzák ki
ezt az évai jogot. Értéktelen mintákat adnak el brüsszeli csipkék
gyanánt, nagy áron. Szegény férfitársaim, vigyáznunk kell, mert
mindnyájunkat érhet baleset és jajkeserves az igazság megtudása.
Azért a szabadságért, amit legénykorunkban élvezünk, meg kell
fizetnünk férj-korunkban igen gyakran; mert a leány is hús és vér,
hús esztendeig ellenállni a legrettentőbb szomjúságnak: csaknem
egy a lehetetlenséggel. De jól van ez nekünk, hímeknek! Miért nem
visztek, férfiak, ti is szúzi testet a nászéjszakára? A leány ezt nem
kívánja s ti gögös bolondok, tőle mégis azt várjátok, amire magatok
képtelenek vagytok? Tőle, a gyöngébbtől, az esendőbbtől, az érzé-
keire utaltól? Mosolygok, nevetek, kacagok, kacagok!

Testiség, testiség! Hiszen ha nem volna ez a nyomorult tes-
tünk, akkor az élet sem fájna. De mentől nagyobb a szellem, annál
bujább a test. A nagy Széchenyi bujakórában örül meg; szegénytől
valaki még a mennyország tízezer szűzét is elzárta volna. Deák
Ferenc az asszonyt egyszerűen toknak nevezte és tartotta. Mun-
kácsy a paralisisét szintén valami dámának köszönheti. Szegény
Szamotát* az egyiptomiak kórja kergette a pisztoly csöve elébe.
A nagy Péterfyre* pedig talán öröklött bajképpen szállt ez az átok.

Byronról is rosszakat hall az ember. Heinének a gerince sorvadta meg csókolózásainak a tobzódását. Uramisten! Így mehetnénk végig az egész világ nagy lelkeinek során és kisülne, hogy nem hazafiúi töprengések, nem megfeszített szellemi munka, hanem legáltalibb emberiségünk vetette meg a sírjokat. Lehet-e ezt az átkot gyógyítani? Nem. Nem. Mend ozchuz jarow vogmuc.* Asszonytól születünk, asszonyért élünk, asszony miatt halunk. Merje hát tagadni valaki, hogy férfi balsorsa nem a nő!*

És mégis fáj, igazán fáj, mikor egy szép lány testét a mosárban látom. Egyetemi hallgató koromban ismertem egy lányt; aranyvörös haja volt, bőre fehérebb, mint a karrarai márvány, arca pirossága üdőbb, mint a hamvas rózsák fiatalsága. Csigás ajkai csattanóra lángoltak; termete telt és puha volt, mégis ruganyos és harmonikus, mint a milói Vénuszé. Imádtam a testét húszéves fiatalságommal, némán, bolondul. Ha kezemhez ért a jegyzetekért fizető keze: elfutott a tűz és reszkettem, mint hajnali szélben a rózsalevél. Azóta nem láttam. El is felejtettem volna, ha most nem hallom, hogy az én hajdani ideálom kikerült talán Párizsba, talán Berlinbe s lett belőle utcai lány. Eladta bolondul azt a szép fehér testet, amelyet izzó képzeletem úgy egészített ki nyaktól kezdve sarkáig a ruha alatt, mint a Kemény Zsigmond Barnabás diákja* egy hajszálból egy leány termetét. Ösztöndíjakat is nyert ez a lány az egyetemen. Hátha, már ezekért is csókkal fizetett? Ki meri hinni, hogy nem? Sajnáljam, átkozzam? Hiszen azért siratom, lehet, bitang lelkemmel, hogy nem az enyém lett! Mert ezen az egy ponton mind állatok vagyunk. És ti mégis kárhooztatjátok a Bródy magyarjait, akik egy farkasfalka dühével vetik magokat az után a szegény tanítónő után? Ugyan mit álszenteskedtek? Valljátok be, hogy az asszonyért hazudtok, csaltok, loptok, írtok, öltök és haltok. Mert ez az egy igazság. Aki másképp tesz: nem ember.

VIII.

A luxemburgi kert egyik padján ülök és írok. Egyszer csak egy csapat gyermek telepszik körém a padra, körülmáskálnak, mint Nílus

atyát a parányi vízi emberek.* Belebámulnak tele írott füzetembe; azt hitték először, valamit rajzolok. Egy háromévesforma kis lány melém kuporodik és szemembe kacag, gügyög is valamit, de nem értem. Igazán kedves kis bolondok ezek a párizsi bambinók. Ha festő volnék, őket festeném. Szurtosak, kócosak, de kövérek és kacagók. Hogy szeretik őket a felnőttek! Tenyerükön hordják. Ma Franciaországban drága a gyermek, mert kevés a katona.

A luxemburgi múzeum előtt sokszor elnéztem Lefèbvre Fiaatal vakok című márványszobor-csoportozatát. Négy felnőtt lány, meg egy gyermek hallgatja a középső citerapengetését. Hogy él bennük a hang, a zeneszó! Ragyogó színekben ömlik el lelkük előtt a láthatatlan hatalom, látszik, hogy nem cserélnének a napba néző szeműekkel sem. Óh, én félek, félek a megvakulástól, pedig már rám vetette árnyékát az örök éjszaka. Nekem a fák suttogó árnyak, a hajnal egy színes sugár, az emberek mozgó barna foltok, a madarak zengő láthatatlanok; az égbolt roppant súlyát érzem, de kékje szürkeség, csillagai fellobbanó gyertyalángok. Ablakon át csókolja lelkem a határtalan Mindent. Így látásom lassanként befelé fordul s nem sejtett csodákat ver föl képzeletemben. Milton, vak Milton, te is így álmodtad a bukott angyalok mennyből zuhanását s a ragyogó hajnalban fürdő paradicsomot. De jaj, nekem nincs szöke lányom, aki leírja félhangon elmormolt álomlátásaimat. Nyugdíjam nem lesz; ha rám szakad a vénség, tarisznyát akasztok a vállamra, alázattal leveszem süvegemet és a kiméi vak lantos unokájaképpen zörgetek dalokat, kéregetek obulusokat.* Ti pedig, debreceniek, kacagjatok és gúnyoljatok, mint kacagtatok és gúnyoltatok emlékezetem óta, mindig. A semmit nem látó szem átkával verjen meg benneteket az atyaisten, aki lát.

De ha zenét nem hallok, akkor meghaltam igazán. Én költőnek születtem, bizonyos, de a zenét tartom a legcsodásabb művészetnek. Mire képes a hang, el sem merem gondolni. Ha zenét hallok, mindig márványpaloták, suhanó asszonyok és gyönyörű mezők vonulnak el előttem. A zene igazi világúr, tud minden nemzetnek a nyelvén. Engemet a Marseillaise megvadít, felkorbácsol, Napóleon katonájává soroz. Beethoven megóriásítja lelkemet,

kidagaszt magamból, szinte a határtalanságba tud ragadni. Chopin asszonnyá lágyít, pálmafák húsében legyezőkkel altat, bársonnyal simogat. Wagner harsogó zenehadjárata úgy sodor magával, mint az áradat a falevelet; ha hallom Lohengrint: ősgermán vagyok és Wotan istennel ülök egy csarnokot. A Lavotta kesergőjekor én vagyok a világ legboldogtalanabb szerelmese, aki virággá és holdsugárrá szűrődik valakinek az ablaka alatt. Ha nagy ellenmondások vannak bennem, a zene az oka. Nekem a zene olyan új Proteus, aki nem maga vált száz arcot, hanem engemet teremt át száz meg száz alakká.

A zenében mindig misztikumot érzek, azért ránt le a lábamról. Szeretem az impresszionistákat, mert bennök is hallgat a Titok. A szimbolista költészet imádságom, mindennapi kenyerem. Szeretem a lélekbe merülést, a lent hangzó, tördelt dalokat, a vibráló látást, a színek táncát, a fájdalmas szavak görgését. Szeretem a Gondolat és Érzés nászát, ebből születnek a legszebb dalgyermekek. Szeretem a rembrandt-i fény-árnyék elosztást, a Vajda János-féle erdőzúgásokat. Világos alapra pirossal festeni: ez volt a régiek stílusa; mi sötét alapon indulunk, de festünk arannyal, ezüsttel, a kéknek és pirosnak eddig nem sejtett ölelkezésével. Mi egyszerre hangulatot, zenét és képet lopunk az olvasóink nyitva hagyott lelkébe. Sokáig bódorogtam a tisztos Múlt letarolt mezején, míg utamra találtam. Most már rajta vagyok, célnak megyek. Óh, milyen nehéz, nehéz volt elvetni a régi cafrangokat, a megszokott nyelv-forgást, az öntudatlanná vált izommoccanásokat. De fölégettem mögöttem a hidat: vagy leszek valaki, vagy elveszek.* Szavam magyar, képzeletem több mint magyar, enyém a jövő. Szeretem a szép életet, gyűlölöm a rothadást. Sugalló műzsám az ifjúság, munkára kergető pallérom a halál. Fekete folyam egyik felől, piros folyam másik felől mellettem, ezeknek a rám vert reflexében látszik a lelkem is hol feketésnek, hol pirosnak. Megmenteni a Szépet munkába fáradt magamnak, hogy felpáncélozzon a kétségbeesés ellen: ez az én poétai feladatom. Kizengem a magyar nyelv erejét és báját, felhasználom minden formáját, új összetételekkel gazdagítom: megfestem a magam lelki képét – és jó éjszakát. Új utakat

nem jelölök az Emberiségnek, mert új utak nincsenek; ha kiköltöz-
nénk a Földről, akkor lennének. Nagyságomban hiszek; helyemet
az újak közt jól tudom, mert régen kijelölte egy nagy Ismeretlen.
Megpróbáltam a legridegebb becsületességgel élni, nincs hasz-
nom belőle, de sikerült. Egyéniségem alá görbítettem minden
értem valót, azért önzésem tán a legnagyobb erőm. Soha nem
engedtem másnak, csak magamnak, meg a Természetnek. De ez
nem emberek hibája, hanem istenek erénye.

IX.

Nem lehetek elkárhozott arcú Angyal, mert a francia gyermekek
untalan rám kacagnak. Az a balsejtelem szorongat, mikor ezek
az apróságok körülcsipegnek, hogy a Végzet kóstolóval csalogat
a családi életre. Hasztalan. Örökké bolygó hollandija leszek én
annak, tudom.

A romantikus Cluny-kert az apró szentek és a poéták mula-
tóhelye. Társaim London felé eveznek; jó, hogy egy kicsit magam-
ra maradtam. Körültem, kint az élet bolondul, idebent vásárnapot
ülünk. Szárnyas, bizarr oroszlánszörnyek őrzik a kapukat, mintha
elátkozott királyleányt rejtegetnének a mohos falak. Pedig csak
rettentő lovagcsizmákat, filigrán papucsokat, fából faragott Krisz-
tusokat, felöltöztetett porcellánfigurákat, középkori hatalmas kan-
dallókat és veszedelmes szűzőveket látni odabent. Vásárnap van,
vásárnap reggel. Odahaza most kondul kilencre a vén Rákóczi-ha-
rang, minden atyjafiával együtt. Ez a capuleti kert tele verőfény-
nyel, fiatalsággal, szerelemmel. A mohos kőszentek is vidorodnak
a menyegzős nyárnak; egyik-másik emelgeti röghöz kötött lábát,
de a föld, akit egyszer megfog, nem eresztí. Mások le szeretnének
heveredni a csábító asszonyos fűbe, de ez nem fér össze a méltóság-
gukkal; azért csak állják az örök haptákokat tovább.

Kizarándokoltam a Napóleon sírjához. Tüdőszín márvány-
koporsó zárja magába a világ tengelyét mozgató titánt. Fölötte, me-
rész felsuhanású kupolából, színes ablakon át, a napnak aranyosra
tört fényzápóra ömlik be ránk, halandókra, mintha a francia Gloire

sugárzanék ott kiolthatatlanul. A franciák értenek a színi hatásokhoz. Levett kalappal álltuk körül az Empereur* sírját; és azon gondolkodtunk, hogy a nagy ember sohasem magának nagy, hanem országának, vagy világának. S ennél alig van szomorúbb igazság az Egyénekre nézve.

Az Invalidusok házának egy része csupa Napóleon. Angol-kisasszonyok társaságában bámultam a világhírű kis háromszögletes sapkát, ami kicsinek igen nagy; Metternich azzal gúnyolta Napóleont, hogy kis ember létére maga megnagyobbításáért hordott ilyen nagy kalapot. Ott gunnyaszt a harcterek denevére, a hollószárnyú; ez a fekete töredék-nap romlást jelentve bukkant fel a dombtetőkön; kokárdája ma is szomorú göggel mereszti rám nagy, jakobinus, véres szemét; fekete kagyló, melynek zúrzavaros morgásából egy haladó nemzet tenger-zúgása hallik; dísztelen háromszög; halál háromszöge; két-szarvú kalap, mely mindenkit felöklelt. Piszkos, poros, pecsétetes; nem csoda, hiszen nyelte Wagram porát, itta Moszkva havát, perzselte a gúlák egyenlítői napja; a waterlooi síkon pedig sárba taposták. Ahogy nézem: lassan megtelik a Bonaparte római metszésű fejével, látom sötét ragyogású szemét, klasszikus orrát, merész állát; a kis hamuszürke köpönyeg, melyet hátul három helyt is kiégetett golyószilánk, hozzá nő és megindul a kis akaratember, a kemény, a dühöngő, aki mérgében földhöz vágja hírhedt sapkáját. Mondjanak akármit a gyilkos, önző császárról, nekem imponál, mert kifejlesztette magában az ember legistenibb erejét, a vakmerő mindentakarást. Álltam rövid halotti ágya előtt, elnéztem sovány, de finom halotti maszkját – s megtanultam, hogy Napóleonnal még a halál sem úgy bánt, mint halandókkal szokott: tisztelgett neki, mikor szíven szorította. Tömeges diadalmon szerzett zászlót hagyott nemzetére, felséges királyi palástul; míg ebbe takarózhatik, nem látja a világ rongyait és szennyét, sóványságát és nyomorékságát, csak azt a sugárzó fényt, amely ebből a zászlórengetegből kiárad. Ott szégyenkezik közte Ausztriának is vagy három lobogója.

Napóleon után a franciák nemzeti színházát néztem meg. A Comédie Française három óra alatt gyönyörűen leperget nyolc

felvonást. Kicsit gyorsabb tempóban élik itt az életet, mint sárba maradt csizmás hazámban. Corneille Horace-át és Molière Botcsinálta doktor-át játszották. Horace előadása nagyon meglepett. Corneille Péter, míg magyarul olvastam, kiszáradt vén akadémikus volt a szememben; s itt Párizsban csupa vihar, lobogó szenvedély az egész darabja. Igaz, hogy a színészek lelkük odaadásával játszottak, éltek, sírtak, dühöngöttek. Egy parányi szó, egy rejtett mozdulat se ment veszendőbe. Látszott rajtok, hogy nekik a Corneille szövege szent, amihez hétköznapi szívvel még közeledni sem szabad. A negyedik felvonás nagy kettős jelenete úgy perzselt, vakított, mint valami tűzzuhatag. Nekem egy sugár barna színésznő tetszett legjobban, Roch kisasszony, akinek hangjában a francia nyelv soha nem sejtett bársonyosságot, színt, dallamosságot kapott. Üvegharang-zengés volt némelyik sora. A fülem itta beszédét, bár nem értettem belőle semmit. Az öreg Mounet-Sully neve csalt a színházba, de nem elégített ki. Hiába magasztalják nyilvános pissoire-ok feliratai: „Mounet-Sully ne peut plus jouer Oedipe roi sans être convert de fleurs, tellement il atteint du génie”.^{*} Lehet, hogy Oedipus királyt remekül játssza, de Horace-ot elénekelte, elbömbölte. A közönség a legszínházibb közönség, akit valaha láttam; a júliusi forróságban is minden kipattanó bon mot-t viharos, egyöntetű tapssal koszorúz; a szöveget éppúgy élvezi, mint a színészek játékát, pedig idegenekből áll javarésze. Körültem is németek, angolok, spanyolok és szerencsén hölgyek gagyogtak, kacagtak, tapsoltak, dobogtak délszaki elevenességgel. S olyan úri képe van az egész sötétbíbor tónusú színháznak, mintha csak fejedelmek háza volna. Kopott magyar verébruhámban szinte szégyenkeztem a harmadik emeleten, bár szerintem nem mindig ruha teszi az embert. – Molière bolondos kis játéka korántsem tetszett annyira; a színészek nem merték kiaknázni a groteszk helyzeteket, átsiklottak az egészen és szürkére finomították. Meggyalulták.

Este leszálltával kiülök álmodozni a Monge-kertbe, az öreg Voltaire szobra alá. Eljön a gyönyörű Sötétség, mikor kigyúlnak képzeletem palotájának ablakai. A Csend és az Éjszaka az én két szeretőm. Magános ember vagyok, szeretem a magamban rokadást.

Párizs dalolhat, kacaghat, düböröghet: ilyenkor nem hallom. Most ismerkedtem meg De Vigny Alfrédde, a nagy magános francia költővel, a századvégi betegség gyermekével, aki talán első költőfilozófusa hazájának. Valami távoli rokonságot találtam benne magammal. Ő sem igen állt bizalmas viszonyban senkivel, még sajátmagával sem. Belső életet élt, kereste és nem találta meg a legszentebb szerelmet. Mindig ajándékozott és sohasem kapott érte megfelelőt. A fenséges Hallgatás előtte is a legnagyobb, amivel az ember sarkat vethet a Természetnek. Úgy kell szerinte meghalnunk, mint az üldözött és lelőtt farkasnak: egy szó nélkül, komoran, fönségesen; anélkül, hogy gondot vetnénk rá: ki öl meg bennünket és miért? Sámson-ban dalolta a maga titkát, mint én. Imádta a szent magánosságot, mint én. Képekben látott és gondolkozott, mint én. A társtalanság volt az ő büszkesége is, mint az enyém. „A nyomorult állatok csoportosan járnak. Az oroszlán magánosan halad előre a sivatagban. Így járjon a költő”.^{*} Mózes-ben a lángész fenséges és rettentő végzetét énekli meg. Nagyság, magánosság és szomorúság: egy, a lángész istenségének szentháromsága. Ott komorul, ott jajong benne a mindenhatóság melankóliája, az emberfölötti felsőbbség elszigetelő szomorúsága, az a lángészre nehezedő undorodás a parancsolástól, dicsőségtől és mindattól, ami a költőt, a hadvezért, a törvényhozót óriási és magános lényvé, a nagyság páriájává teszi. És én ezt az embert nem ismertem eddig!

Csakhogy az én sorsom még az övénel is szomorúbb. Ő egész ember volt, mert örökölte vérben is nemességét. Az én őseim névtelen földemberek voltak: rám szabta ki a kegyetlen, vak Hatalom, hogy nemességet oltsak vérem hullásával, szívem meghasításával pór nemzetségem vadfájába. Soha, soha nem lehetek egész lélek. Híd vagyok egy magasabb régióhoz; mikor átdobog rajtam az utánam jövő, föléget vagy lerombol s hírem vész. Forrongó test vagyok, az átalakulás folyamatának közepén fagyaszt meg a halál. A holnapiak majd úgy csodálnak, mint egy átmeneti lényt ember és emberfölötti közt, akinek homloka és szeme már egy istené, de gerince és lábcsontja még állaté.

Éjente keveset szoktam álmodni, mert az álmaimat napközben álmodom át. De ha meglátogat Mab királynő,* rendesen a szívemen nyargal át ércpatkós kocsijával. Rémület, borzongás, gyilok és háború az álomom. Mióta baja van a szívemnek, föl-fölríadok éjszakáimon, határozatlan, de erős félelem fog el. Úgy érzem, ha fel nem ugrok ágyamból, rögtön megpattan zakatoló szívemben valami. Párizsban is volt ilyen éjszakám. Ilyenkor mindig a Halállal tartok perbeszédet: Hívsz, de nem megyek! Még ki kell adnom ennyi, meg ennyi kötet verset, prózát, színdarabot... majd azután. Egész gyermekes ostobaságok kavarognak a fejemben; később röstellem, de akkor szakad rólam a hideg verejték. Komoly a dolog. Elgondolom végrendeletemet is: összes kéziratomat (mennyi van!), kis könyvtáramat a debreceni kollégiumnak hagyom; kiadott és ki nem adott munkáim tiszteletdíja mindhalálig István bátyámra szálljon, mert ez az ember volt nemzetségemből az egyetlen, aki hitt hivatásomban és babonás tisztelettel köszöntötte bennem mindenkor a poétát. Én pedig csak olyan ember vagyok, mint más: hiúságom hálójában lehet legkönnyebben megfogni. Elgondolom azután ezek közt az éjjeli vergődések közt temetésemet is, dicsőséget is. Szeretem a nagyszerű halált; Petőfit, Egressyt mindig irigyeltem ezért. Életem elég koszorútlan ahhoz, hogy temetésem fényes legyen. Mióta Versailles-ban láttam egy pápaszemes szobrot, nyugodt vagyok a magam szobrát illetőleg. Mert lesz. A fiatal Somogyi* csinálja meg. Hadd szakadjon meg irigységében néhány jó emberem. Nem ismertek ti még engemet!

Azt mondják némely bolondok, hogy nem éltem eleget. Hm. Negyedik gimnazista koromig kocsisa voltam az apámnak, hajnali négy órától hétig savanyú bort nyeltem, sírtam és Cézárt magoltam. Azután nem akartak taníttatni, szobafestő inas lettem, mázoltam a Bikát és szenvedtem tömérdék megaláztatást. Álltam kis öcsém koporsójánál és vigadtam sírva bátyám, néném lakodalmán. Voltam színházi statiszta és irodalmi elnök egyszerre; packáztak velem díszlettologatók és szavaltam méltóságos uraknak a saját versemet. Éltem és éheztem tanításból, beteggé gyalogoltam magamat havi tíz pengőért Kispestről Pestig, meg vissza,

naponként. Három telet fűtetlen szobában dideregtem át, csontjaim szerencsésen meg is adták az árát. Vittek mentőkocsin félhalottan, kórházban néztem farkasszemet a halállal. Láttam rettenetes apámat sírva, a földön henteregni; édes anyámat véres fővel; ragadtam széket az apámra, hogy agyonütöm. Szegény gyermekkoromban a szívem majd megszakadt családi tragédiánk átvirágzásában. Félig megvakultam, szívbeteggé lettem; pár év óta hordom magamban a halált; megöregedtem, hajam kihullott, ráncos az arcom, kiábrándultam istenből, emberből; nem maradt senkim más, csak összetört keserű Magam, akiben bízom szívem szakadtáig. És én nem éltem eleget? Én? A keserves istenfáját...

Ilyenkor, akárcsak Jehan Rictus,* mint a puskafojtást, úgy rágom össze fogammal a szitkomat.

A Szajrán minden nap átmegyek egyszer. A Louvre árkádjai alatt sugár szép leány jön szembe velem s elejti csomagját. Ah, mintha valami régi-régi szerelmi motívum kapaszkodnék föl emlékezetembe. Fölkapom és debrecenies kecsstelenséggel nyújtom át neki. „Merci monsieur, merci”, gügyögte pintyőke hangján. Óh, ez a francia köszönés megbolondít édes muzsikájával! Hogy tudnak ezek a párizsi nők valamit megköszönni! A lelkök kiül kedves filigrán ajkukra, mint egy parányi tündér, fekete frakkban, fehér plasztronban. S ez a nevető szemű jószág ott hajlong, ott komplementezik a párizsi nő ajakának piros gödrében. Köszöni eleven köszönetté válva azt a parányi szívességet, amit egy hajdúhomoksági mord magyar tett neki. Nincs szebb szava a világnak, mint francia lány ajkán a francia merci.

Feketepiros kalandom is volt ezután a fehéreké idill után. Üldögélek a Voltaire-kertnek megszokott padján. Egyszer csak mellém bodorodik egy feketeruhás, sovány, magas lány. Előszedi lepedőnagy újságját, a Presse-t, zörgeti, forgatja, hajtogatja, hogy felköltse figyelmemet... Az újságzörgetés sikertelen tempója után, egy rózsaszínű levelet terített térdére s ürgette-forgatta. Ezzel sem ment messzire. Nézett rám bugyelláris-kinyitó szemekkel; kilátta mucsai voltomat, mint én az ő bolyhos voltát. Mellettünk két ripők, mosdatlan beszédű francia dáma ült; társak a leánnyal. Petyegtek valamit

s a fekete ruhás elment. Kisvártatva jön egy másik: szőke, szürke ruhás, halványzöld kalapos, grisette* a régi szép időkben. Ez homlokon csókolt a egyik ördög sáfárját és mellém ült. Kezdődött a második felvonás. Ennek nem volt szerelmes levele, hanem „fogása”. Felfogta felső ruháját, elővette zsebkendőjét, gyönyörű szerelmi marsot fújta az orrán és nézett rám bájdúsan. Nem volt csúnya teremtés. Elővettem noteszemet, amelyen aranyos betűkkel tündökölt: „Thaisz Arthur Debrecen” * és megmutattam neki. Hirtelen fölfirkantotta a címet, összekotyogott Pandarusnéival s eltűnt. Lelkemet rá, hogy Thaisz úr pár nap múlva érdekes leveleket kapott Párizsból, ha a francia posta föl tudta fedezni Debrecen valahol Csehországban.

Szerelem és Halál karöltve jár; piros, fekete ikertestvérek. Jön a gyászlevél Magyarországról, hogy meghalt Madách Aladár, a nagy Madách egyetlen fia. Különös, lehangoló érzések kerengtek körül. A nagy emberek fiainak tragikus sorsát kezdettem gyászolni Madách Aladárban. Lángszellemek mintegy szerencsés vaktában hibázott remekei az álmos mesternek. A természet egy pillanatra minden erejét összeszedi és belesűríti az éppen kapóra jövő nagy Boldogtalanban, hogy viselje átkát és dicsőségét a kiválasztottságnak. A nagy ember élete legtöbbször magában kimerül; a rendkívüliségek erőket pazarlanak el. Azok, akik agyukkal nem zenek hatalmas, számos gyermeket, állati szaporításukkal csaknem szükségképpen meddőek vagy rendetlenek maradnak. Nagy ellobogásaikat vérbeli utódaik sínylik meg rendesen. A legtöbb nagy ember fiában kísért valami félbemaradottság. Napóleon emberi maradványa, a kis reichstadt-i herceg, apja nagyságának szánalomra szült áldozata. Petőfi Zoltán excentrikus egyéniségében ott vibrál az apja lángszelleme, de kimerülten, degeneráltan, torzítva a Szendrey Júlia hisztérikus véralkatával. Elhamvad, mint a tűzre dobott száraz ág. Természetesen, az anyának itt jut legdöntőbb szerep. Madách Aladárban apjának utolsó háborgásai testesültek meg; az apa még bölcsész volt, a fiú már szellemidéző. – Én több ember hite szerint félbolond vagyok; azért törvényesen tiltani kellene a házasságtól, mert a jövő méhében várakozó fiam futóbolondok lennének. Ilyeneknek pedig bővében van szegény Magyarország.

Tengerjáró bajtársaim szerencsésen hazatértek, kicsit megfogyva és megtörve. Aladárnak egész London ásitott szeméből; Mihály pedig dalmahodott a büszkeségtől, hogy keresztül-automobilozta a ködök és kereskedők városát. Láttak a Hyde-parkban fürdő kecskéket és leelő angolokat – mindkét rendet ruhátlanul. Volt soking* és sok ing. Nem szennyezték be különben a magyar hírnevet, sem a Manche csatornát, Poszeidon isten udvarias volt irányukban, sztrájkoltatta a kevés fizetésű szeleket. De az angol kisasszonyok mégis megbotránkoztak a két magyaron, mert Mihály szalmakalapot tett a Kaiserhez,* Aladár pedig késsel ette az omlettet és egy kapásra ürített minden pohár whiskyt. Azzal mentegetőzött, hogy a magyarok a szalonnát is késsel eszik, miért ne az omlettet is? A whiskyt illetőleg pedig fogadása tartja, hogy minden poharat fenéig kell üríteni tengeren innen és tengeren túl; egy meghalt Petur lelkű nagybátyjának esküdte ezt a fogadalmat s nem meri megszegni, mert fél az öreg pipaszárától, mint Ady Endre a maga ősapjától.

Aladár különben szerelmi kaland nélkül a cipőjét sem tudná felhúzni; Londonban is játszott vele a már-már sablonossá vedlő Ámor isten. Beleháborodott háziasszonyába, egy talpig bájosság ír asszonyba, a kis Gerlybe, akinek gerlekacagása felpattantotta nagy bajtársam szívén a most hegedő sebeket. Gerly csevegett angolul, Aladár szívta a fogát magyarul s remekül értették egymást. Mikor már világitani kezdett tűzbeboruló szívének pirossága szemének és szemüvegének ablakain, megragadta a kis eleven beszélőgép kezét és forradalmas magyar szókkal ezeket morajlotta: „Te édes szép teremtes, te ír balzsam-ír szívem sebére, te! Mit csináljak veled, kontinensen túl élő madaram, gombom, virágom, levelem, császárnóm, istenem? Eszem a szíved szívecskéjét! Eszem azt a gyermekesen gügyögő kis szádat! Eszem a szentedet, az istenedet... ha az urad nem pislogna ránk a túlsó teremtből, agyoncsokolnálak!” Baja Misi kásás torokkal kacagott, a kis Gerly megdöbent, elkomolyodott; kiolvasta rettentő Aladár zöld tűzben forgó lángkerék szeméből, miket mondhatott neki. Elpirult, hallgatagon

kiment a szobából. Baja Misi papi értékű vallomása szerint Aladár egész éjjel nem bírt aludni; hánykolódott, nyöszörgött, mint a lyukba szorult dombos oldalú róka. Jól van, úgy kell neki! Ez az ember maga a kiabáló Érzékiség; ahol elhalad az asszonyok csillagzata közt, rendzavaró robogásával világfelfordulást kavart; a lelkek városának utcaseprője csakúgy sepri utána garmadával az agyongázolt szíveket, lehullott könnyeket és elszáradt szerelmi leveleket. Ez az ember Heliogabalus császár korából maradt ránk; nem tud beilleszkedni a mi prűd világunkba.

Délután összezerődtünk Loránd úrnál irodalmi teaestélyre. A minap elvesztette utolsó aranyamat egy apache fogással,* most romantikus novella képében gyöngyözött ki belőle, azt kellett meghallgatnunk. Szép volt, mert jó teát ittunk előtte. Loránd úr tele van tervekkel; olyan, mint egy zsibongó mesekas, sokszor egész rajokat bocsát ki bódult fejünkre. Most is elmondotta kilenc színdarabjának, hét novellájának és tizenhárom dramolettjének a menetét. Persze, ezeket mind elvetéli műzsája, sohasem írja meg. Aladár figyelt és dörmögött; a kis Mezei unta magát s azon úsztatta lelkét: mennyivel nagyobb ő szociológusnak, mint Loránd úr írónak; én azon gondolkodtam, vajon kivel mosatom ki a szennye-seimet; Baja tiszteletes úr pedig a vetetlen ágyon hanyatt terülve hortyogott rémségesen. A kis szoba, itt a Quartier Latin kellős közepén, lángészjelöltek Pimodán-ja* volt ezen az estén. Homályos zugaiban egyre óriásodó tervek guggoltak, nőttek, mint a Faust doktor fekete uszkárja – míg utoljára magunk is megdöbbentünk tőlük. Párizs lent háborgó zúgása a jövő harsogó zenéjének tűnt fel, a Mihály magyaros tempójú hortyogása pedig végeszakadatlan tapsok, éljenek zuhatagának.

Párizsnak igazi nagyszerűsége nem a múltjában, hanem a jelenében rejlik. Napóleon és a Louvre világcsođa, de Párizs ma új Athénje a modern művészeknek és kohója minden forradalomnak. Sehol annyi nagyot merő homlok nem taszítja a levegőt, mint itt; sehol olyan szaporán nem születnek a gondolatok, mint itt; sehol olyan ösztönszerűen meg nem érzik az Újat, mint itt; sehol olyan művészien tarkabarka nincs az élet, mint itt; sehol olyan bukások

nem szegik egy-egy kétségbevezett pályának a derekát, mint itt. Párizsban a holt köveknek is parancsolják az életet; itt Vörösmarty szózata így zengene: itt élned, élned kell!

Baja Mihály egy hete készül a hazaindulásra; egyszer aztán végérvényesen fölpakoltuk a müncheni vonatra. Udvariasságból meghatva búcsúztunk tőle, különösen a foga fájós Aladár, aki lenyaklott bús fejével, keleti melankóliájával úgy állt a peronon, mint egy nadrágba öltöztetett Niobé. Három századnak minden keserve zokogott fel-feloroszlánkodó morgásában. Az éjszakában még zengettek a párizsi szent dalok, mikor a vasszörnyeteg kivágtatott Mihállyal, a halottal.

A piros lámpaszemű Szent Mihály úton hozzánk sodort a szél egy fekete szemű kis táncosnőt. A szerelem mindig fekete-piros színben vibrál előttem; Stendhálnak még csak fekete örület volt. A hölgyecske ruhája fekete, az arca pirosra festett, párizsiasan; mintha parányi kivonata lett volna ennek a fekete-piros éjszakának. Loránd úr, hősszerelmesünk, elkezdett vele rigolózni: egy utcasarokon átnyalábolta és összecsókolta kegyetlenül. A járókelőknek föl sem tűnt az utcai idill, itt mindenórás jelenet. A kis táncosnő ihegett-pihegett, fecsegett; mosolygott, kecsesen köszöntgetett; a vele volt gárdista madám pedig gallérunk vasalását nézte s lemondóan pislogott. A boulevard piros és kék lángú szemei rábeszélőn lobogtak ki a nagy modern Nirvánából. Itt a csókra még a lámpák is tűzbe jönnek. Hiszen Párizs a csókok hazája.

XI.

Párizsban úgy él az ember, a művészember, mint a madár: eszik és dalol. Vagy: iszik és dalol. Megvan az a magyar átkom, hogy éhes hassal még a milói Vénusz hajlási vonalában sem tudok gyönyörködni. Jóllakottan pedig a feketepiszkos Szajnában is folyó aranyat látok. Tehát a költőket állami pénzen is jól kellene tartanunk, mert egy remekbe csinált ebéd sokszor megtermékenyítője az irodalomnak. Shakespeare drámaiban érzem a félig nyers húst, az angolok véres, kemény beefsteak-jét; Arany János írásaiban van

valami szalonnás; Csokonaiéban valami mustízú. Verlaine-ben egy kis zöldes ragyogás, abszint-ragyogás. Az ember abból épül föl, amit megesszik; ha finom eledellel élek: finomabbak a gondolataim is. Az pedig mesebeszéd, hogy az éhes költő dalol a legsebben; sehogy sem dalol. Hiszen a kanárinak is két ihletője van: a szerelem és a kendermag.

Ha jóllakunk, Aladárral ketten mi vagyunk a Louvre legtipikusabb, legszorgalmasabb látogatói. Orrunkon szemüveg, kezünkben ceruza és füzet, kabátunkon Svájc és Párizs hónapos pora, arcunkon Brunetiére hajthatatlansága és Taine szellemessége – így megyünk neki Franciaország és a világ legnagyobb művészeinek. Olyasforma szerepet játszunk itt, mint a természet virágait porzók szerint osztályozó német tudósok. Aladár különösen szereti az adatokat, a tényeket; egy kicsit unokája Gradgrind úrnak,* a Dickens rettenetes Tény-emberének. Bele-belebotlunk egyik-másik Murillót másoló műkedvelő állványába; vitatkozunk Leonardo da Vinci geniusán: férfi volt-e hát, vagy nő, vagy férfinő? Mert a nőtípusai mind férfiasak, a férfitípusai mind nőiesek. Eldöntjük, hogy Magyarország legújabb tájképfestői versenyeznek Corot-val, Michel-lel, Daubigny-vel; rajzolni senki nem tudott úgy, mint Zichy Mihály; a Munkácsy színei vetekednek a Tizianóéval; Fadrusz grandiozitásban megközelítette az atyaisten Michelangelót.

Az egyiptomi teremben megtanultam, mi volt az Ember legelső gesztusa. A parancsolásé. Hajót hajtanak evezősök, a hajó orrán áll a vezér s jobbát egyenesen feszíti ki a cél irányában, mintha némán is kiáltaná: Arra! Az evezősök háttal vannak rá, a vezéren kívül csak a kormányos látja még a célt; ők ketten sejtik, hova mennek, a vak erő csak vágja evezőjével a vizet. Így állanak országok gályáján a világ agyvelői, a nagy Vezetők, akik mozgatják az öntudatlan Kezeket rövid idegrendülésekkel, ismeretlen célok felé. Hány ezer esztendő igazságot őriz a Louvre-nak ez a kis egyiptomi játékhajója!

Egy XV. századbéli Éva-szobornak festett arcában döbbenve ismertem rá az én egyetemi szerelmemre, akiről olyan szomorú hírt hallottam. Szőke haj, fehér bőr, piros arc, örvös nyak – övé,

övé! A Pot Fülöp* márványkoporsóját emelő fekete barátok pedig a mi Anonymusunk szobrászának lehettek inspirálói; arcuk úgy vész el a kámzsában, mint a rejtelmes Névtelené.

Az édeskés, gáláns francia festőket ki nem állhatom. Szaladtam tőlük a mesterekhez. Caravaggio már mindjárt először rám kiáltott vörösbarna lelkű képeivel; mintha Rembrandt művészetéből kapnánk itt foglalt. Murillo maga az ártatlanság; fehér, kék és halvány rózsaszínekben gondolkodik; egy kicsit asszonyos, de látom a szívét. Mária fejét a Gyermekek születésekor nem koronázza aureolával, hanem sápadtan, emberiesen festi oda ágyába, a háttérbe, nagy igazságot adva képének ezzel a reális mozzanattal. A Murillo-képeket névtelenül is föl tudnám ismerni egy művészi sajátosságukról: ő vásznain rézsütosan eső fénysávba helyezi el főalakjait s kétfelől tompább és sötétebb szárnyakat hagy jelenetének; így a színsugárzással egyszerre odaragadja szemünket, ahol képének a lelke vibrál. A Rembrandt fogásának mintegy nőies mása ez.

Nem ismertem még, de nagyon megszerettem Jordaenst, aki az életkedvnek tele torkú hirdetője. Egy lakmározó társasága megszólít bennünket s egész hallhatóan zajong, kacag és kiabál. Egészséges, rubensi kövérségű testeket fest; mintha az ókor bakhánsait öltöztetné középkori köntösbe. Shakespeare hősei tudnak ilyen gondtalanul, széles, öblös torokkal kacagni. Négy evangélistája közül a legöregebbiknek mindig hallottam recsegő, rozsdás hangját. Általában a hangokat, a beszédzajt tudja megérezkíteni ez az ember, vásznon. „A király iszik” képen van egy háttal ülő s fejét ránk fordító nőalakja; oly kedves, mint amilyennek a feleségemet álmodtam huszonnégy éves koromban. (Óh, szép Ilonkám, sugár lányom! Csak nem tud elmúlni az elmúlhatatlan...)

Jordaens mestere volt Rubensnek, de Rubens nem tanult tőle természetes igazságot. Rubens az eleven reneszánsz: erő, egészség, pompa, csupa selyem és bársony; csak a vadság hiányzik belőle. Árnyékot nem lát, neki minden ragyog: az emberi bőr, a ruhák, a föld, a levegő. Az elmúlást apoteózisnak képzei s összeköti az eget a földdel; istenek, angyalok, szatírok, najádok, emberek, állatok boldog vegyülésben szeretkeznek az ő világában. Kis kölyökangyalai

alig tudnak lépni a kövérségtől; najádjainak combján, csípőjén fodrot vet az eleven hús; vörös pofájú, kacagó tritonjai szétpattanásig fújják a kagylókürtöt Medici Mária és IV. Henrik lakodalmán. Még Szent Péter és Jézus is segédkezik egyszer ebben a királyi játékban. Bizonyos, hogy a derék Rubens jól táplálkozott, szerette és festette a húst. Demokrata lélek elkeseredéssel áll az ő vásznai előtt.

Rembrandt az én mesterem, a merész, a komor, az erős. Csontig művész; aki meg meri festeni a nyúzott ökröt és Máté evangélistát, egy ecsettel. Gyönyörű igazság ez a fej; a gondolkodásnak és az ihletettségnek apró istenei szinte kiülnek a hatalmas, ráncos arcra; látom, hogy suhannak a gondolatok, ezek a fényes madarak, agyvelejéből a kezébe, hogy lerajzolja halavány határvonalaikat a durva papíron. Háta mögött egy szőke angyalfiú súgja neki, mit kell írnia. Nagyszerű: így testesíteni az Ént, két alakban. Rembrandt híres fény és árnyék elosztása diadalát üli az Olvasó remete és az Emmausi tanítványok képén. Az arcokra szeret fényt vetni, hogy az ő Röntgen-sugarával bevilágítson a lélekbe. Nagy sötétségből kirémlő kis fény: ez a mi egész életünk.

Van Dyck arcképein különösen a szemek élnek; kedves, okos gyermekfejeket fest, azért is szeretem. Fra Bartolomeo színei négyszáz év múltán is olyan elevenek, hogy kétségbe kell vonnom eredetiségét. Veronese semmit sem ér; óriási vásznán száznál több bábember hentereg, ül, áll, lélektelenül. Mintha csak vásári komédiáknak lett volna hívatott piktora. Annál rejtelmesebb Leonardo da Vinci; bronzbarnás, aranyos sárgás testszíneinek nem lelem mását; Olaszország déli napja patinázza be ilyenné az emberi bőrt. Keresztelő Szent Jánosa csodálatos arc: női fej, évai mosolygású száj, férfiasan mindentudó tekintet, lappangó érzékiség; babonás fénnel villan elő a háttér sötétségéből. Giocondá-jának a mosolyát nem tudja elfelejteni, aki valaha látta. Egy hölgy másolni akarta, de gyászfátyolos özvegyet szomorított belőle.

Egész véletlenül bukkantunk rá egy rejtett sorteremben a Correggio, Michelangelo, Lippi, Raffaello, da Vinci gyönyörű rajzaira. Szinte nagyobbak a vonalban, mint a színben. Félszemmel bepillanthattunk itt műhelyükbe s megtanultuk, hogy öntudatlan

művész soha nem élt a világon, mert a művészet maga az öntudat. Ismertek minden fogást, megolvasták az emberi testnek minden ízét és biztos kézzel vonalba szedték. Michelangelo meztelenül rajzolta meg vázlatán alakjait, azután öltöztette fel őket. A mai festők inkább a ruhát látják; a sovány karok és bütökös lábszárak jótékonyan enyésznek el a vasalt kabátujjban és nadrágszárban.

A XIV. Lajos korabeli francia szobrászok csupa részlet-cifrázó, édeskésen mesterkedő kőfaragók. Szeretik a klasszikus mitológiát, odamenekülnek tárgyakért. Krotoni Milónt hárman is megmintázzák; mosolyogni való bravúrt fejtenek ki a támadó oroszlán teste csavarodásában s a szegény Milón ordításának hangtalan megmárványításában. Másutt Prometheus jajgat, mint a fába szorult féreg; a nyájas szemlélő látja szegénynek kicsüngő máját és művészileg elborzadhat. Sok kiabáló cifra márványtömb, kirovátkolt kódarab, ahogy Kölcsey mondaná.* Az Élet még aluszik a jövők méhében. A XVIII. századbeliek azért már keresik a Szépet, a klasszikus nyugalmat; Zephyrost és Psychét, Nisust és Euryalust, Mercuriust és Héraklészt faragják, szépen, simán, szinte etikettszerűen, jórészt göndör pofaszakállal és kecses ajkbiggyesztéssel. Houdon már látta az élő testet; tudja éreztetni kis mellszobrain Voltaire-ben, Mirabeau-ban, Buffonban, Franklinben az embert, az Egyént; nem pózol, nem kecseskedik, mint a többiek. Nagyon szép a Ramey Napóleonja; cézári hermelinpalást omlik le róla, rómaiás fejét koszorú övezi, kezében kormánybotot tart. Egy-szerű, nemes, mint a kő, melyből kitámadott; a tiszta fehér márvány emeli fönségét. Canovának is van két páros szobra: Amor és Psyche világhírű, de nekem nem imponál, olyan édeskés, mintha fehércukorból nyalta volna ki az öreg.

Annál jobban rám kiáltott a Dávid mintázta roppant Arago-fej; úgy néz az emberre, mintha apját gyilkoltam volna meg. A Rude Uticai Catója másolat, rekonstrukció, de remek fej, az bizonyos. Pradier Psyche-je kedves, lányos, ahogy karján megfogja a pillangót; de a lábát göngyölő ruha fölösleges, mert azt nem takarja, amit kellene; a milói Vénusz szobrása természetesebben gondolkozott. Duret rögtönző énekesének az arcában, nevető

szemében, figyelmeztetőre pattant ujjá-állásában benne van a párizsi Guignol huncut szellemessége; eleven, beszédes, mint egy kacagó modern Bacchus. Foyatier Spartacusa előtt sokáig álltam; egy kitörőfélben levő dráma az egész alak; vad erő, korlátszakítás, szabadságimádás lobog oroszlánszemében. Soha ilyen gyilkosfenséges szemeket még nem láttam. Nemes, de rettenetes, mint az ugrásra ajzódott, megtámadott fenevad. Carpeaux már talpig művész; fekete bronzba gyúrta ki Ugolinóját, úgy, hogy a Dante poklának egész iszonyatossága sötétlik rajta. Már nem is földi fájdalmában szájába feszített ujjait rágia; fiai körülte fonódva vergődnek. Új Laokoon-csoport.

Szeretem azt a művészt, aki az Erőt köti eleven formákba. Azért is sóvárgok Olaszországba, hogy a jupiteri Michelangelót lelkeig megismerhessem. Itt csak két Rabszolgája van: a Haldokló és a Lázadó. A Haldokló kisszerű, bár Rodin mester körülbelül innen lopta el a fél öntudat homályosságának kifejezését a tagok játékában. Annál hatalmasabb a Lázadó, akinek rohamra feszült óriás testébe belemarnak a lekötő szíjak; az elnyomással viaskodó örök Ember ez; én magam, rokonom, atyám. A kifaragott alak hozzá van növe a nyers márványhoz, amelyből kifejlett; látni bölcsőjét, látni koporsóját. Shakespeare tudna hozzá kísérő sorokat írni döngő szavakból.

Roppant levertség vesz rajtam erőt, mikor kilépek a Louvre kapuján. Mindig a szép álmokból ébredés fakó bánata bánt, mert rendesen hazagondolok. Látom Debrecent, a szürkét, a porosat, a nagyevőt, a kismertőt, a csúnyát. Az én hazámat. Határtalan messzeségből komolyodik rám nagy, fehér temploma, vörös tornya; nem tehetek róla: gatyaszáras kövér cívist rajzol a képzeletembe, áll és vár, áll és vár, nem mond, nem gondol semmit. Pusztá falainak hidegsége megborzongat ennyiről is. Vajon megbántanánk mi azzal Istent, vagy Kálvin Jánost, ha remek festményekkel színesítenénk az avatag szürkeséget? A művészetnek hatalmasabb az ereje, mint a reformátorok hitének és a császárok fegyverének. Óh, én kicsiny hazám, fakó hazám, milyen gyönyörűnek tudnálak álmodni – ha szabad volna. De megbántódó, komor arcok tünédeznek föl

az Alföld ködében-porában; hagyományok vaskapcsos könyvei, törvények hóhérculcs-forma paragrafusai, egyházi átkok fekete zápora szakad előreszárgult gondolatomra, úgy, hogy megverve, megázva, gyalázva menekül vissza hozzám és panaszosán súgja lelkemnek: a magyarok hazájában idestova már álmodni sem szabad, mert az álmoknak nincsenek paragrafusai, illetlen szabadságukkal a jó rendet és a polgárok békességét megbotránkoztatják. Azért kimondatik, hogy az álmodók fölébresztessenek és józanságra sarkantyúztassanak...

A Világ reng, csillagok hullanak; de az én hazámban minden úgy van jól, ahogy van.

XII.

Párizsra mostanában ősies, borongós napok járnak. Aladárt eszi érte a halálos méreg, engemet pedig vörösmartyas melankóliába ringat. Kiülök a Tuileriák kertjébe, Párizs szívének a közepébe, nézem a fátyolos eget magamba rogyva, gondolatlanul. A Louvre szétfutó szárnyépületei körülkarolnak, mint egy rám vigyázó komor nagy isten karjai. A felhők esőcsepptelenül is leszűrődnek egészen homlokomig. Fehéres szürke köd lebeg a Nagy Hadsereg útja fölött; talán az Oroszország havában elveszett franciák lelke jön rajta vissza, zsúfolt hadmenetben, hogy halálában is sorakozzék aranykupolás sírban nyugvó Császára mellé. A múltó módon fölremlő Eiffel-torony talán óriási zászlótartójuk; acélsisakos feje az egekbe vész. Franciaországba a Múlt vissza-visszajár, kísért; jövők kovászaként dagasztja az időt. Körültem hallható nessel sarjad a fű; a smaragd mezőket kacagó pirossággal, kacérkodó aransárgával, szelíd késsel és fehér ártatlansággal szegik be Párizsnak örökszép virágai. Hűvös szél barangol a Szajna felett; ide-idevág vizes szárnya csapása, nekisodorja a Város proletár verebeit valami fának vagy szobornak. A meztelen márványistenek is dideregnek, fáznak ebben az őszi üzenetben.

Ballagok a Szajna partján hazafelé. Sötét fekete az ijesztő folyam, mint az alvilág Styx-patakja. Suhanó hajók nem nyergelik

régóta, mert Párizs szabadelvű Charonjai sztrájkolnak. Ördögi kacsintással fúródnak szemembe a hidak piros lámpásai, mintha láthatatlan, óriás hetérák sorvasztó kéjben lángot vetett szemei volnának. A vizes aszfalton lámpák és emberek halovány tükörképei reszketnek. Két világ közt haladok én, a harmadik világ.

Órák hosszant elborongok Bernardin-utcai remetebárlangomban is.

Szeretlek, kis fehérfalú szobám, mert misztikus félhomályodban jól lehet álmodozni. Az én istenem a sötétség palástját ölti magára, mikor meglátogat. Itt néhányszor éreztem a lelkemmel. Kérdeztem tőle: miért vagyunk? hová megyünk? Nem felelt. Párizsban már igazán van élet, mégis körben forgó komédiának tetszik a látó pillanatokban; az emberek faragott báboknak; a nagy csaták komikus berzenkedéseknek. S mikor az ember egy formás testet lát, mégis nekivadul, és gyöngyöző szavakkal pergeti ösvágyát: Óh, élni szép, óh, élni jó! Az asszony, az asszony – ez a férfiak istene; a férfi, a férfi – ez az asszonyok mindenhatója. A pap dicséri Istent, hogy fizetést kapjon s elvehesse, aki neki jó; a művész ír, fest, farag, hogy aranyakra váltsa lelkét és hevületekre, örületekre az aranyát; az államférfi bömböl, hadonász, hogy kitartsa az országot s ő pedig a maga kitartottját; a katona töreti magát kis zsoldjáért, hogy vasárnap ölelhessen. Olyan piszkos volna ez az élet, ha nem kellene meghalnunk. De így egyszerű a sort záró fekete pont. Az utolsó Ámen.

Nekem az élet se nem pénz, se nem asszony, hanem: álom. Álmok nélkül olyan az élet, mint az emberi test bőr nélkül; nyüzött undorodás. Mi, magyarok összeverődünk délutánonként lakásunkon és álmodunk. Elmondjuk egymásnak álmainkat. Az ügyvédek, orvosok, bankhivatalnokok, más okos emberek karriernek mondják az ilyen álomlátásokat. A kis Mezei húsasztendős lelkével a Sorbonne jogtanárának álmodja magát; új titkait veri föl a jog rettentően szövevényes birodalmának és más oldalról kezdi megközelíteni a soha nem élt Igazságot. Bodor Aladár egy újonnan született Várost álmodik a Tisza partjára; minden palotája magyar stílusban épül, minden lakója törül metszett fajmagyar. Csak magyar nadrágban

lehet járni, magyar pipát lehet szívni, magyarul szabad káromkodni. Magyarok benne a kutyák, a rucák, a pocsolyák; magyarok fölötté a váltók és a csillagok. Magyar az élet, mert nem kell dolgoznia senkinek; csak eszünk, iszunk, alszunk és szaporodunk, míg harmincmillióra nem rúgunk. Akkor kirántjuk szablyánkat és egy-három, meghódítjuk újra a világot. Loránd úrnak, a szatírfejűnek, gyermekes álmai vannak: szeretné, ha az isten olyan új testtel ruházná fel, hogy ezer asszonyt ölelhetne egyszerre; ötszáz szín-darabot írna harmincéves korára s elnyerné a francia becsületrend piros szalagját, amit szegény Bernhard Sári* sehogy sem tudott megkaparintani magának. Az én álmom kicsit örületes, bár van benne rendszer: újonnan szeretnék születni és szebbnek a belvederei Apollónál; hatvan esztendőig élnék egészségben, sasszemeim volnának, ércszívem, Napóleon-akaratom; huszonöt eposzt, száz ibseni drámát és három kötet lírai verset hagynék nemzetemnek. Szerelmes volna belém egy hunfalvi sugár leány, tizenkét gyermekem születnék s a szobromat már életemben fölállítaná hálás nemzetem Kar utca sarkán vagy a Nagyerdő mélyében, egy örökké csobogó forrás tövénél.

Az északi sarkvidéket megjárt vas Nansen mondja: „Mit is érne életünk, ha álmaink nem volnának?”*

A francia nép nem álmodozó faj. Egész nap az utcán van; kiabál, pénzt keres és kacag. A párizsi utcai zöldségáruló asszonyok úgy ordítóznak, hogy a legflegmatikusabb debreceni talyigás ló is megbokrosodna tőle. Az egyfogatú bérkocsisok csengőt kötnek paripájuk nyakába, hogy útközben el ne szunnyadjanak a hosszú boulevard-okon s legyen halotti csengője is az elgázoltaknak. Apró baromfi népet nem ismer elevenül a párizsi ember; azért ruca-, vagy libahanggal látja el automobiljának és biciklijének a töfögőjét, hogy kedves csalódásba ringassa magát. Sőt némelyek kakaskukorékolással vágatnak át az utcakeresztezéseken. Az omnibuszkocsik kalauzai, a villamosok ellenőrei gyermeksipokkal sípolnak állást vagy megindulást. Ez olyan furcsa volt nekem, hogy mindig egy nagy gyermektartományban képzeltem magamat, ahol minden csak játékból megy. Szeretem és bámulom Párizs zaját, elevenségét, kocsi-

hadjáratát; csak egyet gyűlölök benne: roppant mamutjait, azokat az emeletes, fél méter széles kerekű autóbuszokat, amelyek szinte öntudatos lények képében bömbölnek, dübörögnek a filigrán kocsik és villamosok tömkelegében; ha rettentő talpát ráteszi valamelyikünk nyakára, véres pocsolja marad utánunk. Ezek a gépmamutok nem illenek a mindenben kecsességet kereső Párizs boulevard-jaira. Mintha egy páncélba rázott középkori lóhátas lovag száguldozna lüszerkabátos vagy teniszruhás urak közt.

A francia imetten is, álmában is örökké fecseg. A párizsi kereskedő ezt a mondatot: Jó napot uram, mi tetszik? legrövidebben így mondja el: „Jó napot uram, jó napot! Igen örvendek, hogy megrázhatom a kezét. Nézzen körül üzletemben és bámuljon. Ha valamivel szolgálhatok, a legboldogabb embere ön lesz a világnak. Minden darab egy franc és ötven centime; ez itt három franc, ez kettő ötven, ez öt frank és hat sou. Kérem, nyitva áll a szívem, a pénztárcám és a kezem. Voilá!” És csakugyan nyitja a tárcáját, nyújtja a markát, hogy elhelyezze a kinevetett la barbe* pénzét. Gyermekek a francia, de huncut, kotnyeles és pénzt imádó gyermek.

A Szajna-parti ódonkönyvek árulásában a párizsi francia spontán betűszeretése, régiségkedvelése a legérdekesebb. Ezek a verőfényben sárgult ócskaságok, a maguk szerény kikiáltási árával, felejtethetetlen „borzas kecskéi” a fekete folyamnak.* Három-négy ország diáksága és régiségbúvára ödöng a végeszaka-datlan vasládasor mentén, napkeltétől napáldozatáig; nem azért, hogy vásároljon, csak azért, hogy bámuljon, forgassa a könyveket. A könyvek gazdái vagy gazdasszonyai, ezek a nyugodt, pápasze-mes örüllők, kis zsöllyeszékükbe temetkezve, szoborszerű mozdulatlansággal várják a jó szerencsét; kivetették a legnemesebb hálót, hogy megfogják a legnemesebb halakat. Nem féltik portékájukat ragadós kezű sehonnaiaktól, mert itt nem szokás lopni; valami hallgatag törvény szabályozza a világ túlsó hátáról idesodort japánokat, négereket is a tulajdon tiszteletben tartására. Itt vettem meg Tolsztoj Kreutzer szonátá-ját, hogy megtanuljak rajta franciául. Jókainak a Petki Farkas leányai-t is fölfedeztük kis gyémántkiadás-ban; most Bodor Aladár boldog birtokosa.

Csodálatos egy város ez a Párizs. Ha a Cluny-kertben bo-lyongok: a középkor romantikus lovagvilága borul rám gótikus árkádjaival; sarkantyús csizma dong a lábamon, toledói kard csörömpöl utánam. A Tuileriák kertjéből görögnek látom Pá-rizst; verőfényes napokon csupa délszaki derű és színragyogás minden. A nép kint tolong a tereken; zajong, élvez, szeretkezik. A boulevard-okon végig aztán a huszadik század zúg dübörgő gépeivel, munkás pörölyeivel; a Holnap sápadt emberei köszöntik egymást szemvillanással; az ég füstfelhőbe borult, villamos csen-gők és panaszos harangok felelgetnek egymásnak. Három egész világ él a Szajna két partján s aszerint váltakozom magam is, amint egyikből a másikba vetődöm.

Van ebben az eleven népben valami rómaiás, valami görö-gös. Elpuhultság vasakarattal, érzékiség nagy önfeláldozásokkal, művészetimádás pénzszomjúsággal kavarog benne... Az önérze-tet neveli már gyermekében s az vele nő; a Gloire neki császár-ja, istene, ragyogásába öltözik, és nem ismer magánál nagyobbat. Nem katonás nemzet, mégis szereti az egyenruhát. Az iskolás gyermekek szíjőves fekete kantusa, az ügyvédek és bírák fehérsze-gett nyakkendője, sötét palástja, a munkások szemvédős sapkája és bő bársony nadrágja, a kokottok kék Trilby-kabátja, az urak fe-kete szalagos szalmakalapja: már szemre jelöli azt a rendet, hova viselője tartozik. Idegzetük egy fokkal finomabb, mint a mienk s az átörökléssel ezt a felsőséget mindig megtartják. A nemes, okos konzervativizmus pallos tartó őrállója a francia nemzeti hagyo-mányoknak; alig vész el belőlük valami, legföljebb átalakul. A mi magyar ősiséghez ragaszkodásunk lábunkra csavarodó békó, meg-állít előrementünkben, sőt el is buktat. Mi csak az idegenből vett hatásokat tudjuk átmagyarosítani; régi magyarságunk sallangjait elfelejtjük európaivá finomítani.

Sokat elnéztem, hogy úszatja kis játékhajóját a párizsi gyermek a luxemburgi kert tavában. Fehér és piros vitorlás lili-puti gályák hasítják a vizet; a hajótulajdonos hasra veti magát a tó gátján, műértő szemmel kíséri a változó széllal jobbra vagy balra kanyarodó hajó futását. A tengeren is terjeszkedő francia nemzet

hódító ösztöne vibrál ezekben a játszó gyermekekben; lelkük legfogékonyabb korszakát vitorlás gályák, ismeretlen országok, végtelen vizeket legyőző előretörések színezik sejtelmekkel, álmokkal, hogy majd felnőtt emberekként valóra váltsák. Technikai készséget játszanak be idegrendszerükbe már gyermeki fővel. A magyar fiú játékában is ott tombol fájának ereje, hajlama: a lovaglás, a lóval bánás kiirthatatlan szenvedélye és a katonásdi. A magyar fiú huszárnak álmodja magát, mikor nadrágja még hátulgombolós, mikor nyelve még belga. Komoly intelem szól hozzánk kis embereink játékából: a mi életfenntartó hatalmunk még mindig csak a kar és a kard. Szomorú. Mert az élet hovatovább a szellemi erőkre veti egész súlyát; a kar elejti a kardot abban az új világcsatában, melyet a fajok éles szablyák helyett éles ésszel vívnak a technikai tökéletességek századában.

Franciaország manapság meglehetősen izgalmas tempóban viszi zászlaját Európa homloka előtt. Az örökké fenyegető szociális forradalom réme kísért itt is, mióta Vigneux-ben és Villeneuve-ben katonafegyverek ropogtak és polgárvér ömölt*. A vendéglőkben munkások tárgyalják az eseményeket, kárhoztatják a fene Clemenceau-t, s azzal fenyegetik, hogy kirántják a bársonyszéket alóla. Két Párizsi magyar munkás kakaskodott az elvtársak joga mellettésellen. „Önökcsak akkor kiabálnak, ha üres a hasuk!” – vágta oda az antiszocialista a szocialistának. „Azért kiabálunk, hogy ne legyen üres” – felelt a másik. „Ha mindenki olyan volna, mint maguk, ezóta kalodába tettek volna bennünket és pénzért muto-gatnának”. Valahonnan a Marseillaise-t csapta felénk az ingerkedő szél; a köpönyeges rendőr fülelve állt haptákat az utcasarkon. A köztársaság oszlopai rengenek; ezt is megunták már a nadrágosok, a nadrágtalanok. A felséges Nép akaratát különösen a nyilvános pissoir-ok falán lehet olvasni: „A bas la république!” „Fallières á mort!”*

Mi magyarok, akik ittunk valamennyit a Tudás vizéből, bántóan szomorúak vagyunk a vidor francia mellett. Mintha még nem tudnánk igazán örülni az életnek. A mi sírva vigadásunk a tehetetlenség óráiban felzokogó magunkfelejtkezés, öntudatunk

lefojtása a bérelt jókedv borába. A francia nem bánatfélejtésül iszik és kacag, hanem az Életért, a kacagásért magáért. Az élet rettenetesen szomorú; minden művészetnek az volna a célja, hogy elverje lelkünkéről ezt az örökölt felleget. A párizsi könnyelműségben sok a művészet, az élni tudás művészete. Okos ember, ha nem vezető, azt mondja: akár futok, akár ballagok, akár sírok, akár kacagok, az örök Mindennek mindegy; de nekem jobb a kacagás, mint a zokogás, azért inkább kacagok. Csakhogy vannak bolond emberek, akik nem magukért, hanem mindenkiért sírnak vagy nevetnek; ezek a nagy hangfogók elnyűnek a szakadatlan rezgésben, zöngésben s a mindennapi hangok fakó megvetéssel rúgják reájuk a köszönetet; ekkor szomorognak a bolondok még magukért is. Ez a nagy kiáltók tábora harsonázza keserűség völgyének a világot, az életet. Sokan azután utánok vonítják a halálsíráموkat. Legigazabb ember a nevető ember, mert nyomorúságunk éppoly komikus, mint garal hősködésünk vagy majmos jókedvünk. A kacagás édesebb, mint a csók, boldogítóbb, mint a vallás; virágos mezőkön sétáltatja lelkünket, szent harmóniába rengeti el megfáradt idegeinket. A kacagók a boldogok, mert olyanok, mint a gyermekek. Az Elmúlás fekete angyalát nagyobb arcucsapással nem illehetjük, mintha szemébe kacagunk. Aki sokat nevetett, jól élt. A bánat koporsósza-gú, kiszívja akaratumkat és megutáltatja az életet. Jaj, istenem, ha én is tudnék valaha lelkemből kacagni! Be jó volna.

Párizs, ez az új Athén, a gamin-ségek, a kedves huncutságok hazája. Sok benne az ifjúság, tele van kölyökművészekkel, diákokkal, leányokkal, azért olyan bolondos és boldog. A vénebb rókák kegyetlenül ugratják a zöld jövevényeket. Először elhódítják fejét az utcák rohanó zajával, azután vörös borral becsípetik és kezdik mutogatni nekik Párizs nevezetességeit. Egy öreg pincért félóráig bámultatnak velök, mint Anatole France-t; körül táncoltatják őket a Vendôme-oszlop körül fényes délben; bemutatják egy iszákos munkásnak: Verlaine-nek; felviszik a tobogánra, ahol megindul velök a föld; a Montmartre-on, az apache-ok Bakonyában, összebeszélés szerint éjfélkor megrohanja őket egy álarcos ismerősük s elszedi minden pénzét a megrémült barbárnak:

másnap aztán belőle vendégelik meg, jó gall tréfával. Egy sikerült ötlet felér itt egy öltözet ruhával. Óh, Párizsban remek világ jár! Kövérek a macskák, pocakosok az ügyvédek s még az igáslovak is szalmakalaposan sétálnak.

XIII.

Nem vagyok babonás, de a képzeletem olyan ördögi, hogy mozgó árnyékban kísértő alakot, lámpafénynél pattogó fekete koboldokat, holdvilágos éjszakán ezüst esőhullást, kis névtelen neszben orgyilkos tör szisszenését dobja be feszült érzékeim tavába. Rémes mesék, rejtelmes színdarabok ráfeküsznek lelkemre napokig, mint a lidércnyomás. Egy pénteki napom Párizsban is a rejtelmek és borzongások napja volt.

Már délután találok egy üres halotti kocsival; század katonaság marsolt utána díszben, két koszorút és díszlövésre szánt patronokat vittek harcát megharcolt bajtársuknak. Milyen szomorú Párizsban az ilyen halotti menet, jaj annak, akit Párizs temet el! Vagy örökké háborgatják a hálás utódok, vagy kitörlik emlékezetükből nevét még az angyalok is.

Estefelé Aladárt megszállta a versírási szent örület; rám parancsolt, hogy egy órahosszáig ne merjem háborgatni. Jó. Kimentem a luxemburgi kertbe. Téveteg ösztönöm besodort egészen Ultima Thule-ig;* oda, hol sűrűn összehajló lombok alatt szerelmes párok tapadnak egymáshoz mindent felejtő boldogsággal. Kiválasztottam egy magános, elhagyott padot s hanyatt terülve rá merengtettem, feloszolva a sötétszürke Csöndességben. Az Alkonyat világot beborító szárnyú madara szállt, szállt alá, reánk, a lombokra, a Városra. Már abban az édességes magamfelejtkezésben ringatóztam, mikor nincs gondolatom, nincs határozott öntudatom, csak az ösztönöm él homályos életet... egyszerre fütty, sípszó jajdul föl kétfelől s két paprikanadrágos katona bukkan rám, meg egy öreg, Flambeau-forma* őrmester. Elkezdnek beszélni, integetni, mutatgatni; nem értettem semmit, csak tudtam, hogy mennem kell. Közrefogtak és kísérték katonásan. Nagyon megijedtem. Azt gon-

doltam: a katonaság razziát tart s most engemet is megcsíptek az apache-okkal. Óh, én büntetlen előéletem, kiálts vétót e kimosott katonafülekbe! Szerettem volna igazolni magamat, de gyermekes ijedtemben sehogy sem jutott eszembe a „katona” szó franciául. Valami rettenetes képzettársulással emlékezetembe ront egyszer Napóleon és a Grande Armée katonás képzete s elkezdtem hebegni: „Pardon, monsieur Grande Armée, j’oublie, quelle direction est la porté...”⁷ A többi nem tudott kijönni belőlem. A katonák beszéltek, én hallgattam, de mentünk mind a ketten. Sötét volt, a luxemburgi kert lélektelen. Lelkem előtt gyűjtő fogház, rongyalakok, lobogó gyertyák és rendőrkardok szegdelik a levegőt. Nekem ugyan megesett. Egyszer csak arra ocsúdok fel rémültömből, hogy kint vagyok a kapun, előttem az Odéon, hátam megett senki. A katonák elmaradtak. Udvariasságból kikísérik az elfelejtkezett barbárokat, hogy be ne zárják őket éjszakára. Rösteltem mucsai voltomat. Ha megtudnák, hogy okleveles tanár vagyok! Csak el ne árult volna már a pápaszemem. Tisztán hallottam, hogy a luxemburgi szobrok halk kacagással kacagtak utánam.

Az egy óra letelt, bezörgettem Aladárhoz. A vers már kész volt, bepólyázva hevert, mint a ma született gyerek; a fiúk éppen dédelgették a körülményekhez képest jó kondícióban levő szülőt. Én kettőt-hármat ikrezek, ha rám süt a nap, Aladár beéri eggyel. A Szajná énekelte az új vers, sötétén, komoran, titokzatos forrongással. Arra lelkesíti nagy társam ezt a piszkos folyamatot, hogy ömöljön bele az ő rémséges szívébe, szorítsa ki belőle a Tiszát és mossa át mocsaras magyarságát világvárosias franciává. A hideg verejték gyöngyözött rólam. Ez az ember vagy őrült, vagy romantikus; kész volna keresztülbocsátani magán a Szajná minden szennyével, minden pöffedt halottjával, csakhogy kultúrabbá öblögesse kárhozatos véréét. Legyen neki az ő kívánsága szerint.

Ez a vers, a fekete-borzalmas Szajna révén, rejtelmes képet vert föl képzeletünkben. Aladár egy erdélyországi rémhistóriát regélt el izgató zöngésű hangján; bezárt és tetten kapott szerelmekről, vértívó oláh hangokról, fejszéről, pislogó mécsesről, vasdo-

rongokról volt benne szó. A hideg szelíden rázott bennünket. Mécsesünk halványan pislogott, mint Brutusé a Caesar szellemének jelenésekor; kis hotelszobánk reves bútorai babonásán meg-megpattantak... kint, a szűk udvaron, ébredező denevérek kezdettek visongani. Hogy teljes legyen a balzaci rejtelmekkel csodás diáktanya: valahonnan, a földből vagy az ágy alól, csak előterem egy roppant ordas macska; felugrik az Aladár ágyára, villódzó zöld rémszemét belekapcsolja szemünkbe s néz. Ha ez nem valami elátkozott lélek: nincs isten a Szent István-bazilikának a szentélyében sem. Törös bot* volt éppen a kezemben, kirántom a gyilkot, hogy beledöfjem a kandúralakot öltött boszorkányba – a fiúk rám ordítanak, megkapják kezemet, dermedten szétnézünk: a zöld macska nincs sehol. Elnyelte a föld. Valamelyikőnknek vacogni kezd a foga. Iszonyatos csend. A szemközi folyosó börtönablakából titokzatos fény villan át szobánkba. S egyszerre, mint a kárhozat poklában égő lélek jajongó siralma, fölzokog leírhatatlan babonássággal az udvarunkbeli háborodott ismeretlen hármás rémkiáltása: „Máji, Máji, Máji...” Tovább nincs isten, aki szobánkban tartson bennünket. Ilyen rémületet még nem éltem át debreceni lelkemmel. Égő lámpával kibotorkálunk a hosszú, vaksötét folyosón; fulladozva dobbanunk az utcára. Oda-kint csillagos az ég, hús a levegő; zaj, kiabálás, lámpafény, élet! Hála istennek, idekint már emberek is vannak.

De azért nem tudtunk szabadulni huszadik századbeli létünkre sem a kísértetek nyomásától. A komor Notre-Dame körül tébolyogtunk éjfél tájig; az ijesztően fekete Szajna halottjai táncoltak sápadtan a levegőben. Előttünk a bezárt, gyilkosan néma Morgue,* a névtelen halottak iszonyatos, hullaszagú kamarája. Hiába kacag, viharász távolról hegedűszó, ittas kurjongás: a mi éjszakánkat megrontás érte. Tegnap én Párizst nevető gyermekek játékpaltájának láttam, minden fényes és márványfehér volt benne; ma: Walpurgis éjszakáját ülik komor, gőzölgő fekete üstjében a világ minden poklából ideszabadult boszorkányok. Rémek, koboldok, márványfejű emberek, zörgő csontvázak vágatnak a levegőben. Távolban úgy nyög és jajgat valami láthatatlan tábor, hogy a Saint Germain faburkolata kilométereken reng belé és keresztül-kasul repedez. Elüti

az éjfelet a Sainte Geneviève groteszk tornyában. Menjünk aludni, emberek. Kifáradva loholunk végig a Rue Monge-on. Koromsötétnek látszik a fellegtelen ég is. Egyszerre zöldfényű sugárvonala sítja át felettünk a halott magasságot; egy nagy hullócsillag zuhant le sziporkázva Párizs rejtelseibe. Úgy rémlett, mintha a Szajna nyelte volna magába rakétás, bolondító sisterségssel. Pokoli felkiáltó jele ennek az emlékezetes éjszakának.

XIV.

Most már kezd fájni az a gondolat, hogy Párizst nemsokára itt kell hagynom. Nem tudtam, milyen nagy igazság ez: a megszo-kás rabjai vagyunk. Ha hús esztendőt itt élnék, talán elfelejteném a nyelvemet is. Harminc napja se ver párizsi verőfény, máris franciássá vedlettem. A tegnapot nem bánom, a mát üstökén fogom, a holnap közömbös. Más tisztítja a cipőmet, felszolgálják az ebédet, bort is iszom, kapupénzt sem kell fizetnem – óh, szegény Gábor, sohasem voltál te ilyen nagy úr! Odahaza pókhálós, esztendő-s-poros rezidenciámban öl az élet, bárdolatlan rokonság ingerel, utcai gyermekek lármája betegít, silány eledel koplaltat, pénztelenség tesz rabszolgává, ostobaság ugat rám, paraszt gög hóhérol, pusztába kiáltó szava vagyok kis hazámnak. Párizsban legalább nagynak merem álmodni magamat. Királyi göggel vonulok végig a Tuileriák kertjén, a Nagy Hadsereg útján; sokszor úgy tetszik: Napóleon imperátori sapkája borítja fejemet, szürke köpönyege simul derekamra, bíbor nyerge ringat császári selymében, fehér paripája táncol alattam. Parasztos, semmitmondó fejem királyivá szépül; a melosi Vénusz leszáll értem talapzatáról, karja csodás módon kinő, piros virágkoszorút és zöld borostyánt tart, hogy megkoszorúzza aranyabronccsal koronás fejemet. Párizs kék ege angyal szemekkel nevet rám; ezer harsonás fújja felhőket csapkodó diadalmi himnuszomat; utánam Franciaország fiatalsága díszben; a kerek világ kitódul az országok kapujába és néma bámulattal köszönt. A jeruzsálemi király diadalmenete óta nem tartott ilyen bevonulást embernek fia még soha.

...A kavics megzörren lyukas talpú cipóm alatt; gyűrött nadrágom kopástól csillog szomorúan; egyetlen téli-nyári kabátom poros vállát pedig lepecsételi a luxemburgi kert néhány tréfás verbe. Párizs kacag barbár esetlenségemen – és én Napóleon fiának álmodom magamat.

Aladárral csatangolunk alkonyatonként a Szajna-parton. Nagy társamnak örökös összeütközései vannak francia biciklistákkal; már vagy három nekiment, kettő egyszerűen felfordult, a harmadik agyrázkódást is szenvedhetett, mert tenyerébe szorítva vitte fejét. Aladár csak lepislant rájuk a magasból és áll rendületlenül, mint az Eiffel-torony. Vidám párizsi legények meg szokták éljenezni magasságáért a boulevard-okon; apró szalmaözvegyek pedig sóvárogva néznek föl reá. Meg tudnám jósolni, hogy ezt az embert asszonyok teszik tönkre. De ugyan melyikönket nem? Bodor Aladár ravasz is, romantikus is, poéta is, hím is, mind erős súly az asszonyok mérőjén. Ravasz, mert nem oda vág, ahová néz, és többet mond, mint amennyit hisz, vagy kevesebbet. Romantikus, mert előtte nincs polgári korlát, keresztüllép az embereken és szomorú bolondságokon közsörűli mértéktelen lelkét. Sokszor eleven vezércikknek látom, aki egyenlő dörgedelemmel harsog a pálínkfőzésről, Shakespeare öröklő hatásáról, Jézus Krisztusról és Bot Nagy Jánosról. Van benne valami verkli-tulajdonság; ha megindítják: kész a ráigazított nótát fújni éjben és viharban egyaránt. Magyarország jövőjében úgy hisz, mint én a magaméban; különösen ezért szeretem. Legtöbbre becsülöm költő voltaért, mert azt dalolja, amit élt. Nem tudom, mivé gyúrná Párizs az ő nyugtalan lelkét; most még olyan a költészete, mintha vaspörölyvel vernének faburkolatot: dong, súlya van, zeneiség és szín nélkül. Ha rám bíznák szobrának a megmintázását: vagy vasmén nyergébe zörrenteném, és kétélű pалlost adnék a kezébe, vagy gyalogosítanám rettentő lovagsizmákba, targoncakerék nagy sarkantyúkat penderítve a sarkára; fejébe sárgaréz koronát nyomnék, vállára olyan lantot akasztanék, amelynek húrjain észak Orkánja bírna csak pengetni dalt. Úgy veszem észre: Madách és Vajda komor lírája hatott rá; benne sincs semmi kedély, semmi szivárványossága a képzeletnek. Hegyek és

völgyek, ködök és vizek, kék ég nélkül, virágok nélkül. Bodor Aladár költészetéről talán öt-hat kisgyermek oszlatná el a ködöt s egy lány női kéz halkabb, dallamosabb melódiákra hangolná gordonkaszavú hegedűjét. Hazám leányai, a magyar költészet szent nevében hajoljatok hozzá és szeressétek! De ne nagyon, mert akkor vége.

Mikor borunk van, irodalmi estéket csapunk. Loránd úrék számoszi piros nektárt kerítettek valahonnan s azt ittuk és ittunk magunknak tüzet és rettenetet. Két társunk hamarosan ágyba hanyatlott, Ady Endre fekete-kék tónusú dalaival altattam el őket. De Bodor Aladárt meg engemet nekidühített az alkohol, majdhogy földhöz nem csapkodtuk poharunkat és egymást. Ritkán iszom, de rosszul iszom. Az én mámorom olyan, mint a villámlás, vagy ő vág engemet főbe, vagy én másokat. Most szegény Napóleont kapartuk ki dicsősége pólyájából és vagdaltuk gerjedező haraggal egymáshoz. Sivatagi bömbölő társam, Aladár, azt merte állítani, hogy Napóleon kis semmi volt, közepszerű barbár lélek, akihez Attila olyan, mint hangyához az oroszlán. Keservesen rosszul esett hősömnek ez a legyalázása, mert én szeretem Napóleont. Megindult hát a szavak zápora és paskoltuk egymást érveinknek kiapadhatatlan zuhatagával. Az álomra hajló Párizs furcsán nézhetett ránk, mert hús szelével meg-megzörgette ablakunkat, hogy csendesebben vigadjunk. Két magyar nem nyugszik, míg egymást meg nem ette; én is fölhalámoltam Aladárt, ő is engemet; mind a ketten győztünk derékbeadás nélkül. Aladárral különben bekötött szemmel járás a vitatkozás, mert egyszer megvallotta, hogy ő azt is bebizonyítja, amit maga sem hisz. Ilyenformán tett ezen a számoszi bortól viharos estén is.

Párizs úri vágyakat költ a legparasztabb ember fiában is. Nemcsak én vagyok így vele. Bodor Aladár, aki Magyarországon földosztó demokrata tragédiában siratja népe pusztultát s maga is a világmegváltó szocializmus kétméteres katonája: itt verset ír a Medici Mária selyemágyáról, isteníti a királynők szerelmét, az úri kéjt, amelyről zubbonyos elvtársaink álmodni sem tudnak. Lesajnálja a misera plebs contribuens-t,* mert izzadtságzagú és piszkos a körme. Teremtő isten, mivé lennének itt Barabás Béláék!*

Magam is úgy érzem sokszor, én vagyok Párizs koronázatlan királya. Feszítek, mint a bécsi kutya a pesti szemeten. Megálllok napáldozta után a Pont des Arts-on, ahonnan szívébe látok az én városomnak. Bámulom a szépet, a nagyot, a kedvest, a borzalmast, a misztikust. Alattam a Szajna hömpölyög morajtalanul, sötéten, gyilkos közömbösen. A keleti égnek halvány rózsaszínből kékbe átmosódó fátyolos arcát tükrözi vissza fekete acéltükrében és maga is megszépül tőle. Két oldalt öreg platánok komolyzöld gárdasora áll, felettök szürke, óriás paloták karcsú tornyai, kéményszálai merednek az égbe. A zöld lombokon átszikrázik a kigyúló villámfény; izgató reflexe úgy reszket a türemlő sötét hullámokon, mintha aranyport hintettek volna rájuk hosszú, fényes vonalakban. Az Ile de France, bokros homlokával, mozdulatlan merengésben néz le a lábát ostromló vízbe. A hidak karcsú ívei még fehéren válnak ki a szürkületből; amint kigyúl piros szemű lámpásuk, a Szajna fekete palástján keskeny vérvonalakat festenek az aranyhímzések mellé. Örökös morajlás, kocsik dübörgése, lovak patkócsattogása, rikkancsok kiáltása, Párizs lélegzése távol; suhanó szoknyák zizegése, apró cipők kopogása, eleven pergő beszéd mögöttem, körültem. Nyugaton a leáldozott nap kint hagyta az égre terítve sárgászöld palástját, amelyet lassan-lassan kísérteties ólomszínűvé fest valami láthatatlan Kéz. Itt már fekete gyászban állanak a paloták, a Louvre tornyai komor tömbök, az ormukra tűzött trikolor sötéten leng, a szomorú égre veti színté árnyékát. Száll, száll az Éj, egyre alább száll. A parton elsuhanó villamoskocsik olyanok, mintha ki-világított koporsók úsznának az örök sír felé. A Szajna romantikus jelenetet rögtönöz: virágos gálya tűnik föl valamelyik hídja alatt, kékes tűzcsillagok reszketnek a hajón; nincs rajta élő senki, csak egy ravatalon fekvő halott, a márványarcú Hallgatás; halk csobbanással térnek ki előle a habok s úszik a koszorús koporsó le, nyugat felé, mint egy tennyson-i álom...*

Könnyű a franciának. Tudja magáról, hogy a világnak egyik első, talán legelső nemzete. Amerre büszke ujja kimutat: az óriás Műveltség arra kezdi lerakni sínpárjait, útpalástoló gránátköveit, ott emel palotákat, farag szobrokat, fest képeket, dalol

dalokat, gondol új gondolatokat. Mi köze a franciának máshoz? Lenézi vagy megveri, kijátssza, vagy észre sem veszi. Mintegy örökéletűvé teszi az a hit, hogy a világnak ő az agyveleje; vannak nála hatalmasabb tagok, de ő mozgat, ő lát, ő vezet. Karja talán Oroszország, fegyvere Németország, pénztárosa Angolország. Nagy nemzetek sorsa: a tényezés büszkesége. Nekünk, magyaroknak, sokkal tragikusabb szerep jutott. Ha csodák nem esnek, a mi jövőnk: a nagyszerű Halál. Megettük a kenyerünket, elittuk az eszünket, elvertük a pénzünket, minden további erőfeszítésünk: egy-egy hatalmas lépés a Sír felé. Úgy szeretnék hinni, lelkesíteni, fellegrákokat rakni, de nem tudok, nem tudok! Olyanok vagyunk, mint a halálra jelöltek: fekete bélyeg ég homlokunkon. Nincs Isten, aki könyörölgjön rajtunk; egy volt, azt megtagadtuk. Kitérítette ránk száját az új apokalipszis csodája Nyugaton és elnyel. Eltűnünk a föld színéről, mint Sodoma. Nevünk csak úgy rémlik ezredek után majd vissza, mint egy elfelejtett dal néhány üteme. Magyarok: meghalunk. És élni, élni, élni ezzel a halálos haláltudattal, ahogy mi jobban látó magyarok élünk és nem örülni meg vergődésünk hasztalanságában – ez igazán olyan sors, amelyet csak kiválasztott népek juttat a nagy Rendező. A halál gondolata kicsalt a Père-Lachaise temetőbe. Az élők nem vívnak olyan elkeseredett tusát Párizsban egy talpalatnyi földért, mint itt a halottak. Csupa megkövült kegyelet minden, a sivárság grandiozitása üli diadalát. Bartholomé megdöbbenő síremléke, az Aux morts,* egyszerre derékba szakasztja a város lármájából idecsörtető kérdésünket és elszorult szívvel-szájjal mormoljuk közös sorsunkat: Mind ahhoz járók vagyunk...* Forró augusztusi délután verte rám tüzét a hőségtől párolgó kövek birodalmában. Csak a Csend hideg és nagyszerű. Molière szatírkacagása, Béranger gamin nembánom-sága és dalos ajka, Chopin édes melódiákat álmódó lelke, Musset panaszos, nőies siráma – mind, mind egy harmonikus nagy hallgatásba merült. Musset sírjánál kigördült a könny fáradt szememből. Szomorú fűz hajlik sírkövére, rávésve a kezdet és vég: Alfa és Ómega. Parányi pályát magába záró határkövei életünknek. Egy csomó virág is hervadt a szomorú arcú költő sírján; bizonyosan

asszonyi kéz dobta rá. Én nagy nyugtalansággal készülök Földre, hűvös palotámba; mert tudom, egész életemben nem lesz asszony, aki szívével hozzám hajolna. Ki virágozza majd föl az én síromat Debrecen sivatagga pusztuló temetőjében? Ültetnek-e barátaim akácot, kétszer nyitó akácot poromba?

Temessetek Csokonai mellé, hadd hulljanak rám is levelek, virágok az ő koszorújából. Megérdemlem, nem voltam boldogabb nála.

XV.

A kis luxemburgi múzeum rostáló állomása a Louvre-ba pályázó képeknek és szobroknak. Különösen a szobrait szeretem, ezeket a megkövült márvány meztelenségeket; a női testnél szebbet úgysem találok, s ha nekem már eleven nem adatik: imádom legalább e fehér halottakat. Úgy vagyok velők, mint Pygmalion Galateával: lelket lehellek beléjük s nekem beszél, piheg a geometriai feszességgel ülő Tanagra, a haját rendező fiatal Reggel testének érzem üde illatát, a kéjjel hanyattfekvő Bacchánsnő pedig félig hunyt szemével veri érzékiségemet, úgy, hogy zeng, dobog bele egész alkotmányom. Lehiggaszt és megvigasztal a Rodin márványból kifejlő Gondolata, jövőmre fordítja lelkemet a Chenier halottfőt csókoló Múzsája. Siratom a kétségbeesett Hagart, magamba imádkozom egész hódító báját a gyönyörű Ifjúságnak, aki még nem is sejtí a maga szépségét. Csalogat rejtelmes arcával a fátyolából kibontakozó Természet, szárnyakat ad el-elfáradó fantáziámnak a virágokat ölelő Illúzió s altat az álmodó Álom. Izgatnak, kergetik véretem a hímraboló Szirének s a hattyúval ölelkező Léda; fájnak nekem a Gyászolók, hiúságomra emlékeztet a magát víztükörben néző Nymphea. Az elevenülő Galateaszobor a művészi teremtés megfogható példázója: a lelketlen kőben megmozdul a forró gondolat. Elérhetetlen vágyódással kapcsolom szememet a háromszor szép Salambo szemébe, de nem tudom magamévá nézni. Azután elcsal és megbánkódtat a Rodin márványba szegezett örök Ölelése. Babonás döbbenettel nézem

a Heine nagyszerű látomását: a Sphynxet; aki sóvárgó ajkát a művész ajakába forrasztja s csókol bele oly kibírhatatlan csókot, hogy vére hullásával, élete ellobogásával kell megfizetnie. Látjátok feleim a gondolatokban: ez a mi édeskeserű végzetünk.

Felszedem sátorfámat és megyek Párizson keresztül vakon, siketen, árnyéktalanul.

Az én két Asszonyom követ ilyenkor. Egyik a szőke, szűzi kis Miriam, másik a fekete, démoni Delila. Az aranyvirágos Reggel, a sötétsillagú Éjszaka. A vágyódó Vágy, a kielégülő Kielégíthetlenség. A két mostohatestvér, aki örökkön-örökké kergeti egymást és soha nem találkozik. Az én Szívem szerelme és az én Testemnek szeretője. Úgy osztozkodnak lelkemen, mint a római katonák Krisztus ruháján; sorsot vetnek rám, szétosztanak és elnyűnek. Miriammal álmodom az álmokat, ő nekem az ifjúság és a dicsőség, de beteljesülhetetlenül; Delilával élem a sustergő szerelmeket, ő nekem az asszonyiség és a vérvágy, de kielégíthetetlenül. Szőke Miriam meg sem csókolt soha, csak mosolygott rám és meg-meglegyintett aranyhajának fátyolával; barna Delila ölelt és remegett ölemben, ajakamba harapott és betemetett sötét hajának éjszakájába. Amit Miriam ígér, Delila váltja be; de a beváltás mindig hazug: igaz aranyaimért hamis pénzt ad, lángra teszem és ellobbantom. Miriamért gondolok ki minden szépet, minden nagyot, Deliláért teszek minden gyalázatot, minden kicsiséget. Megpróbáltam már erőmnek erejével egyesíteni ezt a viaskodó kettőséget, de nem sikerült. Egyik a Hold, másik a Nap; akkor jön fel az egyik, mikor lemegy a másik. Ez a két asszony az én követő árnyékom, mikor Párizsban vagy a Világban loholok vakon, siketen, árnyéktalanul.

Élnek ezek az asszonyok? Nekem élnek, másoknak nem. Legalább úgy nem élnek, mint a sugár hunfalvi leány, aki egy különös nyáron lángba borított, egy hónapig a reménységek, várások aranycsolnakában ringatott; akihez szerelmes dalokat írtam, akit levélben megkértem, aki már akkor jegyese volt másnak. Ekkor elvesztettem a földi szerelemben hitemet; hiába kínál Debrecen, csalogat Budapest: az én szerelmi regényemnek vége. Rábízom

magamat az édes véletlenre, elveszem az olcsó virágot, de a szívem társtalan, elég nagy ő maga magának. Az asszony különben is azért szép, mert mi hímek szépnak kiáltjuk; pedig olyan szürke, olyan esendő, olyan üres, olyan haszontalan.

Miért jöttem én Párizsba?

Azért, hogy elfelejtsem régi magamat, és hogy bocsánatot kérjek a megbántott Heine szellemétől. Ez a találkozás nyugtalanított, egy hónapja keringélek a nagy romantikus sírja körül s nem mertem még előtte megállni. Most már lepergett az időm, a vizitelés körmömre égett. Kimentem hát lopva, magamban, sírjához osontam mellemet dörömbölő szívvel, lekaptam kalapomat és bámultam. Szegény bolygó zsidó! Olyan szomorúan nézett le rám márvány sírkövééről, mintha ő volna a bántó s én a megbántott. A montmartre-i temető, a Moulin Rouge mellett, déli verőfényvel próbálta vidámítani, de az árnyék fehéren is árnyék maradt. Megkérdeztem tőle, haragszik-e rám? Szomorúan mosolygott és a sírjára mutatott szemével. A sírján pedig négyhúrú lantot láttam, amelyet babérág övezett; a lant fölött aranypillangó repült – vagy talán a Heine halhatatlan lelke? Nem tudom. A sírhalmon virág volt és koszorú, szabadkőműves jelvény, egy csomó névjegy és az a nagy hazátlan vers: „Mindenhol Isten mennyboltozata borul rám s az éjszakák csillagai, mint halotti lámpák függenek fölöttem”.^{*} A Rajna-parton, a Szajna-parton, a pálmák alatt, a tenger mellett, az óceán közepén, mindenhol...

Ekkor megértettem a nagy bús ember szememutatását, a szívét, a bocsánatát és keserűen szégyelleni kezdettem magamat. Bol-dog, bolond Németország, annyi kincsed van, hogyha Goethe mel-lől kihajítod Heine Henriket, meg sem látszik, föl se tűnik. Heinének mindegy: nyugodtan alszik a csillaglámpásos éjszakában. Kitéptem noteszemből egy lapot és ezt írtam rá: „Itt járt egyszer Oláh Gábor és bocsánatot kért Heinétől. 1908. augusztus 1.”. Ránéztem a márvány-arokra – s majd elkiáltottam magamat. Mosolygott. De olyan rémsé-ges gúnnyal mosolygott, ahogy csak Heine szatírlleke tud nevetni ezen a hiúbolond világon. Menekültem, mint a tetten kapott tolvaj; kalapomat mélyen lehúztam a szememre.

Hogy közeledik a Párizstól válás napja, kezd bántani régi hű lelkiismeretem: mivel is számoljak be édesanyámnak? Ha nem viszek innen semmit, el sem hiszi, hogy Párizsban voltam. Jól ismeri kalandozó fantáziámat. Vettem neki egy selyempárnát Liberty-nél, magamnak meg egy fekete munkásköpenyeget. Majd elmondom neki otthon, hogy megettem huszonöt tányér makarónit, körülbelül 125 méter hosszúságban; megittam harminc és egy néhány liter ásványvizet, kevés bort és valami tejet; elkoptattam a cipőm talpát, kisoványodtam a kabátomból öt centiméternyit, elköltöttem százötven franc-ot és harminc napot. Megtanultam franciául az étlapot és az evőeszközöket; tudom, mit tesz rigolézni, ki az a Guignol,* mi az az apache, ki a macrau.* Elmondom, hogy a párizsi rendőrt a nyavalya töri ezért a mondásért: „Mort aux vaches!” (Halál a tehenekre!)* A mucsai képű idegenre ezt kell mondani áll-vakarással: „Ca y est la barbe!”, franciául: „a tyúk is lapul, a zseb is lapos”. Végezetül bemutatom neki tíz versemet: valamennyi alá Párizs van írva születési helynek. Ha még ekkor sem hiszi a hihetlent, eldalolom neki az Aladártól tanultam Bergerette-t* és eltáncolom a danse macabre-ot.

Ady Endre megint eljött hozzánk búcsúestére. Bolond egy este volt, bohém egy este volt. A nagy bánatfiú felült asztaltrónusára, asszonyos mosolygással koronázta magát a világ első költőjévé, úri göggel sajnálta le a más úton futókat. Ilyenkor meggyült keserűség az egész ember. Undorodik a magyarság aljától, pedig maga is magyar bordában szőtt elégedetlen. Szereti józanul a zsidóságot, mert erős intellektuális fajt lát benne s bevallja, hogy közönségének nagy zöme zsidó. Adyt akkor kicsinyelem, mikor legelső kultúrmagyarnak hiszi magát s átkozza a nála hatalmasabbakat; Párizsban élni még nem minden. Heine ostromozhatta hazáját, mert tudott; Wilde kinevethette az angol ostobaságot, mert egy világ zsibongott különös fejében. Ady Endre népszerűsége páratlan; alig tudok példát magyar földön ilyen sikerre. Megérdemelte. Csak le ne buktassa onnan, ahova véres verejtékkel felcsatázta magát. A nagy hurrá óta mintha veszítene színeiből; de gondolatai ma is zuhanások. Kicsiben egy új Petőfi szerepét akarja mostanában játszani:

a költészetben megvívott forradalom után szociális forradalmat énekel, lázító verseket ír a Népszavába, amelyeket bizalmasabb perceiben kissé szégyell. Nem is termett ő barikád-harcosnak, sokkal puhább, szőnyeget szeretőbb, gondolatok embere. Van benne valami kálvinista sivárság, valami költőietlen röghöz tapadás: asszony, bor, pénz, ezek a megfogható istenek az ő istenei. Ady Endre a maga baján túl soha nem látott, ez igazi poétai vonás, de összezsugorítja a jellemét. Lehangoló hatással van rám, mint maga az élet.

De ne szóljunk le másokat még az igazság örve alatt sem. Ady Endre: úr, magyar, poéta. Magával hordja keresztlevelét, hat ujjal született a világra, végrendelete kész: végrendelete átok. Fekete ámen egy fekete élet után.

Úgy hajnali két óra tájban már keringőt járt a lelkünk. Nekem mindegy, ha iszom, ha nem iszom: olyan ostoba a szimpátiám, hogy vidám ittas emberek között elvidámttasulok. Pezsgővel itatjuk a rendőröket, a bánatos konflislovat. Ady Endrének szárnyai nőnek, repül, de lefelé. Öten fészkelődünk föl egy kis kocsiba, felharsan a parancsszó: „En avant a Rabelais”-ba!* Megindulunk, vagy talán a föld indul meg velünk, mámoros nyárnak hajnalküszöbén, hűvös augusztusi éjszakában. Ordít belőlünk a zabolátlan jókedv, lángeszünk tudatában tornyosodik a lelkünk. Fekete égen zöldes csillagok a lámpásaink, föl, egész az angyalok váráig. Valami színes felhő omol ránk s viharában villámok cikáznak át a fejünkön. A szívünk tapsol, tapsol. A Notre-Dame táncol, harangja kacag, amint lekong. Szerelmet liheg ránk az éjjel, sorpaloták iramlanak velünk, tréfás öreg platánok kergetnek, s a Szajna kikél ágyából utánunk. Hajrá, öreg csont! Ostornyéllel verd tunya táltosodat, mert félisteneket nem mindennap görgetsz a kopott ég alatt.

Ady gyermekesen nyújtja ki két kezét a Szajnára: „Nézzétek, gyerekek, a Szajna, a Szajna!” És tapsol neki a régi hű szerető örömeivel. A kis Mezei feláll a kocsiban és francia nyelvű harsogással veri arcul a csillagos eget. A Szajna hídján vidám kokottok robognak el mellettünk, kendőt lobogtatnak és megéljeneznek. Loránd úr fent ül az Aladár nyakában, úgy, hogy kolosszális társamnak

csak veres szláv feje piroslik ki a lábszárok közül; ez a szláv fej azt hörgi megdöbbenő meggyőződéssel, hogy az ember: állat s mikor a legállatabb, a párosodásban: akkor terem, mint egy isten. Bömbölt hozzá állati hangon, de isteni búsan. Loránd úr szalmakalapját botjára tűzve lobogtatja és hamuszín hangon szavalja Ady versét: „Máriától Veronikáig ívelnek el a férfi karok”. Én a kocsis sarkába szorulva élvezem az eleven örületet; halálos sejtelmek birkóznak bennem vad, bezárt szilajsággal, nem szólok, csak az Aladár karján csípek csillagokig hatókat. A Sebastopol boulevard-on kitör Ady-ból a magyar keserűség: „Ti kutyák, ti éltek kilencven esztendő, én holnap meghalok”. Ő mondja ezt, de nem hal meg; én nem mondom. Azután fakó víziók tolulnak a fejébe: „Ötven évig nem jön utánam nálam nagyobb költő. Voltaire óta egy igazi költője volt a világnak: én vagyok”. Eszébe jut huszonöt frankos kalapja, leveszi, dédelgeti, mutogatja, dicsekszik vele.

Az öreg konflisló álmosan baktat el a Gare de l'Est előtt; gazdája nem is álmodja, kiket viszen. Ahogy nézem ezt a fekete kocsis-alakot, furcsa látomások nyargalnak végig jeges lábakkal a tarkómon, fejemen – mintha a száraz Halál ülne fent a bakon. Hurráh, hurráh! Öljük meg az álmot, a rémálmot, mint Macbeth, a nemes thán.* Hiszen az élet, Párizs, melegen borul le ránk, mint az új szerető, aki meg akar tartani magának.

A Rabelais fénye elvakított; visszatorpantam, mint hajszott paripa az égő híd előtt. Olyan úri világ van itt, hogy kopott tollazatommal rösteltem bemenni. S aztán bántott a parfümös bujaság. Visszatengelyeztem Bernardin utcai diáktanyámra. A fiúk folytatták az élve megistenülést. Ady Endre csókolni való bolondul viselte magát. Agyán már rajta ült a nagy aranyos pók, szötte-fonta szivárványos, fekete hálóval; neki támadt egy dandár görögnek, azután összeölelkeztek; majd egy pocakos németet akart ötször pofon vágni; meg is teszi, ha le nem fogják a pincérek. Aladár lassan-lassan leszívta magát, ami nála rendkívüli, aloé virágnityás; nagyon bús volt, feje lecsüngött, mint Krisztusé a keresztfán; egyre azt hajtogatta gordonka hangon: „Vagy bennünket teremtett volna hatalmasabbakká a teremtető isten, vagy a bánatunkat

mérte volna kevesebbre. Az ember nagyvolta arányban áll azzal a kővel, amelyet a szíven hord”. Nézett lefelé és emelgette a poharát fölfelé, szokásaként körömhegyig üritve minden hajtáskor. Valahol Magyarországon, hajnali álmát róla álmodta egy szép, szerencsétlen asszony... A kis Mezei szónokolt (jogász!), felhívta a társaság figyelmét a magyarokra s bemutatta Ady Endrét, mint századunk legnagyobb zsenijét. Az idegenek odatódultak a poétához, üdvözölték s ajánlkoztak költeményeinek a lefordítására. Ej, nagy bánatfiú, ezt a dicsőséget irigyelem tőled. A veres köntösű muzsikás magyar nótára zendített s odakiáltott a hódító magyaroknak: „Szervusz pajtás!”

Engemet ezalatt ragadott földi Göncöl-szekerem keresztül-kasul a Montmartre sötét és gyanús utcáin. Beleszaladtunk egyszer Párizs gyomrába; száz meg száz roppant szekér ontotta az eleséget a nagy aluvó Rém szájába, a vásárcsarnokba; mire kirepül az első napsugár, nyoma sem lesz az éjjeli szekértábornak. Nagy kerülővel ügettünk tovább. Furcsa gondolatok kergetőztek a fejemben. Elgondoltam, milyen nagyszerű volna, ha hátulról leütném bóbiskoló kocsisomat, kezembe kapnám a gyeplőt és száguldanék Párizson keresztül, ledobbanásig!... Kihalt volt a nagy város, mint egy nemzet kriptája. Fölöttem a sötét határtalanság, körültem a fakó kőtenger. Olyan árvának éreztem magamat, hogy majd sírva fakadtam.

XVI.

Nekem a búcsúzás rettenetes, a szívemet vasmarokkal szorítja össze valami, pokoli magam-megtagadásával kell visszafojtanom könnyemet, elárvulok belől, mint egy gazdátlan gyermek. Nem is játszom végig az élet színpadi jelenetét, hanem mogorván ugrok a kocsimba s durva hangba ölöm sírni való kedvemet és megyek. Pedig, hej, be sokszor meg kell úsznom; hiszen örökös búcsúzkodás egész életünk. Elbúcsúztam már én az egészségemtől, hitemtől, sok jó emberemtől, az asszonyomtól, az élettől; csak nekibúsult akarásomat nem tudom lerázni a nyakamról.

Párizstól is fájt az elválás. Ez az egy hónap hatalmasabb iskola volt nekem, mint minden eddigi. Beláttam az életnek sajátos mélyébe; abba a nagy feketeségbe, amelyet reménységünkkel, képzeletünkkel olyan bizarr színpompába öltöztetünk. Az élet se nem kicsi, se nem nagy, csak valami közepes szürkeség. Ha át tudunk fölötte nézni, még jól is érezhetjük benne magunkat. Párizstól való elválásomat megédesítette egy levél, amelyet utolsó napunk reggelén találtam a küszöbömön; monsieur Gábriel Oilanak volt címezve s így szólt: „Monsieur! Vous avez la veine de rien apercevoir. Est ce que vous êtes incapable de répondre aux sentiments les plus doux. J’attand votre reponse demain. Au revoir”.* Pont; semmi név. A házunk kapuja alatt kávéztam harminc ízben egy kardos, pirosképű menyecskénél, talán ő boldult a pápaszemembe. Vagy az a tejfölösszájú kis lány, aki mosolyogva nézte végig a kapufélről vándorlegényes reggelizésemet. Vagy tán a Voltaire-kertbeli hajrá szerelmes? Az isten tudja. Baj, hogy a levél későn érkezett; mert már töprengtettem a válaszon: „Madame, je mange votre coeur...”*

Verőfényes, levegőfátyolos szép reggelen hagytuk el Párizst. Benne a szerelmet, a művészetet, a jókedvet és egy csomó frankot. Ültünk Aladárral egymás mellett, szótalánul, mint a boldogság országából számkivetettek. Mentünk Brüsszel felé. A vonaton, furcsa visszatámadással, az Aladár ittas-bús vallomása dorombolt a fülembe untalanul: „Az ember: állat”. Félöntudatosan fűztem tovább a nagy gondolatot: ha az ember állat, akkor az állat is ember. Különösen kutyák kavaroztak előttem, okos szemű, daliás állású, méltóságos léptű kutyák, akik bánkódnak, sírnak, lelkesednek, haragszanak és szeretnek. Az indiánnak van esze, nem tartja sértésnek, ha azt vágják szemébe: te kutya. A kutya nemes lélek. De hát mivel is vagyok én különb egy talpig kutya kutyánál? Hátha ennek a népnek is van története? Van Ádámja, Káinja, Napóleonja; van reneszánsza, szocializmusa, forradalma? Turgenyev már látta lelkét ennek a fajnak. Én Brehm könyvéből* tanultam meg, hogy a kutyáknak jelleme van. Ezzel pedig belépnek az emberi társadalom körébe és éppúgy tárgyai, sőt szereplői a költészetnek, a művészet-

nek, mint a kétlábú ember. Kipling világhírű rajza* tulajdonképpen visszamutatás az emberi társadalom ős hajdankorára; pedig ő nem is kutyákat szerepeltet.

Flamand bányászok és aratók települnek be hozzánk, a kutyá-állam álmódásának vége. Szőkék, mosolygósak, figurázók, dalosak és iszákosak ezek a munkások; nem igen különbek, mint a kutyák; hencegnek, köpködnek, isznak, dúdolnak. Mistral tavaszreggeli költeménye nem tudom, hogy születhetett meg ilyenféle emberek közt. Belgium maga zöld, mint az élő reménység. Tömérdek benne a gyár. A gyárak kohójában izzik a forradalom, a jövő, a haladás; ott lappang az arany, a békesség, a testvériség is. Az emberiség eleven sebei ezek a komor, vasfekete vérgyűjtők, itt érezzük meg leghamarabb az időváltozásokat. Baj, hogy még rabságunk sötét tömlőcei is a gyárak; a húsiszom csak olyan áros, mint a vassodrony s a két elem marakodik, irigy versenyben fut vesszőt egymással. Lassan gép lesz a kéz s az ember csak észnek marad, aki a vaskezeket igazgatja, villamos ujjnyomásokkal. Milyen nagyszerű jövőendő is rejlik még előttünk. Úgy szeretne az ember ötezer esztendőt átélni. Kinéztem a vágató kocs ablakán s úgy rémlett, nemcsak térben, de időben is előrehaladunk. Az út mentén toronynál magasabb gúlákban hevert a kőszénalak, új Fáraók új piramisai, mérföldmutatók a haladás ködbevesző országútján.

Azt gondoltam, Párizs után gyűszűvé zsugorodik minden város. De Brüsszel megkapott. Kicsit öreges, komoly, de szép város. Van egy olyan tere, hogy drágakőnek illenék Európa kisasszony aranygyűrűjébe. Megálltunk a közepén és ódákat zengedztünk prózában; Aladár esküdözött, hogy mérnöki tanfolyamot hallgat Losoncon és tisztán terekből építi föl Bodorfalvát. A Szent Gudule templom a Notre Dame mása. Belől talpig gyászban állt a főhajó, valami nagy urat gyászoltak az alapítványöröklő szent kövek. Az orgona zúgott, mint az erős Isten hárfáján fölfogott vihar, egy mélyzengésű, férfi bariton, panaszló sirámmal kísért. Gyászba vont templom, gyászzene, gyászenek: halált szerető módon megdöbentett.

Ha még sokáig járom ezeket a felséges lelkű templomokat, ahol a művészet ad szárnyakat a fáradt hitnek: levetem Kálvin fakó páncélját és Mária nagyasszony piros palástjába fogódzom. A nagy Isten palotájából a kis isten házához mentünk; bizony sűrű volt, mint a királylelkek általában. A belgák abban különböznek a magyaroktól, hogy nekik van királyuk, náluk lakik, de beteltek vele; nekünk csak bérletben jut király Bécs asszonyság jóvoltából, szomjúhozzuk látását s meg tudnánk egymást fojtani kis aranykeresztjéért. Milyen balgák a belgák, ugye, magyarok?

Az Igazság távol járhat Brüsszeltől, mert gyönyörű palotacsalogatót emeltek a számára. Oly nagy, oly felséges, hogy egész udvarával táborot üthetne benne a bekötött szemű istenasszony. Én olyan bolond vagyok, hogy minden remek épületet színházzá játszik át a képzeletem, ott rögtön; a brüsszeli igazságügyi palotának is felgördítettem függönyét s talán Shakespeare valamelyik igazságügyi királydrámáját játszottam el benne.

De mindez semmi. Brüsszelt egy kis szobráért szerettem meg: a „Peselő fiú”-ért. Ez a csöpp pucér gyerek isteni természetességgel locsolja a világot; mert szökőkútszobornak állították. Egy szemérmes angol miss valamikor látta s beteg lett szégyellettében; meg is halt, de más ok miatt; hanem a végrendeletében megostorozta a brüsszeli gamint és alapítványt hagyott az egész szobor eltávolítására, vagy – felruházására és munkásságának megszüntetésére. A brüsszelieknek volt eszük: az alapítványt bekebelezték és kamatoztatják máig; de a kis legény éjjel-nappal pesel, csak nagy ünnepeken öltöztetik föl katonaruhába, paszomántos köntösbe, hanem a nadrágján akkor is lyukat hagynak.

Brüsszelben sok a gyermek, facipőben kopognak az utcákon; van egy városrész, ahol Dickens világát ringatózza átál az ember. Kitűnő süteményeket készítenek, a főutat Párizsnál pazarabban világítják. Nagyon kedves napot töltöttünk benne; szép tiszta ágyban háltunk; csak egy bariton hangú kutya járt énekórákra az ablakunk alá. Vonított, mint egy opera-dalár.

Körutazási jegyünk Köln felé terelt bennünket, az Eau de Cologne* hazájába. Kocsink ablakát nem illatos vízzel, hanem

őszies esővel permetezte a nagy Kertész. Az unalom, a múlandóság érzése szürke lepedőt borított a lelkünkre; úgy össze vagyok nőve magam is a természettel, hogy villámláskor a fejemben is villámlik, nagy szélfúvásakor gondolatok felhőfutása húz át a lelke-men, csöndes esőhulláskor befelé hullanak a szívemre még el nem sírt könnyeim. Annál jobban bosszantott most a velünk egy ketrecbe zárt három asszonyi állat, akik napszámra fecsegték, öltöztették-vetkeztették egymást, hiú bolond modern párkái keserű szá-
zadunknak. Lassanként belefogtak bennünket is beszélgetésük taposó malmába, megtudtam, hogy franciák és Drezdába utaznak az eszperantók kongresszusára. Most már nem haragudtam rájuk, sőt szégyelltem, hogy nem tanultam eddig a Zamenhof nyelvét. Érdekes törekvés ez a világnyelv uralomra juttatása; úgy képzelem, mint az új világ szózűrzavarának Babel-tornya ledöntését. Ez többet tenne az emberiség testvéresítésére, mint a világbékéért harcoló apostolok egész zászlóalja. Hanem azért torzteremtény az eszperantó; utcagyermek, soha nem adoptálja Európának egyik úri nemzete sem. Kereskedőknek máris nagyszerű, de gondolataink megérzekítésének aligha lesz művészi formája. Akkor pedig vége neki, mint Végh Andrásnak.

Kölnben le se vertük magunkról a kormot és a port, mentünk egyenesen a Dómba, a világ egyik legfelségesebb házába. Gyönyörű gót oszlopai merészebb fölshuhanásúak, mint a Szent-István templomé, de nincs olyan költői, olyan misztikus. Behúzódtam egy oszlopának árnyékába és odaadtam magamat a perc örökkévalóságának. Hallelujázó orgonaszó rázta a ködbe veszett íveket, a boltozatot; egy csengő gyermekhang énekelt bele koronként, mint-ha az öreg Isten beszélgetett volna kis fiával. A zene, az énekszó, a félhomály, a megkövült imádat-oszlopok összerontották hiúsá-
gom, tagadásom várát, éreztem, itt éreztem talán először, hogy él bennem az isten. Csodálatosképpen az a gyermekkori isten, akit aranylépcsőkön láttam leszállani sokszor az égből, akinek lábánál görögtűzben égő bíborfellegek hömpölyögtek, fehér angyalok fújtak ezüstitrombitákat, kékselyem függönyét lobogtatta a mennybolto-
zat, s a nap, a hold, a csillagok tündöklő diadémképpen ékesítették

az Örökkévaló homlokát. Járom a világot és rá-rábukkanok erre a mindenható Hatalomra, akitől való függésünk a legszebb terem-tő pillanatait szülik életünknek. Száll lelke velünk a vizeken, rohan a gőznek szárnyán, beoson palotáink és szívünk rejtekébe. Mikor nem tudjuk magunkat: ő akkor is tud bennünket. Nagy az Úr, ki fé-nyes házát építette a mi parányi szívünkben; magunkért építsünk neki felhőkbe vesző palotákat, amelyekben az emberi lélek min-den csodássága röpitse hitünket hangok és színek szárnyán az édes önfeledésbe. Az istenségbe.

A kölni Rajna már meghiggadt, komoly, Dunányi nagy fakó folyam. Schaffhausennél még hogy táncolt, hogy bömbölt, hogy rakoncátlankodott, akár egy burs, aki először kapott vágást az arcára Lottikájáért. Itt már vén, copfos professzor, aki régiségtannal próbálja megtölteni a fiatalság konok fejét. Keringettünk a kerek Ringen: zöld fákkal és piros lángokkal volt szegve, mint a magyar zászló. Párizs már messze van, a francia szónak mégis van érté-ke Kölnben. Ha német vasutasnak, vagy pincérnek megköszönök valamit, szám önkénytelenül is rámegy a merci-re és örülök, hogy franciának néznek. Röstellem magyar voltomat itt az idegenben. Miért? Miért itt arculcsapás a fajiságom? Óh, bizony, ez a kis kutya és nagy komondor meséje; a pincsi bátran csahol a hatalmas ko-mondor árnyékában és rokonának esküszí magát, a pincsi-nemzet-séget gyáván megtagadva. Vagy talán a hegy és völgy, a pálma és fenyő regéje ez: örök vágy a másképpen valóért.

XVII.

Bodor Aladár jókedve virágkorában olyan pazar lelkű legény, mint Cyrano az első felvonásban. De mióta Nyugatot járjuk, nagyon félre veri a harangját. Idegen, magával békételen, nekem is sarka-mat taposó; bakafántoskodik, akárcsak a beteges ember. Tegnap az Eilzugot gyorsabbnak esküdte a Schnellzugnál,^{*} ma isten-ember előtt meghazudtolja ezt az állítását. Talán megbánta, hogy Párizs-ban nem nézte meg a Heine sírját, most erőnek erejével Düsseldorf-ba, a szülőhazájába akar menni. Fölkelt reggel hét órakor, amit nem

tett meg születése óta; sorsának angyala fejcsóválva jegyezte föl ezt a napot a lehetetlen lehetőségek közé. Mi a baj? Gyerünk Düsseldorfba! – zengette az alsóbasszuskulcson. Az idő komorbús, hamuszín fátyolban esik kint az eső, se kedvem, se pénzem vargabetűt csinálni. Azért kajánul achillesi sarkára tapintottam Aladárnak: a pénzkérdésre; kifejtettem, mily rengeteg pénzbe, időbe kerül ez a kirándulás, a Kölnben vesztegelés; ezalatt és annyival már München Pinakotékáját járnánk. Ez hatott, ez hatott, mint Otellóra a bitang Jágó szómérge. Szent Spórolás nevében derékba tudtam szegni nagy társam szándékát; jött velem tovább, Frankfurt felé.

A vonaton két kis német gyerek került a két nagy magyar gyermek mellé. Otthonmaradó testvérük kérve kérte az elszállók, hogy gyakran írjanak ám. Mosolygott szegény, de a könnyei peregtek. A két kis vándor nem vette nagyon tragikusan a dolgot, befészkelődtek a kocsinkba s két perc múlva már régi jó ismerősök voltunk. A kisebbik fiú volt, hat-hét esztendő, eleven, ficáncoló, örökké fecsegő, figurás és nagyevő kölyök, akinek a szája is nagy verébszáj volt, füle is nagy bagolyfül volt, de a szeméből értelem kacagott. A nénje egy évvel idősebb, komoly, anyáskodó, finom kis leány; egész úton csitítgatta és etette öcsikéjét; az állomásokat és az érkezési időt már előre felírta egy kis papírra, bennünket is ő látott el tanácsokkal. Az öcsike lassanként belemelegült a dologba: lábát feltartotta ültében az ég felé, combjait verdeste, valamit majszott és kacagott. Azután udvariasan elkezdte nekünk magyarázni a Rajna-parti nevezetességeket: az a város ott túl Coblenz, az a nagy lovas szobor a parton az I. Vilmos császáré, ez a két regényes sziklaszál a Loreley, erről énekelt Heine úr valamikor; az a csúcs amott a Mózes-tornya; emitt a hegytetőn Germania szobra, óriási nőalak, akit az anarchisták föl akartak robbantani. A Rajna völgye itt igazán szép, még a szitáló eső ködében is. Kétfelől beláthatatlan szőlőtelepek szívják bogyókba a föld rejtett mámorát, itt születik a világhírű rajnai bor. Még vasparipánk is megittasultan vágatott a szent ligetek, szent lugasok alatt; előttem Anakreon, Csokonai Vitéz Mihály és Ady Endre ködalakja lebegett. Régi és mondvacsínált új várromok állanak őrt a folyam partján, mintha

a Wacht am Rhein*-t játszanak el nekünk, magyaroknak. Itt minden parti falu egy-egy zömök szép város, több mint Debrecen, több mint Szeged. Nem csoda, ha a hétesztendős német fiú annyit tud már, mint a tizenkét esztendős magyar. Maga lábán jár, ismeri házáját a tetthelyen, mutogatja az idegeneknek, kedves kis munkás kereke a nagy nemzet-gépezetnek. Ha fiam lenne, hétéves korában én is gőzösre ültetném, a nyakába egy papír táblát akasztanék, s ezt írnám rá: „Én ifjú Oláh Gábor vagyok, az apám költő; Budapestre utazom, kérem honfitársaim szíves támogatását”. A lelkemet reá, hogy nagyobb ember lenne az apjánál.

Istenem, istenem, hogy is nevelkedtem én föl! A buta véletlen éppen magyarrá fogantatott s magyarnak is Debrecenbe teremtettt, Debrecenben is földhöz ragadt szegénnyé. Ha Jánosi Zoltán, a becsületességnek utolsó magyar mohikánja, meg nem könyörül rajtam, nem fizeti tandíjamat s nem veszi meg könyveimet: bizony, ezóta vagy nem vagyok, vagy szobafestő létrán keresem az öles magasságot, vagy vándorszínésze vagyok gyászba rogyott hazámnak. A hízélgés nem kenyerem, a lelkem szabadságát a nyomorúságok sem verték láncra; csak az igazságot követem, mikor ezt a nagylelkű embert késői hálám koszorújával megkoszorúzom. Jánosi Zoltán csaknem az egyetlen élő magyar, akire bámulattal nézek föl; szeretem mindent befogadó, mindent megtartó koponyáját; szeretem szilaj, fehér lelkét, a gyermekiségnek és a hősiségnek ezt a gyönyörű kettősségét; fehér palástban jár ez az ember posványok felett, lelki mocskosságok üvöltő falkája között s egy foltja nincs az ő fehérségének... Hajthatatlan előretörésében, lelke lángolásának lobogó szavakká váltásában édes testvér a kor folyamán legelől úszókkal, a nagy Vezetőkkel. Ha ennek a nemes szobornak megfelelő talpazata volna, fenséges erővel hirdetné magán keresztül a mi nagyságunkat. Jaj, csakhogy magyarnak születni: több mint kárhozat. A mi vergődésünk a meg nem születettek élete.

Frankfurtban ettem életemnek legröpkébb és legdrágább ebédjét; három percig tartott és öt márkába került. Aladár olyan jól lett tőle, hogy a kocsi kis asztalán versbe fogott. Egy vele szemközt ülő úr meglátta, kedvet kapott s írni kezdett ő is – nyugtát. Tulaj-

donképpen egyre megy: a vers is rímbe szedett nyugtatványa tíz vagy húsz koronának, aszerint, hogy fizetik a szerkesztők. Mégis bámultam Aladárt: hogy a mennykőbe tud verselni, mikor nem maga van, hanem tized maga egy fülkében s egy ismeretlen úr a szájába néz éppen! Vannak ugyan művészek, akiket a láрма inspirál. A műzsák a legszeszéyesebb asszonyok, akkor csípi fülön boldogtalan násztársukat, mikor eszükbe jut. Rousseau-nak hajadon fővel kellett járkálnia a napon, csak így sugallott neki szabad gondolatokat sugallója. Bossuet hideg szobában üldögélt s bundát burkolt a fejére, hogy a termékenyítő vért odacsalogassa. Schiller rothadt almát szagolgatott és jeges vízben fürösztötte lábát írás előtt. Milton, Descartes, Leibnitz hanyatt fekvé gondolkozott, álmodozott. Másokat eleven hajrába ver a múzsa: Mozart futkosott, tornászott, úgy szedegette össze a hangokat; egyszer meglátott egy narancsot s villámgyorsan megfogant lelkében a Don Juan nápolyi dalának eszméje. Machiavellit, Buffont a zaj, a tömeg, a beszéd lelkesítette alkotásra. Guido Reni csak úgy tudott festeni, ha pompás, festői köntösbe öltözött tanítványai szép csoportozatban, néma csendben vették körül. Legjobban meg tudom érteni a magánosságba menekülőket. Tycho de Brahe huszonegy évig zárkózott szobájába; Leibnitz három napig mozdulatlanul gondolkozott egy karosszékekben; Balzac kapucinus-csuhában, gyertya mellett éjjel dolgozott padlásszobájában; a naturalistából misztikussá vedlett Huysmans egy elhagyott kolostorban írta regényeit. Petőfit pipafüstfelleg borította be, ha írt; mesét gondoltában hevesen járkált szobájában, egy pénzdarabot dobott föl s kapott el a levegőben. Mikor Young az Éjszakáit írta, halálfejet tett maga elébe; éjjel sokszor kiment a temetőbe, hogy megfelelő hangulatot lopjon. Ibsen, az oroszlánfejű, az én apám, fából faragott kis medvéket, fekete ördögöt, macskát, kutyát és nyulat tartott az íróasztalán, azok inspirálták – talán. Szóval: ez a nép a bölcs bolondok nemzetsége, nekik minden szabad.

Aladár bajosan tudta befejezni versét, mert egyszer csak rám mordult: „Add ide a Menetrendet.” Nem adtam oda, mert a táskám tizenharmadik titkos szobájába volt zárva. Borzalmas,

néma haragra lobbant a gondolatát csak félig szült ember; vasvilla-szemeket vetett rám, ette a halálos méreg, maga pedig végül szalámit evett. Nem szóltunk egymáshoz egész délután. Én Würzburgtól Nürnbergig állok a kocsiban, míg nyomorult kétméteres társam ül, ül, ül, igaz, hogy két fonnyatag hölgy között, de csak ül; sodorja-pederi vörhenyes rókabajszát órák hosszant és nézi a cipője hegyét athéni Timon keserűségével. A mindentudó tudja, hol jár az esze. Egy pocakos úr hortyog, egy savanyú képű lány regényt olvas, két vénebb képű kisasszony egymás bosszantására hol felveszi, hol leveti tarka felsőköponyegét. Én állok megkövülten, mint egy modern Lóth. Odakint eső után szakadoz a felhő az augusztusi égen, csupa lihegő zöld élet az egész határ. A vonatunk lassú lélegzéssel gördült szabott pályáján, mint az élő közepszerűség; kéménye orrával kéjjel szippantgatja a hús levegőt. Bámulok az ablakon kifelé, el, messze, határtalanig. Nézek, nézek órák hosszant mozdulatlanul és nem tudom: miről gondolkozom.

XVIII.

Nürnberg remekbe csinált ónémet város. Belső magja öreges, regényes, kedves, mint egy Jókai-regény. A régi várfal boulevard-bástyái alatt úgy zörömbölök végig, mintha a tizenhatodik századnak volnék germán lovagja. Untalan azt várja az ember, hogy egyszer csak páncélba rázott lovascsapatra bukkan a szemközti sarkon. A házak magas tetejű kalapot viselnek, s olyan barátságosan hunyorgatnak az idegenre, mintha tegnapelőtt találkoztunk volna valahol. A boldog emberi fészkek lelke kimosolyog: virágos erkélyeken, virágos ablakokon. Egy kis szennyes folyó csavarog a házak alatt, némelyik agg épület keresztülveti rajta a lábát s úgy bámulja magát benne, mint egy pici Velence. A tereken szoborral díszes kutak buzogtatják a forrásvizet, legősbibb zenéjét zengetve az idős földnek. Ez a város maga is regénykeret, nem csoda, hogy éppen itt tűnt fel a titokzatos Hauser Gáspár,* akinek a rege szerint Napóleon volt az apja s magyar nemesasszony az anyja. Festőknek, költőknek édes bolondságot adó tanyája lehet ma is Nürn-

berg, hiába modern város, hiába készít évenként háromszázmillió ceruzát. Hajdanában játékbábok nagy magazinja volt, ma pedig gondolatok és értékek jelzővesszőjének világhírű szállítója. A köntös változik, de a belső ember ugyanaz.

A lutheránusok Szent Lőrinc-templomában, annak is ép a szentélyében, Aladár szentgalleni káromkodással zörgette-forgatta Nürnbergi Kalauz-ának a leveleit, mert a könyvbeli számok nem egyeznek a térképen levőkkel s így nem lelte meg a Dürer házát. Végre híres szimatunkkal könyv nélkül is ráakadtunk. Ott áll egy téren a metszőmester Krisztus-fejű szobra. Az apja még tán Ajtós nevű magyar volt, fia már a legnémetebb lelkű német. Furcsa, hogy mibe-lőlünk akkor lesz igazán valami, ha idegenbe szakadunk. Sokszor az a kegyetlenül pompás gondolat háborgat, hogy egész nemzetünknek bele kellene forradnia valamelyik kultúrnációba, micsoda nagyszerű erjedést vinnénk véghez! Magam is kezdek tűnődni jövőndő hazámon, Franciaország legyen-e, vagy Germánia? Amaz tán jobb, emez tán szebb. S majd csak eltemet a magyar humusz.

Dürer Albertet nem sokra becsülöm, tapogatózó kezdőnek látom, engemet csak a tökéletesség ejt rabul. Annál jobban szeretem Nürnberg másik csodáját, a derék Hans Sachsot. Nem hiába mérte meg és találta nehéznek a vas Goethe, nem hiába szerepelteti a hangok forradalmárja, Wagner Richárd, de csakugyan talpig ember. Hans Sachs csizmadia is volt, poéta is volt, mind a kettőért szobrot érdemel, mert talpalni a világot: fölér a lantpengetéssel; most már világot is talpalni, kobzot is zörgetni: több mint egy emberélet. Hans Sachs, derék csizmadia és dalmester, te két ember voltál, irigyellek. A szobra igazán jó kétembernyi szobor; tetemes combjaiból, hordós mellkasából, dombos fejéből egyaránt jut a bőrművesnek, a szóművesnek. Kedélyesen mosolyog az öreg a művészi kerekaszéken, mutatja tollát, amelyet rövidlító ember csizmadiaárnak éppúgy nézhet, mint költői stílusvesszőnek. A másik kezében csomó papírlevél, ezt is lehet kicserzett bőrcsomónak is látni. De hogy a derekára valósággal bőrkötő van kötve a mesternek, arra esküszöm; válláról pedig költői fodrozatú köpenyeg omlik alá. Ügyes ember volt a szobrásza: mind a két

voltát feltüntette, harmónia-bontás nélkül. Mutogatják a házát, a szobáját is; piszkos kis udvarra nyílik a mester-dalköltő csúnya rezidenciája. Ah, tehát itt kopogott a kapta és itt pengett-zöngött a gitár. Haj, haj, most csupa mosogatólé minden. Egy három-négy éves kis selyp gyerek a ciceronénk, elmondja hibátlanul bema-golt mondókáját: „Itt élt kérem Hans Sachs, a híres költő, ez volt a lakó, dolgozó, halottas szobája. A német nemzet kegyeletből szobrot emelt emlékezetének”. Mégis csak halhatatlan ez a mi mesterségünk, a királyokéval egyenlő. Kinek emelnek szobrot? Királyoknak és költőknek. Illő volna hát, hogy jobban megbecsül-jék egymást. Tíz pfenniget csúszttattam a kis csizmadiarajkó mar-kába, mert más nem hirdetheti ilyen édes büszkeséggel az öreg bőrkötős mester dicsőségét, csak egy céhbeli utódja.

Piros bajor menyecskék sütik a tormás virslit az ötszáz esztendőös Bratwurstglöcklein* alatt. Magyarok, édes magyarok, ez ám az ősiséghez ragaszkodás. Miért nem puhítjuk ma is a húst nyergünk alatt? Miért nem részegedünk kabola-tejtől? Örök Isten a mennyekben, hiszen ősi hagyományainkból csak egy ragadt hoz-zánk iker hatalommal: hátrafelé való előremenésünk. Támasszunk fel még hozzá kettőt-hármat, mindjárt dőbögőbb lesz mellet verő büszkeségünk. Olyan jó kedvem van így bolond pillanatokban, hogy majd sírva fakadok.

Megyünk vissza, kelet felé...

Münchent tűztük ki legközelebbi táborszállásunknak. Gyönyörű piros alkonyatba futott be vonatunk. Kékes ködfátyol-ruhában erdők rémlettek el mögöttünk; olyan volt a világ, mint egy álomra hajló fiatalasszony.

A vonaton véletlenül kezembe akadt egy müncheni lap, amely a nemrégiben történt Zeppelin-balesettel foglalkozva, érde-kes összehasonlítást vesz át egy párizsi reggeli lapból a La Patrie* és a Zeppelin léghajójának tönkremenéséről. Tulajdonképpen a francia újságíró nemzeti érzésének keserűen komoly kilobbanása az egész, de jellemzi a gyermekes, könnyű lelkű franciák felfogásával szem-ben az összetartó, komoly németiséget. A La Patrie-t egy téli vihar kiragadta a francia katonák kezéből, beverte a végtelen óceánra,

nyoma veszett. Párizsban, a boulevard-okon, egy ideig kritizálják az esetet s kereken elítélik a katonákat, a tiszteket. Azután pár nap múlva, egy Monte Carlo-beli gyilkosság eltemeti az egész nemzeti ügyet. Milyen másképpen viseli most magát a germánság! Mikor megtudják, hogy a Zeppelin új korszakot nyitó léghajója fölrobant: a lapok gyászkeretben jelennek meg, a zászlókat félárbróra bocsátják, mintha valami nagy halottja volna a nemzetnek; az asszonyok babonás sejtelemmel keresztet vetnek magokra, öreg katonák, akik látták a hajó elporladását, sírva fakadnak. Vilmos császár maga szép levéllel vigasztalja a megtört öreg Zeppelint s Németország huszonnégy óra alatt kétmillió márkát gyűjt új léghajóra. Párizsban kikacagták azt az egy szál embert, aki gyűjtésre gondolt a La Patrie eltűntekor. A párizsi lap most méltán dörzsölheti hazájának orra alá a németek páratlan összetartását.

Eszembe jutott a magyarság. Ezeresztendő átunk a pártoskodás, az egymást letaposás. Mindig vigyáztam, mikor gyúl lángra igazán a magyar ember; megtanultam, hogy a korteskedés-kor. Mennyi szent erőt elordít, elvergődik ilyenkor egy vére megbuktatására! Nahát, nemes magyarok, ez rettenetes. De még rettentőbb a mi összetartásunk; ez akkor születik meg, mikor valamelyik szerencsétlen emberünk erkölcsileg hanyatt vágódik. Micsoda kacagás, röhögés, sivítozás, kézdörzsölés, dobra verés veri arcul ilyenkor a magyar eget! A külföld rendesen botrányaink ordító Európa-járásakor vesz rólunk undorodással tudomást. Sír bennem a lélek, mert jobbat is láttam a hazámnál.

Münchenben elhagyott hagyományos szerencsénk. A művészetek városa minden bolondot befogadott, csak kettőnket kacagott ki a szabad ég alá. Művészeti kiállítás szökkentette föl az idegenözönlést annyira, hogy a lelkünkért sem kaptunk egy nyomorult szobát. Aladár varázsigéje: „Lássuk csak!” nem ért már semmit; huszonnégy hotelbe zörgettünk be két óra alatt s mindenünnen büszke mosolygással hökkentettek vissza: minden szoba el van foglalva. Ejnye, a kék Úristen Bajorországban, még most jártuk meg! Harminckilós kofferem majd leszakította karomat, belőle Verlaine, Baudelaire és Gregh hahotázott rám rímbe, kocogós-szaladós

sorokban: szenvedj kölyök, ha bohém akarsz lenni. Lélegzetem elállt az éhségtől és a céltalan loholástól, romlott szívem kétségbeesetten dörömbölt a bordáimon.

Ismétlődött, háromszorozva, a rettenetes párizsi belépő éjszakánk. De ott legalább révbe verődünk valahogy, itt sehogy. Éjfélkor müncheni portások biztatására átrándultunk a szomszédos kis Pasingba, hátha ott vetettek nekünk is ágyat. Óh, Pasing, Pasing, tebenned izzadt még csak rám az ing, az ing! Vagy kilenc szállót megint megtámadtunk, még pedig nem valami virágos kedvvel – hiába. Népünnepély van, Sommerfest van, kikacagtak. Elordítom magam a csendes augusztusi éjszakában: „Nem megyek tovább a seregek öreg Urának sem! Hát állat vagyok én?” Az izadtság szakadt rólam, mint egy nagy gyakorlatot marsoló katonáról. Aladár káromkodott és a csillagok állásából próbált titkos jeleket kibetűzni, melyek fedél alá vezessenek bennünket. Kétségbeesett refugium*-nak kinézett egy faluvégi Herberge-t,* ahol állami költségen éjjeli menedékhelyet tartanak fönny hajléktalanok számára. Majd leestem már a lábamról, ráfanyalodtam a keserűre, a piszkosra. Halálra szomjazott ember issza utoljára a pocsolylevet is. Bementünk.

Hajdanában magyar volt gazdánk átalott beereszteni a közös alvóba. „Nem embernek való az, uram”. Nem baj, most már nem is emberek vagyunk. Vonakodva nyitotta ki előttünk egy nagy ól ajtaját; rettenetes emberbűz csapott főbe már belépéskor. Arábiának minden illatszere sem tudja többet kimosni az emlékezetemből, az orromból ezt a halálos aromát. Hús- és állat-íz állt két sorban a fal mentén, tizenötnek már gazdája is volt. Aludtak rémletes szuszogással, fuldokló fel-felhortyanással. Valamennyien a Gorkij elzúllott hősei. Hús- és állat-íz pfennig bért kifizettünk, eloltottuk a gyertyát s lefeküdtünk. Nem bírtam elaludni, pedig két nap és két éjszaka súlya nyomott. Ki kellett nyitnom az ablakokat, mert majd megfulladtunk. A társaság fele a népünnepélyre való tekintettel holtrészeg volt; mint az állatok állatja, fetrengett a gyalázottságban. Hajnaltájban háborodottan ordítani kezd valamelyik, azt álmodta, hogy gyilkosok fojtogatják. Örökös csett-csatt szag-

gatta keserves félnyugalmamat, mert a szükség minden félórában kikorbácsolta őket. Fejemben zúgott a Vörösmarty paralitikus sora: „A vak csillag, ez a nyomorult föld, hadd forogjon keserű levében!”* Forgott. Virradatkor néhányan fölkeltek, megrázták az ágyamat, hogy keljek én is; gúnyolták „úri” voltomat, kacagták orrfintorgatásomat s elmentek. Nem állottam tovább a dicsőséget, felöltöztem. Aladár ájulásba merülten aludt; mikor fel akartam költöni, ködös állapotában majd pofon vágott. Össze voltunk törve, mint a falhoz vágott cserépedény. Soha mélyebb undorodással nem néztem az embert s a világot, mint ezen a hideg reggelen. Én, aki imádom és élem a Szépet, félholtan támolyogtam ki az ember-állatoknak ebből a sertésóljából. Az éjjeli menedékhely apró bent-lakosai még hetek múlva, Magyarországon is versenygyaloglásokat tartottak fejem ritkás erdejében.

A pasingi rémes éjszaka letarolta minden kedvemet. Égett alattam a föld, menekülni akartam valahová, akárhová. Cso-da, hogy megroncsolt alkotmányom bírta még a létet. Mondtam Aladárnak, menjünk tovább; nem jött a bolond, mert pénzt, vagy szerelmes levelet várt a müncheni postán. Jó, hát nem vagy gyermek, vigyázz magadra. Ott hagytam. Később keserves, nemi bajos német levélben átkozott meg hűtlenségemért. Őszi siránkozással siratózó ég alatt mentem Salzburgba még egyszer, az öreg Arany Szarvas fogadott roskatag karjaiba. Annyi vigasztalásom volt, hogy éppen az én utcámban, a fogadómtól nem messze áll a Mozart születési háza. A turista vendéglő folyosóján belém botlott egy ripacsos képű állat (osztrák volt a hülye); a Dirndel-jét* leste-várta s talán vetélkedő társának nézett, mert rám mordult. Én meg visszamorogtam. Körülbelül ökörnek címeztük egymást, vasvillaszemekkel háromszázados gyűlöletet hánytunk egymásra s a lehető legmélyebb undorral távoztunk más-más csillag felé. A hotelben különben nagyon leszállt a becsületem, mert nem kezdettem ki a szobalánnyal. Kedvem, hitem, pénzem, mindenem fogytán; gyűlölni kezdtem a közömbös világot és visszasírtam az én bolondos szép Párizsomat.

A kis Salzburg éppen a császárt ünnepelte.

Salzburgból Bécsig szakadó esőben vágattam kelet felé, haj! kelet felé. Hadd sirassanak az egek, hiszen van rá okom, lesz rá okom. Végtelen bánat fogott el, mikor a császárváros alatt rám szakadt az éj. Színes lámpások vigyorogtak itt is a vágni való sötétségben; az osztrák megint örül, bizonyosan a mi ríkatásunkra. Bérkocsiban keresztülnyargaltam a nagy, csendes városon és hazai gőzösre szálltam. Innen kezdve vége a jó világnak; a harmadik osztályon ke-repelő tót asszonyok, köpködő magyarok juttatják eszembe, hogy szülőföldem dübörög alattam. Egy pesti kereskedő vigéc könyöke szakadtáig magasztalta Bécsset és ócsárolta Budapestet; nem volt, aki ellent mondjon, azért megittasult maga-magától és álomba fecsegte társait. Aludtak körültem a gondtalan utasok, csak magam virrasztottam, meg a szomszédban egy szabadságolt katona, aki torkaszakadtából harsogtatta az éjszakába: „Fújjad szellő, fújjad, hazafelé fújjad...” Fújt bennünket a szél hazafelé. Kihasadt a reggel, mikor földet ért a lábam Budapesten. Egy kicsit szürkének, kisszerűnek, falusiasnak láttam körútját a nyugati nagy Ring-ek után. Se-baj, magyar ég borul rám, ha füstös, ha fakó. S milyen szépen beszél ez a villamoskalauz magyarul, pedig nem is az alföldön ringatták a bölcsőjét. Éhesen szaladtam a Duna-partra; hiába, ennek nincs párja még Stájerben sem. A Bazilika márványa és aranya, piros és fehér tónusa, királyi pompája, óriási kupolája felrázza elalélt lelkemet s egészen nekilelkese-dtem. Átcsapott belém Budapest fiatalsága, nagyot akarása, önmagába vetett bizalma és örültem, hogy vagyunk. Ha építeni nem is tudunk úgy, mint a nagy nemzetek: van művészetünk, van irodalmunk, s ez maga a minden. Itt él Herczeg Ferenc, itt nőtt meg Ady Endre, itt sorakozik a Jövő zászlója alá egy sa-játságos csapat, amelyiknek nagy névtelenségéből bukkannak majd elő a holnap zászlósai. Mire bánkódol hát, én szomorú lelkem? Hiszen a te álmodat is lesz, aki tovább álmodja.

Óh, nem fájna az én lelkem, csak ez a megostorozott test ne volna átllyuggatva fájdalmak nyilaitól. Arra vállalkoztam, hogy az eget viszem vállaimon s a magam nyomorúságának keresztje alatt

is leroskadok. Ha nem volna bennem valami öröklött vad elszánás, ezóta nem is állana testemnek sátora. De érzem magamban a fajzatom tragikumát: dacolva élni a halál pitvarában! És állok, állok, állok. A birokra hívott óriás Sors, ez az időtelen atlétája az örök Istennek, ropogtatja csontjaimat, olyanokat szorít a szívemen, hogy ájulásig szédülök; de belemarok vaskezébe s nincs ideje korláthoz vágni. Újra összecsapunk, mint az Ariosto bömbölő hősei;* nyár hevében, tél fagyában, éjszakák gyászában tart a nagy öklelődés. Mikor lesz vége – nem tudom. Majd ha mind a két vállam a földet éri. Addig öklöz, vág a Sors, hogy szakad rólam a vér és víz. De még állok. Még állok.

Pár napot töltöttem Pesten. Az utolsónak a reggelén, Se-regek Ura az égben, kivel ütközöm össze a kapum alatt? Morcos társammal, rettentő Bodor Aladárral és megtépett tollazatú Loránd úrral. Jöttek Münchenből az árvák. Szemrehányások vizében füröszttették meg fejemet, de azért örültünk egymásnak. Hallom, hogy Párizsból való kiszakadásunkat észre sem vették! Az autóbuszok csak olyan örülten dorombolnak, az utcai kofák csak úgy acsarkodnak, az Eiffel csak áll, a Szajna-parti könyves gazda csak ül; a Mauguin-ban csak öt krajcár két csésze feketekávé. Hát érdemes volt ezért elbúcsúzni tőle? Bizony, bizony, jobb lett volna ott maradnunk.

Fölszedtem sátorfámat, elváltam a fiúktól s mentem még egy kicsit kelet felé. Arany János olyan kedvemre való szomorkásan mondja: „Keletre, mint a berki szellő, mely a lombok közt rést talál, keletre mint az égi felhő, mely ott egy kedves sírra száll”.* Napkeletre vándoroltam én is. A gőzös most az egyszer jobb ügghöz méltó hamarsággal rohant velem keresztül a nagy pusztán; mégis olyan hosszás szomorúság szállta meg a lelkemet. Pusztá, pusztá, te vagy az üresség képe, a szegénység képe. Idézlek, haladás szelleme, örök ürességeket betöltő Erő! Növessz e zöldbarna tengersík földből fehérekővű városokat, komoly palotákat, buzogtass új magyar vért az ős csontokból. Mert minden kor az elődjeit eszi a fölszántott, bevetett humuszból. Akiknek testéből ami búzáink sarjadott, nyakvágó, keményhitű, toronydöntő magyarok

voltak; együk magunkba vérüket, s lekötött vak erejüknek adjunk szemeket, hogy ne nyakat vágjon, hanem gazdag rendet a Boldogság országában, ne rossz istent féljen, hanem igazságot hirdessen, ne idegen tornyokat döntsön, hanem magyarokat emeljen. Ha elveszünk, így hőiesen veszünk; ha pedig csodákat írt számunkra a Megfoghatatlan: tegyünk a csodák fejére koronát.

Mikor beléptem lapos Debrecenbe, halálos idegenség meredt rám. Mindig, mindig ezt érzem, valahányszor hosszabb idő múlva visszahanyatlok bele. A csendes nem létel gunnyaszt a csonka kis tornyon; olyan alacsony minden, hogy csak az eget látom. Valami szürke zaj, álmos hánykolódás kapaszkodik el a fülemig. Csak a Nagytemplom áll eleven-komolyan, mint kétfejű gárdistája a lelkek Urának. Az öreg kollégiumból mély zsisbongás morajlik ki; jól ismerem ezt a zajt: a nagy könyvtár tenger könyvének írótaóra siserehadázik elébem, megérették, hogy én jövök. „Üdvözlégy ezerfejű Cézár, egy halni nem akaró köszönt.”*

Benyitok Kar utcai kis házunkba. A szívem úgy ver, mint szerelmi találkozáson. Vajon ki ugrik legelőször elébem? Az udvaron senki. A szobában senki. Halálos, halálos csend mindenütt. Teremtő Isten, hát ez az én hazám? Az asztalomon finom ócska por; a könyveimet kezdi beszőni két fiatal pók. Egy pár hervadt koszorú a falon. Hiszen ez koporsó! Eleven halottak koporsója. Bezárom üveges ajtaját, leomlok a sötétben és siratók híján siratom, siratom szegény magamat.

AZ ÉLET ORMÁRÓL LENÉZTEM

Innen, az Élet ragyogó ormáról,
Ködbe veszett kis valami hazám.
Ércinges Kárpátja, barna Dunája
Páris zajából egy picike szám.

Hol vagy most, egekre csapkodó hajrá,
Magunkat imádó gőg szava, hol?
Egy örök tenger morajlik fölötted,
Zátónynak ver és az örvénybe tarol.

Jöttem, magyar puszták ködóriása,
Hódítani, birokra francia, veled,
S te gyermeki Dávid, esetlen voltomat
Büszkén magadhoz leöleled.

Ijesztő árnyamat szertezilálsz,
Parányivá törpítsz, én mesterem.
Ahogy te dalolsz most, táncomat én is
Abban az ütemben keringelem.

Rózsák vizével fürdeted orcám,
Tükörpalotában vezetsz körül,
Lelkem márványát csiszolod, fejtet,
A Gloire-od lobog szövétnekül.

Zenével költesz, dalokkal altatsz
Kilopod lelkemet egyszer, tudom.
Akkor a Tisza: csak egy magyar álom...
Akaratod lesz az akaratom.

Óh dübörögj hozzám, Kárpát zivatarja,
Puszták szellője: szólíts, dalolj,
Dobogj hazahívón, országom szíve,
Hadd találjak rád valamikor.

Te nagyszerű vég, magyar halálsors,
Korbácsold lelkemet, ragadd haza.
Mert ha én egyszer elvesztenélek
Szép kis országom: nem látsz soha.

– Páris. –

ELLENTMONDÁSOK EMBERE

Gyönyörű élet az én életem!
Bolygó hollandi átkos vizeken:
Az vagyok én, az vagyok én.

Íránytűm eltört, szétszakadt vitorlám;
Mint beteg ember: nyög hátul a kormány.
Hab habra vág, hab habra hány.

Megyek, mint a kilőtt golyó bolondúl.
Ahol elfutok: halálharang kondúl.
Siratnak ott, temetnek ott.

Az én tragédiám: hogy mássá lettem,
Kelélett lennem, mint amivé születtem.
Óh siralom, óh siralom.

Kettő nem volt hozzám hasonló, egy sem.
S én háborodva csak párom kerestem.
Nem volt sehol, nincs is sehol.

Ha a magános gyásznak neve nincsen,
Legyen: Én. Rám mindenki úgy tekintsen,
Hogy az vagyok, én az vagyok.

Ha a komor vad elszánás nevetlen,
Legyen: Én. Engem minden úgy nevezzen,
Mert az vagyok, én az vagyok.

Apám vaspáncél lelket hagyott én rám,
Anyám viaszlágy szívét hagyott én rám,
Ez csak a jaj, a hármasszaj.

Én a vaspáncéllal magam sebeztem,
A lány viaszt paizsúl rám öveztem,
S ezt vágta kés, ezt törte kő.

Azért kacagok én, mikor sírnom kell,
Azért sírok kacagás könnyeivel,
Tűz-jég vagyok, jég-tűz vagyok.

Tűz a jeget örökösen fogyasztja,
Jég a tüzet örökösen lohasztja,
S mindkettő sír, mindkettő vész.

Az örök ellentmondás emberének
Sorsáról azért ily furcsa az ének.
Ámen reá. Ámen reá.

– Debrecen. –

5. oldal: Heinrich Heine: *Utazás a Harzban*. Fordította Oláh Gábor. Budapest, 1907. „Erdélyi utam járása közben kedvet kapok a Heine „Harzreise”-jának lefordítására; le is fordítom, de rosszul, mert szótárt nem akartam használni, s egy csomó célzását félreértettem.” – írja erről Naplójában. Oláh Gábor, *Naplók*, szerkesztette Lakner Lajos, Debrecen, 2002, 51.
6. oldal / 1: Titán Laci, a 19. század végének meg nem értett zsenije, a *Borsszem Jankó* figurája.
6. oldal / 2: Dedek Crescens Lajos, prépost-kanonok, történetíró, egyháztörténész.
6. oldal / 3: A *Bokréta* 1902-ben alakult költői társulás, melynek tagjai: Oláh Gábor, Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre és Madai Gyula. 1908-ig három, majd 1928-ban még egy közös verses-kötetük jelent meg.
6. oldal / 4: Albecker Antal kisvendéglője a tabáni Kereszt téren jó boráról és halételeiről volt nevezetes. Tulajdonosa nem sváb, hanem arab származású volt.
7. oldal / 1: Henrik Ibsen *Solness építőmester* című színdarabja.
7. oldal / 2: Reviczky Gyula *Magamról* című versének befejező sora.
9. oldal: Sándor Ferkó ságórom, / Adja ide a borom, / Harc után, ha szomjazom, / Az áldomást megiszom. (*Vörösbársony süvegem*, kuruc dal)
11. oldal: Oláh Gábor ekkor a Református Kollégium könyvtárosaként dolgozott.
12. oldal: „A legerősebb ember az, aki egyedül áll...” (Ibsen: *A nép ellensége*, ford. Hajdu Henrik)
14. oldal / 1: fejfedő, kucsma
14. oldal / 2: „CYRANO (szaval és nekifeszülve áll a golyók záporában): Ezek a gascogne-i legények. S Castel-Jaloux a kapitány, Gémlábú sasok, csodalegények.” (Edmond Rostand: *Cyrano de Bergerac*, ford. Ábrányi Emil)
14. oldal / 3: Ludwig Wahrmund innsbrucki egyházjogtanár, aki 1908-ban kiadott röpiratában a tudomány szabadságát védelmezte a katolikus világfelfogással szemben, ezért az ügyészség állásából felfüggesztette.
15. oldal / 1: gömbmértan
15. oldal / 2: síkmértan
17. oldal: Petőfi Sándor: *Mért nem születtem ezer év előtt?*
19. oldal / 1: „Én nem tudom, mi lett ma engem, Hogy olyan bús vagyok. Egy régi rege a fejemben Mindig ott kavarog.” (Heinrich Heine: *Loreley*, ford. Nadányi Zoltán)
19. oldal / 2: ujjongó örömkialtás Dionüosz szén isten ünnepén
20. oldal / 1: A csók ott (magyar földön) negyedóráig tart, tüzes és örült, mint a Rajna, tüzzel, vággyal és erővel teli. (Ford. LL)

20. oldal / 2: Ó, a szívem oly gyorsan vágat,
Mint a Rajna-vízesés Schaffhausennél.
Sokszor sírok könnyeket,
és vérem forrni kezd.
Ó, Klárka, kedves Klárka,
Hozzád száll a vágy, a sóhaj,
Álmodok ősi tündérmeséket,
És csókollak – tizenháromszor. (Ford. LL)
20. oldal / 3: rétes
21. oldal / 1: A tisztaság a mai napig Zürich és Svájc állandó jelzője.
21. oldal / 2: Krisztus katonája
21. oldal / 3: A kappeli síkon zajlott Ulrich Zwingli vezetésével a két svájci vallásháború (1529, 1531), amely a katolikusok győzelmével és Zwingli halálával végződött, ezzel megállítva a reformáció további terjedését az országban.
21. oldal / 4: Zwingli halála előtti utolsó szavai.
21. oldal / 5: „Menj, menj, hová a történet viszen!” – Bánk Bán szavai Melindához Katona József drámájának III. felvonásában.
22. oldal / 1: az utasok tájékoztatására szolgáló tábla
22. oldal / 2: forralt tej
23. oldal / 1: Talán szerencsétlen, nem csinos arcú. Vő. Sok pénzeket ért már: sok szerencsétlenség érte már.
23. oldal / 2: Lámpavasra az arisztokratákkal!
24. oldal / 1: nevet
24. oldal / 2: körgalléros, bő szabású férfikabát
25. oldal: Eugène Sue (1804–1857) francia regényíró, fő műve az 1843-ban tíz kötetben megjelent *Párizs titkai* című regényfolyam.
26. oldal / 1: „Megállok lihegve: Páris, Páris, / Ember-sűrűs, gigászi vadon. / Pandur-hada a szájás Dunának / Vághat utánam: / Vár a Szajna s elrejt a Bakony”. (Ady Endre: *Páris, az én Bakonyom*)
26. oldal / 2: Oláh Gábor 1908-ban megjelent költői elbeszélése.
27. oldal / 1: haláltánc
27. oldal / 2: utcagyerek
28. oldal / 1: Shylock, a zsidó uzsorás. (Shakespeare: *Velencei kalmár*)

28. oldal / 2: „Dögvész szakadjon szélhűdött pofádra!” (Shakespeare: *Lear király*. II. felvonás, 2. szín. – Vörösmarty Mihály fordítása)
28. oldal / 3: Georges Du Maurier *Trilby* című regényének Paul M. Potter által dramatizált változatát nagy sikerrel játszották szerte Európában; e darabból adott a Vigszínház először százas szériát, 1897-től. A címszereplő, a hipnotizált énekesnő a regényben és a színpadon is kétsoros gombolású, combig érő, két oldalra felgombolt aljú, kék katonakabátot viselt. (E regény által terjedt el a férfigeletben a puhakalap is, melyet sokáig Trilby-kalapnak neveztek.)
28. oldal / 4: nagyszerű
30. oldal / 1: Megmérettél és könnyűnek találtattál.
30. oldal / 2: Orbók Loránd (1884–1924) drámaíró. Tanulmányait a Sorbonne-on végezte, az első világháború kitörése is Párizsban érte, de sikerült Spanyolországba menekülnie, ahol élete végéig élt. Az egész spanyol nyelvterületen népszerű drámaíró volt, Lorenzo Azertis néven. – Oláh nem említi, hogy párizsi útikalauzukat Bodor Aladárnak köszönhették, aki Orbók legjobb barátja volt.
30. oldal / 3: Mezei Kornél jogász.
31. oldal: Edmond Rostand *Cyrano de Bergerac* című színdarabjának egyik szereplője, a „színészek, költők pástétomsütője”.
32. oldal / 1: Léon Michel Gambetta (1833–1882) francia újságíró, politikus, államférfi.
32. oldal / 2: «Rien ne nous rend si grands qu'un grande douleur.» (Musset: *Allégorie du Pélican / A pelikán allegóriája*)
33. oldal / 1: gáláns ünnep, itt az élet, „gáláns” oldalait bemutató zsánerképek jelentésben
33. oldal / 2: Wangel Hilda, Henrik Ibsen *Solness építőmester* című színdarabjában Solness szerelme.
36. oldal: „Máriától Veronikáig / Ívelnek el a férfi-karok: / Veronikám, asszonyom, Lédám, / Én most álmodni akarok.” (Ady Endre: *Máriától Veronikáig*)
37. oldal / 1: Szamota István (1867–1895): nyelvész, történész.
37. oldal / 2: Péterfy Jenő (1850–1899) tanár, irodalomtörténész, esztéta; Oláh tanára az egyetemen.
38. oldal / 1: Idézet a *Halotti beszéd* című magyar nyelvemlékből.
38. oldal / 2: Ez a bekezdés szó szerint szerepel Oláh 1907-ben írott Naplójában. Lásd Oláh Gábor: *Naplók*, Szerkesztette: Lakner Lajos, Debrecen, 2002, 83.
38. oldal / 3: Kemény Zsigmond *Zord idő* című regényének hőse.
39. oldal / 1: Azok az emberek, akiknek életformájukat és életmódjukat a vízhez való kötöttség határozta meg.

39. oldal / 2: aprópénz
40. oldal: Vö. Oláh Gábor, *Naplók*, szerkesztette Lakner Lajos, Debrecen, 2002, 126.
42. oldal: császár
43. oldal: Mounet-Sully nem tudja anélkül játszani Oidipusz királyt, hogy ne halmozná el dicséretekkel, annyira zseniális.
44. oldal: *A gyáva állatok csordában járnak. Az oroszlán egyedül jár a sivatagban. A költő is mindig így járjon.* Alfred Victor Vigny aforizmája.
45. oldal / 1: „No lám, a Mab királyné volt veled. // Piciny fogatján, alvó emberek / Orrán keresztül hajtata e királyné” (Shakespeare: *Rómeó és Júlia*, I. felvonás, ford. Arany János)
45. oldal / 2: Somogyi Sándor (1881–1960) szobrász, 1907–1916 között Debrecenben dolgozott, számos köztéri, épület- és sírszobrot készített a városban.
46. oldal: *Mikor hív a sár s mint a puskafojtást, / Úgy rágom össze fogammal a szitkom / Mikor örjögök és dühöngök folyvást, / Akkor jelensz meg én sugaras Titkom...* (Jehan Rictus: *Ő*, ford. Ady Endre)
47. oldal / 1: könnyű erkölcsű szegény lány, aki jómódú férjre vadászik
47. oldal / 2: Thaisz Arthur debreceni papírkereskedő.
48. oldal / 1: shocking: botrányos, felháborító
48. oldal / 2: Kaiser, császárkabát vagy ferencjóska: általában sötét színű, hosszú, térd alá érő, elegáns férfi zakó
49. oldal / 1: csel, zsvány-fogás
49. oldal / 2: Titkos ópiumbarlangokat rejtő egykori párizsi hotel, amelyet művészek is gyakran látogattak. A magyar irodalomba Ady Endre emelte be a bor tudatmódosító hatása alatt létrejövő műalkotás példázataként, *A magyar Pimodán* című írásában, 1908-ban.
51. oldal: Charles Dickens *Nehéz idők* című regényének hőse.
52. oldal: Philippe Pot burgundi udvarmester XV. századi síremléke, amely a temetési menetet jeleníti meg életnagyságú alakokkal.
54. oldal: „*S Phidias amit farag, / Berovátkolt kódarab.*” (Kölcsey Ferenc: *Vanitatum vanitas*)
58. oldal / 1: Sarah Bernhardt (1844–1923) francia színésznő, kora leghíresebb tragikája.
58. oldal / 2: Fridtjof Nansen: *Éjben és jégben.* (Budapest, 1898., ford. Brózik Károly)
59. oldal / 1: barbár, keleti

59. oldal / 2: Egy magyar a Verlaine versebeli „affreux bouquins”-t (roppant ócska könyvek) „borzas kecskék”-nek fordította. Testvérem az értelem hóhérolásában. [Oláh Gábor saját jegyzete].
61. oldal / 1: Georges Clemenceau kormányának elmaradt reformjai miatt éppen Oláhék párizsi tartózkodása alatt, Franciaországban folytonos munkáslázongások folytak. 1908 júliusában a Villeneuve-Saint-Georges közelében fekvő vignaux-i homokbánya munkásainak sztrájkját a csendőrség a gyűlésezőkre nyitott sortűzzel vélte megoldani, két embert megölve. A temetésen a katonák ismét megtámadták a tömeget, amellyel négy ember halálát és száznál több sebesülést okoztak.
61. oldal / 2: Le a köztársasággal! Halál Fallières-re! Clément Armand Fallières francia politikus, a francia köztársaság elnöke 1906–1913 között.
63. oldal / 1: Ultima Thule mitikus sziget az ismert világ legészakibb pontján.
63. oldal / 2: Séraphin Flambeau Edmond Rostand *A sasfők* című színdarabjának szereplője, kiszolgált katona.
64. oldal: Bocsnát Grande Armée úr [Nagy Hadsereg], elfelejtettem, merre van a kijárat.
65. oldal / 1: sétabot
65. oldal / 2: halottasház
68. oldal / 1: nyomorult adófizető nép; átvitt értelemben csőcselék, tömeg
68. oldal / 2: függetlenségi politikus
69. oldal: Az álmok igazak, míg tartanak, / s vajon nem álomban élünk-e mind? (Alfred, Lord Tennyson: *A magasabb panteizmus*)
70. oldal / 1: Albert Bartholomé (1848–1928) szobrász 1899-ben felállított, *Monument aux morts* című emlékműve minden halott és halandó tiszteletére a temető központi terében.
70. oldal / 2: „Bizony, egy ember sem kerülheti el ez vermet, bizony, mind ahhoz járó vagyunk.” (Halotti beszéd és könyörgés, 1192–1195.)
73. oldal: „Mindegy! Ami környez, Isten / Szabad ege, itt vagy ott: / mint halotti mécs, fölöttem / lengenek a csillagok.” – (Heinrich Heine: *Hol?* – Szabó Lőrinc fordítása) Heine sírfelirata Párizsban a montmartre-i temetőben. „Immerhin! Mich wird umgeben Gotteshimmel, dort wie hier, / Und als Totenlampen schwebwn / Nachts die Sterne über mir.” (Heinrich Heine: *Wo?*)
74. oldal / 1: francia népi bábjáték egyik figurája
74. oldal / 2: félvilági úr (Vö. Oláh Gábor: *Szárnyas ember*. Bp., 1930., 155.)
74. oldal / 3: Halál a zsarukra!
74. oldal / 4: pásztori szerelmi dal

75. oldal: Gyerünk a Rabelais-ba!
76. oldal: nagyúr
78. oldal / 1: Uram! Ön az égvilágon semmit sem vett észre. Képtelen viszonzni a gyöngéd érzéseket?
Várom válaszat holnap. Viszontlátásra!
78. oldal / 2: Asszonyom, eszem a szívét. . .
78. oldal / 3: *Az állatok világa*
79. oldal : *A dzsungel könyve*
80. oldal: kölni víz
82. oldal: személyvonat és gyorsvonat
84. oldal: *Die Wacht am Rhein*: a napóleoni háborúk alatt keletkezett német hazafias dal a Rajna megvédelmezéséről.
86. oldal: Kaspar Hauser titokzatos talált gyermek a 19. századi Németországban, aki az eddig feltárt adatok szerint a badeni nagyhercegi házból való volt.
88. oldal / 1: a XIV. század óta működő kolbászsütőde
88. oldal / 2: Talán 'erjesztett tej' értelemben használja.
88. oldal / 3: A korai, kormányozható léghajók egyik típusa, amely azonban, a merev vázas Zeppelinnel szemben, még csak fél-merev volt, ezért sérülékenyebb.
90. oldal / 1: menedékhely, végső segély
90. oldal / 2: fogadó
91. oldal / 1: „A vak csillag, ez a nyomorult föld / Hadd forrjon keserű levében, / S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől / Tisztuljon meg a vihar hevében.” (Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*)
91. oldal / 2: fiatal lány
93. oldal / 1: Utalás Lodovico Ariosto *Orlando Furioso* (Őrjöngő Lóránt) című, XVI. századi eposzára.
93. oldal / 2: „Keletre, mint a berki szellő, / Mely a lombok közt rést talál... / Keletre, mint az égi felhő, / Mely ott egy kedves sírra száll.” (Arany János: *Ének a pesti ligetről*)
94. oldal: Az *Üdvözlégy, császár, a halálba menők köszöntenek!* (Ave, Caesar, morituri te salutant!) latin mondás parafrázisa, amelyet a gladiátorok mondtak Claudius császárnak, viadal előtt.

„... fut és teret iszik, fényt és égi parázst...” (Baudelaire: Az utazás)

A NAGY UTAZÁS

1908. július 8-án három fiatalember indult el Párizsba. Bodor Aladár költő-újságíró Erdélyből, Baja Mihály református lelkész Losoncra és Oláh Gábor költő Debrecenből. Közülük a legizgatottabb minden bizonnyal Oláh volt, hiszen már régóta készült a francia fővárosba. Két társa nem sokkal az utazás előtt döntötte el, hogy csatlakoznak hozzá, ő azonban már hónapokkal korábban nagy várakozással tekintett az út elé. „Párizstól valami különöset várok...” – írta egyik költőtársának. Lelkesedése részben belesimult abba a Párizs-mániába, ami az akkori magyar irodalmi-művészeti életet jellemezte. Mindenki Párizsba akart menni tanulni és tapasztalni, és szinte mindenki olyan átalakulást várt tőle, mint amit Ady Endre költészetében lehetett tapasztalni. „Párizs ma új Athénje a modern művészetnek és kohója minden forradalomnak. Sehol annyi nagyot merő homlok nem taszítja a levegőt, mint itt; sehol olyan szaporán nem születnek a gondolatok, mint itt; sehol olyan ösztönszerűen meg nem érzik az Újat, mint itt” – lelkesedett Oláh is útinaplójában. S közben arra az általánosabb és gyakran fölmerülő kérdésre is kereszte a választ, hogy „mi sodor bennünket, magyarokat, örökké Nyugat felé? Micsoda titkos áramlat visz bennünket is, három szürke porszemet, a szentgalleni magyarok útján?”. Válasza visszhangozza a korban általánosnak mondható, többek között Schöpflin Aladár által is megfogalmazott magyarázatot. Schöpflin a Nyugat egy ez évi számában megjelent *A város* című esszéjének tételmondata,

hogy „A ma uralkodó magyar generációt még nem idomította eléggé magához a városi élet. (...) Beilleszkedik a városi élet formájába, félig-meddig szellemébe is, de csak kényszerűségből”. Oláh is hasonlóan vélekedett útinaplójában: „Nekem úgy rémlik, a Pusztának, meg a Városnak mindhalálig való viaskodása ez. A puszta megindul, mert feldélbábollik előtte a Város, a titokzatos, a tüneményes, a márvány; csalja, csalogatja, mint a világszép asszony a szegény pásztorfiút. Mindig előtte lebeg, de sohasem ölelheti át; s ebben a kárhozatos üdvösségben elszárad a délibábkergető. Hiszen nekünk, magyaroknak, igazi nagy városunk nincs is, talán nem is lesz...”. Ugyanakkor valami más, valami elementárisabb is hajtotta: megtapasztalni az életet. A legfőbb mozgatója az élet utáni vágya volt: „...parlagon hagyott lelkem úgy sóvárogta az Életet, mint a zsoltárbeli szarvas a szép híves patakot”. A református zsoltár-allúzióból vágya elementáris erejére és várakozása nem földi mércével mérhető mértékére következtethetünk. Ahogyan a hívő a zsoltárban Istentől elhagyatottnak érzi magát, s vágyik a megnyugvásra, akár a hálál árán is, ugyanúgy Oláh is arra vágyott, hogy Párizs, a földi örömek, a művészetek és esztétikai élvezetek városa fiává fogadja. Ennek megértéséhez röviden meg kell ismerkednünk Oláh eddigi életútjával és életmódjával.

OláhGábor1881-benegyszegény,debrecenicsaládbanszületett. Édesanyjának kisgyermek korától kezdve nehéz fizikai munkát kellett végeznie, apja pedig árva cselédlegényből lett bérkocsissá. Mind a kettőjüknek korán ott kellett hagyniuk az iskolát, így nem lehet csodálkozni azon, hogy apja nem értette meg, miért szeretne a fia tanulni, miért imádja az olvasást és vonzódik a művészetekhez, irodalomhoz. Ezért aztán apja akarata ellenére, de édesanyja támogatásával végezte tanulmányait. A református gimnázium után a pesti bölcsészkarra iratkozott be, s lett belőle 1904-ben magyarlatin szakos tanár. Hazajött Debrecenbe, könyvtáros lett, majd középiskolai tanár, és bekapcsolódott a helyi irodalmi életbe, melyet a konzervatív szemléletű, az irodalmat a nemzeti öntudat erősítésére és szórakoztatásra használó Csokonai Kör irányított. A kör tagjai számára Arany János és Petőfi Sándor költészete volt az örök minta,

a kortársak közül pedig leginkább Szabolcska Mihályt és Herczeg Ferencet becsülték. Idegen volt viszont számukra Ady Endre és a nyugatosok költészete, akiknek költeményeiben a nemzetről való gondolkodás kritikai módozatai is megjelentek, s nyíltan beszéltek az erotikáról, valamint számukra az egyén nemcsak egy közösség tagjaként létezett, hanem külön világot alkotó személyiség volt. Oláh tisztában volt saját tehetségével, s azzal is, hogy a körben nincs tehetségesebb költő nála, épp ezért le is nézte társait, továbbá úgy gondolta, hogy az ember nemcsak a nemzeti vagy a helyi közösség tagja, hanem test is, vágyakkal és szenvedésekkel. Azonban mindennél jobban foglalkoztatta a hírnév, s a tömeg fölé emelkedő, de a tömeg által csodált nagy egyéniség megteremtésének a lehetősége. A Párizsba vezető hosszú és unalmas úton is erről álmodott: „Színpad és dicsőség, színpad és hatalom – mindig csak ez incseleg a lelkemmel”. Mindez érthetővé teszi, hogy a nyugatoshoz, a szecesszióhoz és a szimbolizmushoz vonzódása ellenére is szívesen vállalt szerepet a konzervatív irodalom oldalán is, ha úgy látta, így érheti el célját, emelkedhet ki. Még arra is hajlandó volt, hogy részt vegyen az Ady elleni hajszában, akit pedig irigylve csodált, s aki azt a személyt testesítette meg számára, aki Párizsban találta meg saját hangját és útját. Tudta, a hírnévnek és a sikernek ára van, ez pedig szerinte az, hogy mondjon le a mindennapi örömről, mondjon le a baráti társaságról és a szerelemről, s csak az irodalomnak, az írásnak szentelje életét. Oláh napjai így munkával és szakadatlan írással teltek: lelkiismeretesen dolgozott az iskolában, majd munka után csak írt és írt. A sikert és a boldogságot maga az írás jelentette a számára, pontosabban, hogy a művekben megteremtett világnak ő a hőse. Voltak pillanatok azonban, amikor újra és újra ráébredt arra, hogy valójában nem élt, hanem csak elszenvedte, amit ráért a sors, s talán ennek kompenzálásaként álmaiban, regényeiben és verseiben megteremtett alakként élte meg a földi örömeket, a szerelmet, a kalandokat és a kellemes társasági életet. Egy fiktív, képzeletbeli világ lakója volt tehát. Párizsi útinaplójában is olvashatjuk több elkeseredett kifakadását. Egy helyütt a meg nem élt szerelmet siratja: „Huszonnyolc esztendő

éltem és nem csókoltam soha szerelemből és nem csókolt senki szerelemből”. Másutt szakadatlan szenvedésnek látja életét: „Azt mondják némely bolondok, hogy nem éltem eleget. Hm. Negyedik gimnazista koromig kocsisa voltam az apámnak, hajnali négy órától hétig savanyú bort nyeltem, sírtam és Cézárt magoltam. Azután nem akartak taníttatni, szobafestő inas lettem, mázoltam a Bikát és szenvedtem tömérdék megaláztatást. Álltam kis öcsém koporsójánál és vigadtam sírva bátyám, nénéim lakodalmán. Voltam színházi statiszta és irodalmi elnök egyszerre; packáztak velem díszlettologatók és szavaltam méltóságos uraknak a saját versemet. Éltem és éheztem tanításból, beteggé gyalogoltam magamat havi tíz pengőért Kispestről Pestig, meg vissza, naponként. Három telt fűtetlen szobában dideregtem át, csontjaim szerencsésen meg is adták az árát. Vittek mentőkocsin félhalottan, kórházban néztem farkasszemem a halállal. Láttam rettenetes apámat sírva, a földön henteregni; édes anyámat véres fővel; ragadtam széket az apámra, hogy agyonütöm. Szegény gyermekkoromban a szívem majd megszakadt családi tragédiánk átvergődésében. Félig megvakultam, szívbeteggé lettem; pár év óta hordom magamban a halált; megöregedtem, hajam kihullott, ráncos az arcom, kiábrándultam istenből, emberből; nem maradt senkim más, csak összetört keserű Magam, akiben bízom szívem szakadtáig. És én nem éltem eleget? Én? A keserves istenfáját...” Mindezek érthetővé teszik, miért lett Oláh Gábor számára Párizs, a messzi, idegen város az élet szimbóluma. Azt remélte, hogy ott majd megtanulja élvezni az életet, vagy legalább képessé válik arra, hogy közel engedje magához az életet. Remélte azt is, hogy a művészeti alkotások és a mindennapi terek művészi megformáltsága révén több esztétikai élvezetben lesz része, s hogy a tapasztalatok hatására bekövetkezhetsz egy nagy fordulat, az utazás megváltoztatja személyiségét, költészetét, az életét.

Oláh tehát nem turistaútra indult, nem könnyed szórakozásra és látványosságokra vágyott. Az ő útja leginkább a Grand Tour-okhoz hasonlítható, amire nevelési-oktatási célból küldték el a szülők a felnőttkor küszöbét elérő gyermeküket. Vannak, akik a felnőttkorba való átmenet rítusaként értelmezik ezeket az uta-

zásokat. Oláh is így tett, amikor útinaplója vége felé így összegezte az út tanulságát: „Ez az egy hónap hatalmasabb iskola volt nekem, mint minden eddigi”. No de miben reménykedett, hogy megtaníttja a párizsi élet? Abban, hogy képes lesz szakítani régi énjével. Egyrészt ott majd rátalál a saját költői útjára, s műveit a modern művészetek iránt lelkesedő műélvezők is számon tartják, érdekesnek találják és dicsérik majd: „Sokáig bódorogtam a tisztes Múlt letarolt mezején, míg utamra találtam. Most már rajta vagyok, célnak megyek. Óh, milyen nehéz, nehéz volt elvetni a régi cafrangokat, a megszokott nyelv-forgást, az öntudatlanná vált izommoccanásokat. De fölégettem mögöttem a hidat: vagy leszek valaki, vagy elveszek. Szavam magyar, képzeletem több mint magyar, enyém a jövő. Szeretem a szép életet, gyűlölöm a rothadást”. Másrészt szakítani tud addigi habitusával: nem lesz többet gyáva, mer élni, mer csókolni, véget vet az elzárkózó, remete életnek, élvezni tudja a mindennapokat, s nem az elérhetetlenre, a beteljesíthetetlenre vágyik majd, hogy ne vegyen majd újra és újra erőt rajta a kétségbeesés: „Megmenteni a Szépet munkába fáradt magamnak, hogy felpáncélozzon a kétségbeesés ellen: ez az én poétai feladatam. Kizengem a magyar nyelv erejét és báját, felhasználom minden formáját, új összetételekkel gazdagítom: megfestem a magam lelki képét – és jó éjszakát. Új utakat nem jelölök az Emberiségnek, mert új utak nincsenek; ha kiköltöznénk a Földről, akkor lennének. Nagyságomban hiszek; helyemet az újak közt jól tudom, mert régen kijelölte egy nagy Ismeretlen. Megpróbáltam a legridegebb becsületességgel élni, nincs hasznom belőle, de sikerült. Egyéniségem alá görbítettem minden értem valót, azért önzésem tán a legnagyobb erőm. Soha nem engedtem másnak, csak magamnak, meg a Természetnek. De ez nem emberek hibája, hanem istenek erénye”. Párizs lett számára saját világával szemben a nyitottság varázshelye, ami őt is megnyitja a világra.

A romantika óta közhely, hogy az utazás az önmegismerés eszköze. Oláhnak mindig is hajlama volt az önelemzésre. Jól igazolja ezt, hogy szinte egész életén át vezette naplóját, rögzítette és vizsgálta a világban történeteket és saját cselekedeteit. A párizsi út

során azonban mintha még inkább felerősödött volna az önreflexióra való hajlama. Mintha a korábbinál is bátrabban nézne szembe szülővárosa mentális és kulturális adottságaival, ami Párizs és Debrecen, a vidék és a város, a haza és a külföld, kelet és nyugat, a hazai és a párizsi életforma kíméletlen összehasonlításában öltött testet. Ugyanakkor úgy tűnik, mintha meg is rettent volna attól, hogy az itt szerzett tapasztalatok és belátások alapján megváltoztassa életét: „Párizs, te roppant Vörös Malom! Világhatárig morajló zúgásodat meghallottam én is remete házamban, felkötöttem sarumat, felőveztem vágyódásaim szárnyát és eljöttem hozzád. Boszorkányos gyorsasággal forgó köveid megszedítenek, rohanó gépszíjaid elsodrassal fenyegetnek; a vaskezű nagy Molnár kutató szemével belém lát és kinyújtja rám polip-ujjait, hogy belevágjon a Világ malomának garatjába. Egyéniségem ijedten röpköd körültem, mint egy halálra rémült madár...”. Az útleírás e pontján még nem tudhatja az olvasó, hogyan cselekszik majd a megriadt egyéniség, hogy képes lesz-e élete megváltoztatásra, amiért Párizsba jött. Az azonban látható, hogy Oláh számára tétje volt az útnak: képes-e megváltoztatni életét, vagy marad minden a régiiben. S persze kérdéses volt az is, hogy elég lesz-e egy hónap ahhoz, hogy nevelődjön, „csiszolódjon”. Megérkezésük másnapján bizakodva nézett az elkövetkező napok és hetek elé: „Másnap már, álmos, fáradt fővel, szürkén látó szemmel megkezdődött a csiszolás. Nagy, bárdolatlan vaskövek lökődtek a Világ műhelyébe, formátlanságukból ki kell alakítani őket, durva szögleteiknek eleven vonalat kell adni, kristályosodniuk kell, hogy az élet fénye sugártörésekkel ragyogásba hozza őket. Hátha még kapósak is lesznek valaha?” Ha pszichoanalitikus lennék, fölfigyelnék rá, hogy kérdőjel helyett felkiáltójelet kellett volna írnia.

A Bastille lerombolásának ünnepén érkeztek meg Párizsba, s mivel nem a jelzett órában futott be vonatuk, egyik barátjuk sem várta őket az állomáson, ezért gyalog kellett elindulniuk és szállást keresniük. Ekképp történt, hogy Oláh azzal a várossal találkozott legelőször, amit olvasmányai alapján elképzelt: az önfeledt, az életet élvező, a gondoknak fittyet hányó Párizssal: „Itt édes

a győzelem, édes a megadás. Lobogók, színes lampionok hímezik az éjszaka sötét bársonyát; vakító ragyogással forognak az örülésig muzsikáló forgókomédiák; lovakon, disznókon, elefántokon, szörnyeken lovagol a Quartier Latin pajkos diáksága és lenge-ruhájú éjjeli pillangója. Csupa gyermekes bolondság az éj és az élet, mint ha nem volna holnap és nyomorúság. A világ királynője, Párizs, vigad". Fáradt volt, nem tudta, hol tudnak olcsón megszállni, de a boldog, ünneplő utca látványa magával ragadta, s alapvetően határozta meg, milyennek látta és festette meg útirajzában Párizst. Voltak ugyan pillanatok, amikor szemlélődővé vagy melankolikussá vált, de egyébként elragadta a kószálás, a város járásának kényszere. Baudelaire *A tömeg* című prózaversében írta le plasztikusan e magatartást, amikor a város utcáin sétálót magával ragadja a tömeg, szinte egygyé olvadnak, és „sajátos mámort szív ebből az egyetemes közösségből". Oláht is megrészegette e mámor. Bejárta a Montmartre-ot, a Champs Élysées-t, a Clichy boulevard-ot, az Étoile és a Concorde tereket. Megnézte a Moulin Rouge revüjét. Több napon át látogatója volt a Louvre-nak és a Luxembourg Múzeumnak. Megnézte a Comédie Française-ban Corneille *Horace* és Molière *Botcsinálta doktor* című műveinek az előadását, ami megváltoztatta véleményét Corneille-ről: „míg magyarul olvastam, kiszáradt vén akadémikus volt a szememben; s itt Párizsban csupa vihar, lobogó szenvedély az egész darabja". Fáradhatatlanul járta a Luxembourg- és a Tuileriák kertjét, a Palais Royalt, felment az Eiffel-toronyba, megnézte a Pantheont, a híres köztéri szobrokat, átkelt a Szajna hídjain. Élvezte a zsúfoltságot, a kószálók ideges vibrálását és örömét, a művészi élmények töménységét és a felszabadultságot. Ugyanakkor író is volt, aki nemcsak átélte a vele történeteket, de közvetíteni is akarta, ehhez pedig szemlélődésre, a benyomások és gondolatok rögzítésére volt szükség. Újra és újra kiszakadt a tömeg és a látványok zsúfolt forgatagából: „A Csend és az Éjszaka az én két szeretőm. Magános ember vagyok, szeretem a magamba roskadást. Párizs dalolhat, kacaghat, düböröghet: ilyenkor nem hallom". A magányos szemlélődés és a félhomályban való elmélkedés révén vált képessé arra, hogy más szemmel is lássa a várost.

A magányos elmélkedő szemével, aki hiábavalóságnak látja a nyüzsgést, a kószálást és báboknak az embereket: „Szeretlek, kis fehérfalú szobám, mert misztikus félhomályodban jól lehet álmodni. Az én istenem a sötétség palástját ölti magára, mikor meglátogat. Itt néhányszor éreztem a lelkemmel. Kérdeztem tőle: miért vagyunk? hová megyünk? Nem felelt. Párizsban már igazán van élet, mégis körben forgó komédiának tetszik a látó pillanatokban; az emberek faragott báboknak; a nagy csaták komikus berzenkedéseknek”. Oláh költő volt, s ahogyan Baudelaire is írta a poétákról, képes volt hol fölolvadni a kószálók tömegében, s alávetni magát a járás és a látás kényszerének, hol pedig arra, hogy „saját maga legyen”, s az olvasó számára is élvezhetően szűrje át önmagán és öntse formába az átélteteket, tapasztalatait.

E szemlélődő magatartásnak és az önelemző pillantásnak köszönhetően Oláh átélhető képet ad arról, hogyan bontakozik ki az utazó előtt a város, hogyan árnyalódnak és finomodnak az első benyomások, hogyan lesz léttelivé a turistalátványosság. Megérkezésükkor és még pár napig csak látványosság volt számára a város, mintha egy autóban utazott volna. Anélkül suhant el a látnivalók mellett, hogy alaposabban megfigyelte és a maga számára értelmezte volna azokat. Épp ezért eleinte felszínesnek érezte tudását és hiányolta a saját tapasztalatot: „A vágató automobilról először csak elsuhanó képzavar minden, a Louvre hatalmas udvara, a Concordia-tér, az Elysiumi mezők, az Étoile-tér, amelyből tizenkét küllő-út sugárzik széjjel”. Oláh másra vágyott, arra, hogy a saját tapasztalataira alapozva alakítsa ki a maga Párizs-képét, és az érzéki benyomások, a megélt pillanatok, valamint az átélt élmények révén sajátjává tegye a megszerzett ismereteket, vagyis a város valódi tapasztalatára tegyen szert, saját szemével lásson és fedezzen fel: „Vezető két társunk beszél, magasztal, gáncsol, mutogat; bolondság volna hallgatni rájuk, mert úgysem a más szemével nézem a dolgokat”. Oláh gyakran olvasmányok révén rögzült értelmezési keretek és reprezentációk révén olvasta és érzékelte a várost. Hol név szerint hivatkozik a forrásra, hol hivatkozás nélkül mondja fel egy-egy irodalmi mű Párizs-képét. Kimondva is Zolát követi, amikor arról ír,

hogy Párizs egy „hatalmas üst, melyben a jövő forr s melynek tüzeit tudósok és művészek folyton szítják, folyton táplálják”. S kimondatlanul, amikor a *Párizs gyomra* című regény felütésének megfelelően írja le a várost. Zola a városba tartó zöltséges kocsi útját követve közelít Párizshoz: „S távoli kocsizörgés jelezte, hogy az úton és a szomszédos utakon, előttünk és mögöttünk, hasonló karavánok haladnak, egész áruszállítmány vonul át a hajnali két óra sötétjén és súlyos álmán, ringatva a fekete várost a felvonuló táplálék zajával”. Oláh is ennek megfelelően látta a hajnali piacra menő szekereket: „Beleszaladtunk egyszer Párizs gyomrába; száz meg száz roppant szekér ontotta az eleséget a nagy aluvó Rém szájába, a vásárcsarnokba; mire kirepül az első napsugár, nyoma sem lesz az éjjeli szekértábornak”. Van, amikor Ady szemével lát: „Először az Opera-tér bábeli kocsizúrvárosa, embertorlata lepett meg. Ez már Párizs, az embersűrűs, gigászi vadon, ahogy Ady Endre mondta”. Van, amikor Verlaine-ével. Az olvasmányélményeiben rögzült városkép azért volt fontos, mert lehetővé tette számára, hogy saját tapasztalatot szerezzen. Előzetes tudás nélkül nem lett volna lehetősége arra, hogy valóban képes legyen saját Párizsát fölfedezni. Tapasztalat csak akkor születik ugyanis, ha valamit másként látunk, mint addig. Az útinapló számot ad arról, ahogyan a felszínes benyomások és az olvasmányokból szerzett tudás helyét átvette a mélyebb megismerés és a saját tapasztalat: „Lassankint, napok múlva, hetek múlva, kezd kibontakozni előttünk Párizs, a világ királynője”. Ekkor már nemcsak a megismerés racionális módozatai lépnek működésbe, hanem valami más is, amit az érzéki-intellektuális benyomások és a képzelet ötvözeteként lehet talán leginkább megragadni. Baudelaire *Az ablakok* című prózaversében így ír erről: „Aki kívülről néz be egy nyitott ablakon, sohasem lát annyit, mint aki csukott ablakot néz. (...) Amit napvilágnál láthatunk, mindig kevésbé érdekes, mint ami egy ablaktábla mögött történik”. Oláh, aki büszke volt képzeletére és az életet álomnak gondolta, szintén jobban szeretett a csukott ablakok mögött történekről képzelődni és a látottakat legendásítani. Párizs így lett számára valóság és mese: „A várost magát fiatalabbnak, fehérebbnek képzeltem. Az első

napokban feketén, komoran nehezült rám. Nem láttam még ekkor a fáktól az erdőt. De a lelkét már akkor is éreztem. A Szajnája gyilkos folyó, de elringatója a megfáradottnak. Szenet és holttesteket görget a kikötőbe, ahogy Verlaine mondja. A Pantheon a jövő századok tudását vetette képzeletembe: roppant dombos fej, óriás koponya és kis, zömök test”. A legendásítás és a mesélés technikáival írta le a vele történeteket is, a parkbeli flörtöléstől kezdve, az Adyval való találkozáson át az elutazása előtt neki szerelmet valló titokzatos nőig. Színekben, hangulatokban és legendásított történetekben érzékelte és rajzolódtott ki benne a város. Talán mindennek köszönhető, hogy bár néha Bábelnek, kiismerhetetlennek, zavarosnak és útvesztőnek látta Párizst, az érzékelés előbb említett módozatai segítségével képes volt megszeliđíteni: „Az Eiffel-toronyból lenéztem a nagy Bábelre, olyan kedves volt az egész, mint egy óriás játékszer”. Talán ebben található magyarázata annak is, hogy sokakkal ellentétben a tömeg és a bábeli zűrzavar miatt nem érezte magát szegregáltnak és idegennek, hanem egyre inkább odatartozónak, párizsinak. Könyve több helyén arról vall, és a vele utazó Bodor Aladár is így örököltette meg útirajzában, hogy gyorsan franciává változott. Maga is csodálkozott ezen: „Soha nem hittem, hogy ilyen könnyen kizökkenjek magamból; huszonnégy órája sincs – párizsi vagyok. (...) Párizs az a város, ahol senki sem idegen”. Később pedig, már a hazaútra készülve vallja meg francia voltát: „Ha húsz esztendőtt itt élnék, talán elfelejteném a nyelvemet is. Harminc napja se ver párizsi verőfény, máris franciássá vedlettem”. Bodor meg is korholja érte barátját, „ki mióta Párizst járja, folyton kislelkűen gyalázza a magyart”. Nem kételkedhetünk benne, hogy jól látta Oláh átváltozását, aki Kölnbe érve azt szerette volna, ha franciának és nem magyarnak néznék: „Ha német vasutasnak, vagy pincérnek megköszönök valamit, szám önkénytelenül is rámegy a merci-re és örülök, hogy franciának néznek. Röstellém magyar voltomat itt az idegenben”. Ugyanakkor igaztalannak kell tartanunk Bodor felháborodását, mert útirajza azon a pontján, ahol talán a legnagyobb elragadtatottságát örököltette meg, hazájára gondol, itthon szeretné tapasztalatait hasznosítani: „Óh, Párizs!

Te rettenetes Malom! (...) lábaim legyökereznek és szememre a harsogó életnek szürkésfekete fátyola hull... Nem tudom már, mi történik velem; elvakít az óriás kerekék forgása, megsiketít az őrlőkövek pokoli harsogása, elernyedten vonaglok a vörös molnár kezében – s hazámra, termő talajomra gondolok. Ha már kovásza leszek a Világ kenyérének, te vedd piciny hasznomat, messzeség ködébe veszett piciny, de édes hazám!”

Nem kellett ahhoz franciává változnia, hogy folyton összehasonlítsa a párizsi és a debreceni embereket, mentalitást és életvitelt. A hasonlítógatás ugyanis az utazás természetes velejárója. Az útleírások nemcsak a személyes, hanem a kollektív önismeret eszközei is. Nemcsak az idegen kultúra kerül színre, hanem egyfajta önkéntes kulturális önbemutatóra is sor kerül. A „mi”, a „haza” és az „itt”, másfelől a „másik”, az „idegen” és az „ott” összehasonlítása és szembeállítása adja az útirajzok alaplírázatát. Vannak olyan értelmezések, melyek „oldószernek” tekintik az utazást, ami képes arra, hogy utazót eloldja a saját kultúrájától, és az idegen kultúra bemutatásán keresztül színre vigye a saját kultúráját. Így történt ez Oláh esetében is. Van pár téma, ami kapcsán gyakran élt az összehasonlítás eszközével. Az egyik természetesen a két város eltérő kulturális állapota volt. Párizs kulturális és történelmi gazdagságához képest műveletlennek, szegényesnek és a többre, másra vágyó lelket lehúzóznak látta otthonát: „Irigylem képtáraidat, múzeumaidat; be tudnám velük ékesíteni Magyarország minden pusztá templomfalát. Irigylem hatalmas és mégis kecses épületeidet; mesebeli várost varázsolnék belőlük a hortobágyi és kunsági pusztákon. Irigylem vidám, munkás, gyermekes népedet; meg tudnám velük építeni a magyar holnapot. Irigylem rettentő Napóleonodat, aki két világ minden gazdagságát megrabolta, hogy felékesítse vele szeszélyes és szellemes, kecses és erős ideálját, a világ leghíresebb asszonyát, az ő szép Párizsát. Óh, ha fiadnak születtem volna, ha kedves, tökéletes nyelved zenéjét lüktetné a vérem: akkor igazán lett volna belőlem valaki. Így paraszt a hazám, a vérem, a környezetem; porba és butaságba fojtanak kegyelmes isteneim. Barbár, keleti betörő vagyok csak szépséged palotájába.

Tied a múlt, tied a jelen, Párizs. S talán, talán a miénk a jövő...” Oláh nem magyarázza meg, érvekkel nem támasztja alá, miért is gondolja úgy, hogy Európa keleti felé a jövő, így hajlok arra, hogy inkább csak valami önvigasztalásról van szó. A másik gyakran felbukkanó téma az eltérő mentalitás, amit a boldogságra és az álmodozásra való képesség különbségeként ragad meg. A felhőtlen öröm és bolondozás városának látja Párizst, míg szülőhazájához a sírva vigadást és a konok bánatot társítja: „Mi magyarok, akik ittunk valamennyit a Tudás vizéből, bántóan szomorúak vagyunk a vitor francia mellett. Mintha még nem tudnánk igazán örülni az életnek. A mi sírva vigadásunk a tehetetlenség óráiban felzokogó magunkfelejtkezés, öntudatunk lefojtása a bérelt jókedv borába. A francia nem bánatfelejtésül iszik és kacag, hanem az Életért, a kacagásért magáért”. Annyira fontos és alapvető fölismerés lehetett ez a számára, hogy pár mondattal később kategorikus kijelentésekre ragadtatja magát, amit bibliai allúzióval támaszt alá: „Legigazabb ember a nevető ember, mert nyomorúságunk éppoly komikus, mint garral hőködésünk vagy majmos jókedvünk. A kacagás edesebb, mint a csók, boldogítóbb, mint a vallás; virágos mezőkön sétáltatja lelkünket, szent harmóniába rengeti el megfáradt idegeinket. A kacagók a boldogok, mert olyanok, mint a gyermekek”. Lényegében ugyanerről az ellentétről van szó, amikor az álmodásra való képesség meglétével jellemzi Párizst és hiányával Debrecent, amit összefüggésbe hoz a művészetekhez való eltérő viszonyulással. A művészet mindenekfeletti voltában való hitével magyarázható, hogy ekkor is megfellebbezhetetlennek ható kijelentéseket tesz: „Roppant levertség vesz rajtam erőt, mikor kilépek a Louvre kapuján. Mindig a szép álmokból ébredés fakó bánata bánt, mert rendesen hazagondolok. Látom Debrecent, a szürkét, a porosat, a nagyevőt, a kismertőt, a csúnyát. Az én hazámat. Határtalan messzeségből komolyodik rám nagy, fehér temploma, vörös tornya; nem tehetek róla: gatyaszáras kövér cívist rajzol a képzeletembe, áll és vár, áll és vár, nem mond, nem gondol semmit. Pusztá falainak hidegsége megborzongat ennyiről is. Vajon megbántanánk mi azzal Istent, vagy Kálvin Jánost, ha remek festményekkel

színesítenénk az avatag szürkeséget? A művészetnek hatalmasabb az ereje, mint a reformátorok hitének és a császárok fegyverének. Óh, én kicsiny hazám, fakó hazám, milyen gyönyörűnek tudnálak álmodni – ha szabad volna. De megbántódó, komor arcok tünedeznek föl az Alföld ködében-porában; hagyományok vaskapcsos könyvei, törvények hóhérszerű-forma paragrafusai, egyházi átkok fekete zápora szakad előreszágulzott gondolatomra, úgy, hogy megverve, megázva, gyalázva menekül vissza hozzám és panaszosán súgja lelkemnek: a magyarok hazájában idestova már álmodni sem szabad, mert az álmoknak nincsenek paragrafusai, egyetlen szabadságukkal a jó rendet és a polgárok békességét megbotránkoztatják. Azért kimondatik, hogy az álmodók fölébresztessenek és józanságra sarkantyúztassanak...”. Gyakran foglalkoztatja a zártság és a nyitottság kérdése is, amit az erkölcsök összehasonlításával ragad meg, pontosabban abban, hogy az emberek mennyire merik nyíltan élni az életüket, mennyire merik vállalni a nyilvánosság előtt a gondolataikat és a cselekedeteiket, vagyis mennyire őszinték vagy álszemérmesek. Ebben is Debrecen kerül ki vesztesen: „Mi az erkölcs? Ha zárt ajtók mögött csókolózunk. Mi az erkölcstelenség? Ha nyílt utcán csókolózunk. Párizsban nyílt utcán úgy csengenek a csókok, mint Debrecenben zárt ajtók mögött. Persze, Párizs erkölcstelen, Debrecen puritán. Óh, lehullott leánypárták, titkos bitangságok, elfojtott ördögtüzek: ti tudnátok igazat mondani! A francia így gondolkodik: az élet a szerelem; mit szégyelljem, dugdossam a szerelmet, ha volt orcám születni, élni? Mi nagyon egyháziasan fogjuk fel az életet; a francia játszik vele”. Mindez nem azt jelenti, hogy Oláh Gábornak igaza lett volna abban, amiket szülővárosáról és hazájáról írt. Természetesen mások más pszichikummal, más szocializáció és tapasztalatok alapján másképp látták és láthatták. Arra, az utazási irodalom vizsgálatából leszűrhető megállapításra azonban érdemes figyelni, hogy az utazás kritikusabbá teszi az utazó gondolkodását. Ugyanúgy van igazság abban is – bár az útleírásokat az irodalmi cselekményesítés technikáinak használata és erős szubjektivitásuk, túlzásaik miatt csak óvatosan lehet történeti vagy etnográfiai forrásként

használni –, hogy az útleírások mindenekelőtt a saját kultúra színrevitelét jelentik egy idegen kulturális színtérben. Az analógia és különbségtevés műveleteivel elvégzett összehasonlítás valami olyat mutat meg a saját kultúráról, amit addig nem lehetett látni. Lehet, hogy a *Keletiek nyugaton* nem olyanak rajzolja meg Debrecen és Magyarországot, amilyennek sokan látni szerették volna, de önreflexióra, és így az önismeret elmélyítéséhez vezethet. Oláh esetében érdemes még ehhez azt is hozzátennünk, hogy ő nemcsak tisztában volt látásmódja szubjektív, saját egyéni sorsához kötöttségével, hanem az olvasó előtt föl is fedte ezt. Az előbb idézett, az erkölcs mibenlétét vizsgáló passzus ugyanis így folytatódik: „Milyen sivár is az én erkölcsös életem! Mit érek vele? Bolondabb vagyok az utcai kutyánál. Huszonnyolc esztendő telt el és nem csókoltam soha szerelemből és nem csókolt senki szerelemből. Gyáva voltam, becsületes voltam, nem mertem csókolni. Rám kiáltott esztétikai érzéseim öre, hogy csúf vagyok! Az ajkam vastag, ízléstelen; csókolni pedig csak a legszebbet akartam. Verjen meg az öreg isten minden esztétikai érzést, minden gyávaságot! Az élet elszállt fölöttem, s én nem tudom, miért is éltem? Huszonnyolc esztendő – és nulla csók!” Oláh tehát nem titkolta gyávaságát és kisebbségi érzését, hanem nyíltan és közvetlenül beszélt róla. S ezzel azt jelezte az olvasónak, hogy mindaz, amit Debrecenről állít, bár kategorikus kijelentésekben teszi meg, szubjektív. S ez arra is közelebbi az olvasót, hogy gondolja végig a mesélő személyes szempontjait, vegye ezeket is olyan komolyan, amilyen komolyan veszi az ítélet igazságtartalmával szembeni óvatosságot. Az irodalmi szövegek megformálásának technikáit ismerő olvasók persze hivatkozhatnának arra, hogy az említett közvetlenség nem valódi közvetlenség, csak a „közvetlenség retorikája”, vagyis a szerző csak eszközként alkalmazza ezt, ahogyan más narratív technikákat, hogy célját elérje. Mindez azonban nem módosít azon a tényen, hogy az utazás folytonos összehasonlítás, s minden elbeszélő technika és minden fikció ennek van alárendelve.

Magunk és kultúránk összehasonlítása másokkal és más kultúrákkal csak akkor eredményes, ha képesek vagyunk változ-

tatni életünkön és a környezetünkön, vagy új egyensúlyt tudunk teremteni e kettő között, különben csak szenvedést okoz, meghasonlást, álmatlan éjszakákat és irigységet. Oláh Gábor számára Ady Endre volt a példa arra, hogy Párizs jelentős változást idézhet elő, s aki így aztán egyszerre volt francia és egyszerre magyar. Csodálta őt és irigyelte, reálisan látta és démonizálta. Párizsi tartózkodása alatt kétszer találkoztak. Az első alkalomról szóló beszámolóban nem sokat tudunk meg magáról a találkozásról, arról azonban igen, milyennek látta Adyt. Oláh szerint a siker és a szenvedés kéz a kézben járnak Ady esetében. Fia lett Párizsnak, de a hazájában kiátkozták. Leírása talán legfontosabb mozzanata, hogy megpróbál leszámolni a kultikus és démonizált Ady-képpel. Nem tagadja nagyságát és különleges egyéniségét, de embernek látatja: „...vagy az ember, az örökké bántott, örökké bántó, siránkozó, dühöngő, mámorozó és dalolható ember”. Majd folytatva a kultuszrombolást azzal vádolja meg, hogy önző módon csak magáról és magának írja a verseket, mit sem törődik a közönséggel: „Alig van zenéje dalaidnak; magadban való mormolások, fájdalmas felkiáltások, hangtalan gondolatok azok”, ill. később: „Magadon keresztül látod fajod sorsát”. Nem tagadja Ady költészetének értékeit, azonban kétségei vannak afelől, hogy azok valóban elérik-e a közönséget, s nemcsak a rajongó kisebbséget: „Ásol furcsa lelkednek fekete-kék mélységébe és bányászol sok semmi törmelék, csúnyaságot meg tiszta aranyat. Paraszt szemek csak a sarat látják, az aranyat élelmes kalmárok csenik el tőled”. Mindeközben látta azt is, amit ő értéknek tartott, hogy Ady önálló költői világot teremtett és azok közé a nagy egyéniségek közé tartozik, akiket „soha nem szeretnek az Élet tisztavirág-emberei”, s akik közé saját magát is sorolta, hiszen ő is „látásra teremtett” lélek. Irigykedve és utálkozva ír Ady rajongóiról és utánzóiról. Irigyli, hogy van „egy kis tábora”, utálkozik, mert bár „úgy jajgatnak, ahogy te jajgattál, de nem úgy szenvedtek, ahogy te szenvedtél”. Mindeközben nem nehéz észrevenni, hogy e furcsa életet ő maga is elfogadná, szívesen élné. Útleírásában többször ír rendkívüli egyéniségéről, elhivatottságáról, rajongók utáni vágyáról tesz tanúságot,

nem tud azonban megmámorosodni, felszabadulni, nemtörődöm nagyvonalú lenni. Bodor Aladár útirajzában merev, óvatos és fukar embernek rajzolja meg Oláh Gábort. Olyan tulajdonságokat rögzít, melyektől Oláh szabadulni szeretett volna. Az Adyról szóló leírás egyben hiánylistának is tekinthető, ezekből nem jutott része. Adynak jutott a hírnévből, az asszonyokból és a rajongókból, neki meg a Kar utcai otthon magánya és az álmok. Sokkal hosszabban tudósít a második találkozásukról, mégis e szövegrész sokkal kevesebbet árul el arról, mit is jelentett számára Ady Endre, akit nemcsak hírnevéért irigyelt, hanem azért a meghitt, tartós és szenvedélyes kapcsolattért is, ami Párizshoz fűzte: „Ady gyermekesen nyújtja ki két kezét a Szajnára: »Nézzétek, gyerekek, a Szajna, a Szajna!« És tapsol neki a régi hű szerető örömeivel”. Ady az volt tehát, aki ő szeretett volna lenni. Oláh épp ezért jött Párizsba, ezért az átváltozásért. Az útleírás szerint azonban ezen az éjszakán félelem fogta el, hogy sikerül-e: „Elgondoltam, milyen nagyszerű volna, ha hátulról leütném bóbiskoló kocsisomat, kezembe kapnám a gyeplőt és száguldanék Párizson keresztül, ledobbanásig!... Kihalt volt a nagy város, mint egy nemzet kriptája. Fölöttem a sötét határtalanság, körültem a fakó kötenger. Olyan árvának éreztem magamat, hogy majd sírva fakadtam”. Olyan magányosnak és elhagyatottnak érezte magát újra, mint otthon. Se a föld, se az ég nem biztatta, semmi és senki nem keltett benne reményt. Már ekkor úgy tűnt, a nagy utazás célja nem valósul meg: az átváltozás, a megújulás elmarad.

Az útinapló utolsó sorai már csak konstatálják, hogy elvégeztetett: „Mikor beléptem lapos Debrecenbe, halálos idegenség meredt rám. Mindig, mindig ezt érzem, valahányszor hosszabb idő múlva visszahanyatlok bele. A csendes nem lételel gunnyaszt a csonka kis tornyon; olyan alacsony minden, hogy csak az eget látom. Valami szürke zaj, álmos hánykolódás kapaszkodik el a fülemig. Csak a Nagytemplom áll eleven-komolyan, mint kétfejű gárdistája a lelkek Urának. Az öreg kollégiumból mély zsisbongás morajlik ki; jól ismerem ezt a zajt: a nagy könyvtár tenger könyvének írótabora siserehadázik elébem, megérzették, hogy én jövök. »Üdvözlégy ezerfejű Cézár, egy halni nem akaró köszönt.« Benyitok

Kar-utcai kis házunkba. A szívem úgy ver, mint szerelmi találkozón. Vajon ki ugrik legelőször elébem? Az udvaron senki. A szobában senki. Halálos, halálos csend mindenütt. Teremtő Isten, hát ez az én hazám? Az asztalomon finom ócska por; a könyveimet kezdi beszőni két fiatal pók. Egy pár hervadt koszorú a falon. Hiszen ez koporsó! Eleven halottak koporsója. Bezárom üveges ajtaját, leomlok a sötétben és siratók híján siratom, siratom szegény magamat”.

Egy francia mondás szerint utazni annyi, mint egy kicsit meghalni. De van-e mondás arra, amikor az utazó az utazás során arra ébred rá, hogy élő halott?

Lakner Lajos

Valaki elcserélte lelkem,
Aki elment – odamaradt.
Én keresem, és nem találom,
Nem lelem régi magamat.
A könnyeim meg omlanak.

(Oláh Gábor: Hazaérkezés)

„...a legérdekesebb, legkülönösebb
könyvek egyike...”

(Hatvany Lajos)

ISBN 978-615-5560-02-6

9 786155 560026 >